

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГОСПОДЬСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

9-10

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1973 РІК

Країна	річна передплата	піврічна передплата	чвертьрічна передплата	окреме число
Австралія	12.50 дол.	7 дол.	3.60 дол.	1.25 дол.
Австрія	270 шл.	150 шл.	80 шл.	27 шл.
Аргентина	60 м. пезів	32 м.п.	16 м.п.	6 м.п.
Бельгія	540 б. фр.	280 б.фр.	150 б.фр.	54 б.фр.
В. Британія	5 ф.	2.75 ф.	1.40 ф.	50 п.
Канада	15 дол.	8 дол.	4.20 дол.	1.50 дол.
США	15 дол.	8 дол.	4.20 дол.	1.50 дол.
Німеччина	45 м.м.	25 м.м.	13 м.м.	4.50 м.м.
Франція	65 фр.	35 фр.	18 фр.	6.50 фр.
Швеція	65 кор.	35 кор.	18 кор.	6.50 кор.

В інших країнах — рівнозначність американських доларів.

Адреси наших Заступників на стор. 2.

Обладнання робота проф Р Лісовського

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛАХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАД-
ІСОВА ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 9-10 (318-9) ВЕРЕСЕНЬ-ЖОВТЕНЬ, 1974 Річник XXVII

Зміст IX-X-ої книжки

ЗВЕРНЕННЯ ПРОВОРУ ОУН ДО УКРАЇНСЬКОГО ГРО- МАДЯНСТВА (У 15-ту річницю з дня смерті сл. п. Сте- пана Бандери)	899
Володимир Макар: ПІД ПРАПОРОМ СТЕПАНА БАНДЕРИ . . .	903
Богдан Нижанківський: ТИ ПОЛЯГ, ЩОБ НЕ ЗГОРЯЮЧИ, ГОРИТИ	907
*	
Іван Вовчук: КІЛЬКІСНО-ЯКІСНА »ДІАЛЕКТИКА« ПОТО- ПАЄ У СПЕКУЛЯЦІЯХ (Спроба аналізу. За пресою СССР)	908
Михайло Кушнір: РОЛЯ ЦЕРКВИ В БУДОВІ ПІДВАЛИН УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ	916
Д-р Алексі Каррель (переклад Івана Вергуна): МОЛИТВА . . .	923
о. Василь М. Петрук: БЕЗСМЕРТНИЙ ГЕНІЙ	932
Петро Гой: ДИПЛОМАТИЧНІ ВЗАЄМИНИ УКРАЇНИ З МОС- КОВЩИНОЮ, 1648-1651 РОКИ (8)	956
*	
Левко Ромен: ТАРАСОВА РОСТЕ КОГОРТА, ПОЛЯРИЗОВНЕ, ПІСНЯ ПРО БАЙРАК, КОНДЕНСУЮТЬ, ДО СЕБЕ — ПРО СУМНІВИ (поезії)	976
Андрій Легіт: ЗАПОВІДЬ, ГІМН НЕРВАМ, ОСІННЯ МУЗА, ПРАВДА (поезії)	979
Еліза Оржешко (переклад Івана Ставничого): GLORIA VICTIS Ярослав Курдидик: АПОКАЛІПСА СУЧАСНОСТИ, МАНДРІВ- КА, ТУТ ПРОХОДИВ БІЙ	1002
Олекса Воропай: АНГЛІЯ ЗБЛИЗЬКА (Щоденник нового посе- лення, 48)	1003
*	
Петро Терещук: ПРОКУРОР У ВЛАСНОМУ ДЗЕРКАЛІ (Праця В. Желенського »Вбивство мін. Перацького)	1015
Іван Задорожний: НА МАРГІНЕСІ Т. ЗВ. СПОМИНІВ Д. ШУ- МУКА	1027
Степан Чорний: СПОДВИЖНИКИ ПРАЦІ Й МИРУ (Яр Сла- вутич: »Завойовники прерій«)	1032
НА ФОНД ОБОРОНИ УКРАЇНИ	1037
ВІДИЙШЛИ У ВІЧНІСТЬ (Інж. Михайло Кравців, Михайло Мухин, о. д-р Антін Михальський, Архiepіскоп Кир Іван Бучко)	1051
Бібліографія	1056

Передрук дозволений за поданням джерела

ВИДАЄ »УКРАЇНСКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА«

ЛОНДОН

ЗАСТУПНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

АВСТРАЛІЯ:

Folkshon Library & Book Supply
16 a, Prospect Street,
GLENROY, W. 9, Vic., Australia.

Mr. W. Lytwyn
c/o Dnister
928 Mt. Alexander Rd
Essendon, Vic. 3040.

АВСТРІЯ:

M. Petruszczak
Watzmannstr. B. A/Z. 2,
Salzburg-Aigen.

АРГЕНТИНА:

W. Zastawnyj
Soler 5039,
Buenos Aires.

БЕЛЬГІЯ:

Omelan Kowal
Bd. Charlemagne, 72, Bruxelles, 4.

КАНАДА:

W. Makar
140, Bathurst Str.,
Toronto, 2 B, Ont.

НІМЕЧЧИНА:

"Shlach Peremohy"
München, 8.
Zeppelinstr. 67.

ПАРАГВАЙ:

I. Lytwynowych
Casilla de Correo, 70.
Encarnation.

ФРАНЦІЯ:

Union des Ukrainiens de France
186, Bld. St.-Germain
75—Paris, 9e.

США:

Mr. H. Cebrij
315 E. 10th St.,
New York, N.Y. 10009,
U.S.A.

Чикаго і околиця:

Bohdan Kaszuba
1147 N. Mason Ave.,
Chicago, Ill. 60651.

Філадельфія і околиця:

Mykola Tymczuk
9788, Cowden Street,
Philadelphia, 19115 Pa.

Дітройт і околиця:

Mr. Ilko Rozak
5051, Sobieski
Detroit, Mich. 48212

Ціна цього числа в Кольпортерів і Заступників 70 п. (англ.) або 2 дол. Всім Кольпортерів і Передплатників поза Великобританією просимо розраховуватися з нашими Заступниками. Про кожну зміну адреси просимо повідомляти головну Адміністрацію в Лондоні.

«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» — ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ ВСІХ: КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ. СЛУЖИТЬ ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І ЙОГО БЕЗКОМПРОМІСОВІЙ БОРОТЬБИ ЗА УССД!

СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВПЛАТІТЬ ПЕРЕДПЛАТУ, ПРИСІДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО ВСЮДИ, ДЕ ЖИВУТЬ УКРАЇНЦІ.

ЗВЕРНЕННЯ ПРОВОДУ ОУН ДО УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДЯНСТВА

У 15-річчя з дня смерти сл. п. Степана Бандери

Українці і Українки!

П'ятнадцять років тому, 15 жовтня 1959 року, в Мюнхені, в Західній Німеччині, загинув Провідник Організації Українських Націоналістів Степан Бандера. Висланий органами КГБ, убивця вжив сконструйованої у Москві газової пістолі, щоб залишити враження природної смерті.

Убивство Степана Бандери завдало глибокої рани Організації Українських Націоналістів, потрясло українською політичною еміграцією і широкою луною відбилосся на українських землях, де ім'я Бандери було і залишилось символом безкомпромісової боротьби за визволення України.

Однак, Провидіння покерувало так, що убивця змушений був втекти на Захід і, віддавшись в руки німецької поліції, признатися, що це він з наказу своїх зверхників замордував Степана Бандеру, а перед тим д-ра Л. Ребета. На судовому процесі в Карльсруге, що відбувся в днях 8-19 жовтня 1962 року, фактично засуджено не убивцю Сташинського — «інструмент злочину», а його наказодавців: голову уряду СССР Хрущова, голову КГБ при Раді Міністрів СССР Шелєпіна та їхніх помічників-катів.

В атмосфері «співіснування», що її накинув тоді Хрущов Заходові, німецький уряд, ствердивши, що властивим спричинником смерті Бандери є «советські органи», обмежився протестаційною нотою, на яку Москва не відповіла. А Комісія Прав Людини при ОН у відповідь на звернену до неї петицію зазначила, що «не має змоги заініціювати будь-яку акцію щодо порушення прав людини».

Як відомо, криваві розправи із своїми противниками на територіях чужих держав, з якими вона утримує дипломатичні відносини, Москва практикує віддавна. Мазепиного небожа Андрія Войнаровського і полк. Григорія Герцика схопили царські посіпаки, першого в Гамбургу 1716 р., а другого у Варшаві, і вивезли у Московщину. Убивство Головного Отамана Симона Петлюри в Парижі 1926 року і основоположника ОУН полк. Євгена Коновальця в Роттердамі 1938 року — це були акти індивідуального терору, щоб спаралізувати волю до боротьби у своїх політичних противників, дарма що Ленін свого часу гостро засуджував практикований до революції в Росії ес-ерами індивідуальний терор. Зрештою, сам Ленін після жовтневого перевороту заініціював «черво-

ний терор», жертвами якого впали сотні тисяч невинних людей. А учень Леніна, Сталін, лише штучним голодом у 1932-33 роках виморив в Україні 7 мільйонів людей.

Ціянкалієва пістоля, від якої загинув Степан Бандера — це був вершок чекістської людиноббивчої техніки, яка в Росії перейшла численні етапи свого розвитку від «диби», сокири, зашморгу, «нагана» і пекельної машини, застосованої у Роттердамі. Колись в архівах ЧК-ГПУ-НКВД-КГБ дослідники російсько-большевицького режиму розкриють, скільки людей у вільному світі, які відважились активно виступати проти Москви, і скільки її противників у самому СССР нагло «померло на удар серця», вдихнувши випари ціян-калію. Як признався на процесі Сташинський, одною з чергових запланованих жертв КГБ мав бути Ярослав Стецько. А нагальна смерть гетьманича Данила?..

У зв'язку з судовим процесом в Карльсруге заговорила та частина світової преси, яка із симпатією ставиться до українських визвольних змагань. «Бандера — легендарна постать!» — писав у ті дні «Нью-Йорк Геральд Трібюн». — «Найпомітнішим процесом, що відбувся в Західній Німеччині», назвав процес в Карльсруге англійський часопис «Гардієн». — «Дресованим псом проф. Павлова» назвав Сташинського італійський часопис «Маттіно». — «Уперше процес в Карльсруге кидає світло на долю цілого народу, над яким уже протягом віків панують чужинці» — зазначав німецький часопис «Касселер Пост». — «Мюнхнер Меркур» звертався до своїх читачів: «Ще ніколи за час советської «відлиги» не виявилось з такою ясністю, як на цьому процесі, що сам советський уряд застосовує підступні вбивства як засіб політичної боротьби». — Французький часопис «Фігаро» писав: «Скільки українців уже загинуло в боротьбі за незалежність їхньої батьківщини, скільки було поранених, скалечених або вбитих агентами КГБ? Видно, що Москва боїться їх впливу, коли докладає стільки зусиль для їх знищення». — «Саарбрюкер Цайтунг» констатував: «Після XX-го партійного з'їзду в Москві світ почув з уст найвище поставленої особи, що Сталін замордував мільйони людей, але дехто не знає, що методи Сталіна, методи ліквідації, по суті не змінились». І «Дойче Цайтунг» також ствердив, що «сталінізм в СССР не помер, він лише діє тепер витонченішими методами».

З того часу минуло 15 років. За цей недовгий час світ перейшов новий етап малих воєн, заворушень і інспірованих Москвою революцій. У Кремлі повалили Хрущова і там тепер панує перший бюрократ СССР Брежнев. «Вічна приязнь» Москви і Пекіну обернулась на затяжну ворожнечу. «Комуністичний моноліт», створений Сталіним, валиться і від остаточного розвалу рятують його щедрі грошові дотації з Москви. Облудним «детантом» брежньєвська кліка старається латати діряву советську економіку з допомогою американських капіталістів. Всередині російської імперії назрівають опозиційні і революційні сили поневолених народів, передусім націоналістичної молоді, і російські володарі

в обличчі наростаючої небезпеки шукають рятунку в бодай частковому прирненні сталінізму.

На початку 60-их років, у період короткої «хрущовської відлиги», виступили на Україні молоді інтелектуалісти з вимогами визнати належні права українському народові. Смертельно хворий поет Василь Симоненко навіки вписав себе в історію України своїми полум'яними поезіями, в яких гостро викривав злочинний окупаційний російсько-більшевицький режим і ставав на захист українського селянина, закріпаченого в колгоспах. Численна плеяда молодих українських літературознавців, істориків, письменників і літераторів відважно піднесли голоси в обороні свого поневоленого народу. Степан Бандера вірив, що на — здавалося б — уже «дикому полі», на яке обернули московські більшовики українську культуру, появляться Святослав Караванський, Вячеслав Чорновіл, Іван Світличний, подружжя Калинці і численні інші герої, готові віддати своє життя за рідний народ. А нині сумлінням світу стрясає Валентин Мороз, який ділом підтверджує свою заяву на советському «суді», що лише жертвою свого життя, незламністю духу своїх кращих людей нація може довести своє право бути рівною з вільними націями.

Минуло 15 років з дня смерті Степана Бандери і тепер, читаючи його статті, бачимо, якою далекозорою була ця незвичайна людина. Гостро актуальними залишилися теоретичні праці Степана Бандери як ідеолога і практика української національно-визвольної революції.

Серед галасу, політичних безпредметних дискусій, проповідуваних орієнтацій на чужі сили, капітулянтських «реалітетів» і націонал-комуністичних концепцій чуємо голос Степана Бандери: «Ми боремося проти московського більшовизму в усіх його проявах, на всіх ділянках. Наша боротьба революційна, безкомпромісова, тобто, ми заперечуємо, відкидаємо і поборюємо все більшовицьке по суті, що він приніс і накинув українському народові, відкидаємо принципово, повністю. Дошукуватись, відрізнати в більшовицькій системі позитиви — невірно і з погляду революційної стратегії шкідливо». А про націонал-комунізм Степан Бандера писав: «Вірними і правдивими виразниками чи борцями національних стремлінь націонал-комуністи не можуть бути ніколи, оскільки комунізм, якого вони не відрікаються, завжди залишається ворогом нації, її вартостей і самобутнього життя. Тому національно-самостійницький рух ніколи не може примиритися з націонал-комунізмом ані піти його шляхом...»

Бандера був глибоко переконаний, що визволення поневолених Московю народів можливе тільки після її повної, остаточної поразки в революційних повстаннях тих народів. Тільки розвал російської імперії на вільні, суверенні національні держави та обмеження Росії її етнографічною територією можуть принести народам Східної Європи і підсоветської Азії волю та забезпечити мир у світі.

Степан Бандера був революціонером-провідником, талановитим організатором і політичним діячем великого масштабу. Як найвищий принцип своєї діяльності він ставив соборність-всеукраїнськість.

Був глибоковіруючим християнином, проїнятим почуттям соціальної справедливості, був добрим і дбайливим батьком своєї родини. Українську владу він розумів як владу цілого народу, господаря своєї землі, який визнає широкі права національним меншостям.

На полі слави загинув ген. Чупринка-Шухевич, головний командир УПА, з рук московського вбивці загинув Степан Бандера, з ім'ям якого нерозривно пов'язана революційно-визвольна боротьба ОУН-УПА, цілої української нації. Підпільні кадри в Краю і українські повстанці вели героїчну боротьбу під прапором Бандери за відновлення Української Самостійної Соборної Держави. Під прапором Бандери і ОУН виступали в'язні на початку 1950-их років у советських концтаборах, розхитуючи московську тиранічну імперію.

Ім'я Степана Бандери відоме тепер не лише кожній українській людині на всіх українських землях — слава про нього, як оборонця поневолених народів, поширилась по всьому СРСР і далеко поза його межами. Ім'ям Бандери окреслюється тепер в Україні все, що справді українське, протиросійське. Тому «бандерівцями» називають московські шовіністи всіх свідомих українців, всіх, хто ставить опір поневоленню України. І навіть українську мову називають вони з ненавистю «бандерівською».

Степан Бандера серцем і душою належав українському народові. Простота і почуття справедливості, скромність і шляхетність Степана Бандери, що є прикметами справді великих людей, поєднувались із його незламним духом, непохитною вірою в перемогу національних ідеалів, з витривалістю і послідовністю. Свідомий того, що кожної хвилини може загинути, Степан Бандера мужньо пройшов свій життєвий шлях крізь польські та німецькі тюрми-кацети, крізь усі небезпеки підпільного життя аж до останньої хвилини, коли навіки перестало битись його гаряче серце. Тому ім'я Степана Бандери вже за його життя стало символом Українського Визвольного Руху і священним вогнем запалювало і запалює серця спрагненого волі народу.

Степана Бандери немає поміж нами, але його дух і його ідеї невмирущі, як невмирущою є українська нація.

Його пам'ять вшануємо ще більшою згуртованістю, ще більшою насагою до боротьби, ще більшою рішучістю довести бій з Москвою до переможного кінця.

ПРОВІД
ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

Постій, жовтень, 1974 р.

Володимир МАКАР

ПІД ПРАПОРОМ С. БАНДЕРИ

(У 15-річчя з дня смерті Провідника)

Ким був і є Степан Бандера для української нації у її історичному поході, яку величезну втрату з його передчасною смертю зазнав увесь український народ, — це відразу відчули всі українці на першу вістку про його смерть із рук московського вбивці 15-го жовтня 1959 року в Мюнхені.

Жорстока вістка про смерть Степана Бандери поразила, немов громом із ясного неба, всіх, кому дорога справа визвольних змагань України. Спонтанний вислів своїм почуванням дали представники і проводі найрізноманітніших українських установ і організацій та окремі особи, в тім і визначні представники неукраїнського світу, в безчисленних листах і телеграмах до Проводу ОУН, до родини Провідника, до проводів організацій Українського Визвольного Фронту і до преси. У всіх тих документах дзвенять одним акордом повні найглибшої пошани і сповнені горем ствердження, що оце в боротьбі з найлютішим ворогом волелюбного світу впав Великий Син України; загинув полум'яний патріот, лицар без страху і закиду, безкомпромісовий і невгнутий революціонер, стратег, організатор і керівник боротьби за права і волю українського та інших поневолених народів; відійшов з цього світу політичний діяч великого формату, державний муж, соборник і противник всякого партикуляризму, провінціалізму та капітулянтства, провідник цілого українського народу.

На передовій стійці впав один з тих Провідних Мужів великого масштабу, що їх українська нація виловлює із себе в найважчі переломові моменти свого історичного буття.

Ім'я Степана Бандери вже за його життя стало символом визвольної боротьби українського народу. До гідного виконання своєї життєвої місії він готувався від своїх юних літ. Свій глибокий патріотизм і націоналістичний світогляд, ґрунтовані на духовості і традиціях українського народу, він виніс із батьківського дому, з глибоко-патріотичної священничо-селянської родини. Мавши 18 літ, у 1927 році, вступив у ряди УВО, а в 1929 році в ряди ОУН. В Організації вибивається дуже швидко на відповідальні керівні пости, а в 1932 році стає Крайовим Провідником ОУН і Крайовим Комендантом УВО.

ОУН на західноукраїнських землях у 1930-их роках, очолена Степаном Бандерою, вписала яскраву світлу сторінку в історію України 20-го століття. Степан Бандера був для неї надхненням. Був тим ковалем, що у великій кузні ОУН викував нове покоління залізних людей, фанатичних і незламних борців за визволення України. Робив це упродовж багатьох років, з найвищою особистою посвятою, ризиком і одчайдушністю. Свою власну фанатичну невгнутість і крицевий характер

він виявив у польському і німецькому ув'язненнях, в обличчі смерті і в умовах довічного тюрми.

По розвалі Польщі, в 1940 році, С. Бандера стає Головою Проводу ОУН. Під його проводом ОУН розгорнула ще ширшу революційно-визвольну боротьбу в умовах німецько-більшевицької окупації, а 30-го червня 1941 року проголосила Акт відновлення української державности, започатковуючи славу героїчну добу УПА, добу збройної боротьби, на два фронти, проти загарбників України. Створення УПА в 1942 році нерозривно зв'язане з ім'ям Степана Бандери. Як Мазепа дав назву «мазепинці», Петлюра — «петлюрівці», так і від імени Бандери пішла назва «бандерівці» на окреслення найбільш завзятих і героїчних борців за волю України, що боролися і проти гітлерівської Німеччини, і проти сталінської Москви, дивуючи цілий світ своїм нечуваним героїзмом.

Ім'я Бандери стало прапором цієї боротьби, хоч він сам у той час був ув'язнений у німецькому концтаборі Саксенгаузен. Друга світова війна наближалася до свого кінця, але не припинювалася українська збройна боротьба. В лютому 1945 року Крайова Конференція на Рідних Землях обрала Степана Бандеру Головою Бюра Проводу всієї ОУН, а Конференція ЗЧ ОУН у 1947 році обрала його Головою Проводу ЗЧ ОУН. На тих постах він залишився до своєї смерті з руки московського агента.

Москва не даром уважала Степана Бандеру за свого ворога число один. Керуючи визвольною боротьбою України проти большевицької Москви, Степан Бандера постійно підкреслював і наголошував чіткість і ясність її ідейно-програмових позицій. Це боротьба не лише проти московського колоніалізму та імперіалізму, а й проти ворожої і погубної для українського народу московської духовости та накиненої йому силою комуністичної системи. Зламання московського наступу на українську духовість — найпевніша запорука повного знищення панування Москви над Україною.

Степан Бандера був втіленням ідей всієї української нації, якими вона живе, бореться, горить, страждає, за які вже мільйони віддали своє життя. Був вицвітом найкращих з української нації, її символом і прапороносцем, духом від її духу, кістю від її кости. Виріс з лона її героїв і став надхненником для всіх сучасних і наступних українських борців-героїв, фанатично відданих справі визволення України. В умовах нелюдського терору в червоній московській тюрмі народів ім'я Бандери стало не лише символом, а й реально діючим революційним фактором. Без цього фанатизму, що нагадував фанатизм і самопосвяту перших християн, не могла б постати УПА, ця новітня Запорізька Січ, з її безприкладним героїзмом. Не було б цієї невгаваючої боротьби проти московського окупанта, не були б можливі повстання у Сибірі, Воркуті, Норильську, Кінгірі, Казахстані, які створили легенди про українських героїв і героїнь, яким прикладу немає в історії багатьох народів. Світ окреслює їх короткою і змістовною назвою «бандерівці».

Цього року минає 15 літ із дня смерті незабутнього Провідника-Героя, сл. п. Степана Бандери. Деяким слабодухам могло видаватися, — а московський ворог саме на це й розраховував, — що по смерті провідників українського народу, по хвиловому припиненні всенародної збройної боротьби УПА, в час загально бажаної і здійснюваної у світі ери відпруження («детанти») та договорювань між Заходом і Сходом, отже, у час декон'юнктури для українського і всіх інших поневолених Москвою народів, прийдуть повне моральне заломання і капітуляція перед брутальним шовіністично-імперіялістичним загарбником та повільне відмирання, пасивне конання нації у пекельному кітлі пляного обмосковлювання — русифікації і советизації на базі, мовляв, єдиної соціалістичної, себто московської, мови й культури. Але так не сталося і ніколи не станеться!

Ми всі були і є свідками могутнього спалаху духу опору українського народу на всіх теренах України і навіть на засланнях, у Сибірі, проти брутального натиску ворога та його варварства, — саме в ті понури 1960-ті й 70-ті роки умовно тріюмфуючого московського великодержавного шовінізму. Несподівано для багатьох, з народної гущі в Україні піднялося молоде покоління «шестидесятників» і «семидесятників» — «Одержимих» і «Нескорених», як їх називають. Українці в західньому світі і цілий світ — нагло почули низку імен представників молодого волелюбного покоління в Україні, які з небувалою силою, відвагою, мужністю, ризиком і героїкою розгорнули новий ідейно-політичний бій на захист української культури, традицій, історичних пам'яток, українського політичного ідеалу, за українську національну державу як абсолютну передумову здійснення українських якостей і вартостей у всіх ділянках життя і творчості народу-нації.

Нові борці зроджуються з духу Степана Бандери, з духу і традицій боротьби Мазепи, Петлюри, Коновальця, Шухевича-Чупринки, а вирости на крові героїв ОУН-УПА, на ґрунті цілого народу, народу фізично поневолюваного, але ніколи нескореного, народу спрагненого півночній суверенній волі у власній незалежній соборній державі.

Імен тих нескорених борців України — про яких знає вже увесь культурний світ із хроніки арештувань, драконських засудів і жорстокостей ув'язнень — сьогодні сотки. З них найбільш відомий *Валентин Мороз*, титан духу і героїчного характеру, великий страдник і борець, який переконливо підніс роллю сильної несплямленої індивідуальності і пориваючого *прикладу* для рідного народу, а для ідейної молоді усього волелюбного людства став уже прапором, символом і зразком до наслідування. Ім'я Валентина Мороза очолює світлу когорту новітніх борців за повну самобутність українського народу, переємників прапора визвольних змагань доби Петлюри—Коновальця—Шухевича—Бандери у наш переходовий час шаліючого московського імперського шовінізму, напередодні чергового остаточного світового перевороту, з якого має народитись новий кращий світ людей і народів у дусі ідей Степана Бандери.

Ми, українці у вільному світі, що відчуваємо себе і реагуємо не інакше, як наші друзі на Рідних Землях. Разом із тим усвідомлюємо собі наші особливі обов'язки і завдання, що їх накреслив покійний Провідник у своєму «Слові до українських націоналістів-революціонерів за кордоном».

«Еміграція — каже Степан Бандера, — в цілості, а зокрема увесь політичний актив, має бути перед зовнішнім світом речником України, яка бореться. Головне завдання — поширити серед усіх народів правдиві відомості про змагання України, про її ідейні позиції і ролі в обороні всього людства, його поступу і свободи від большевизму. Поширити належне розуміння і правильну оцінку українських визвольних змагань так, щоб в усіх народів знайти симпатії до справжньої української справи і спонукати їх оцінювати її реальну важливість для міжнародного розвитку. У висліді — приєднати справжніх і активних союзників і помічників, які піддержуватимуть українські визвольні змагання різним способом — морально, політично, — на міжнародному форумі, як і практично...» Для цього «політична енергія, увага і активність мусять концентруватися на істотних визвольних справах — у боротьбі проти ворога України і в самостійницькій зовнішньо-політичній акції. У цьому мусить бути єдність, солідарність і співпраця всіх сил, всіх політичних чинників».

Оце ті завдання, що їх виконує і має виконувати вся українська спільнота у світі, зокрема Світовий Український Визвольний Фронт.

Ідейне ядро української спільноти творять визнавці ідеології і прихильники політичних позицій Степана Бандери. Вони найактивніші в усіх акціях проти московського імперіалізму, в обороні України від московського народовбивства, русифікації і економічного визиску. Вони складають найбільші пожертви на українську визвольну акцію і боротьбу, на Визвольний Фонд, на Фонд Оборони України, на АБН, на велику українську політичну акцію в цілому світі, на випуск англomовних видань тощо. В усіх країнах поселення вони творять найсильнішу і найактивнішу громаду. Ведуть перед у праці на всіх відтинках життя і діяльності цілої української спільноти. Це на нас велику надію покладає український народ на рідних українських землях, чи розсіяний по цілому просторі московської тюрми народів, т. зв. ССРСР, і ці сподівання мусимо гідно виправдати.

В осінній жовтневий день 1959 року, у стіп відкритої могили Провідника на цвинтарі Вальдфрідгоф у Мюнхені, представники української спільноти у вільному світі поклялися — не спочити раніше, поки у нашому святому Києві знову не будуть піднесені українськими воїнами-революціонерами переможні прапори і наш золотий Тризуб і поки не запанує воля і національна незалежність в Україні й у всіх інших поневолених Москвою країнах, поки не буде знищене до тла царство сатани і його центр Москва, поки московська імперія, байдуже якого виду і кольору, не буде знищена, а на її руїнах будуть відновлені самостійні незалежні держави вільних народів і вільних людей.

І цю присягу повторятимуть — аж до її повного виконання — всі вірні сини України, всі борці за її волю і державність.

Шлях Степана Бандери — це шлях не тільки всієї ОУН, а й всієї української нації, і таким він залишиться надалі.

Заповіт Провідника української національно-визвольної революції мусить стати для нас єдиним дороговказом і законом у нашому житті й у нашій боротьбі. Із шляху боротьби нас ніхто і ніщо не заверне. Змаг триває. Над нами далі гордо має стяг, на якому нестертим символом ясніє легендарне ім'я — *Бандера*. Під цим ім'ям-символом Україна продовжує боротьбу і під *духовим проводом Степана Бандери* — вона *переможе!*

Богдан НИЖАНКІВСЬКИЙ

ТИ ПОЛЯГ, ЩОБ НЕ ЗГОРЯЮЧИ, ГОРІТИ

Не лист осінній наше слово.
Ми прапор на труну Твою
Схиляєм і підносим знову
У незакінченім бою.

Не подолає смерть розп'яте
Безсмертя нашої землі!
Ти все віддав, умів віддати —
Всю кров за кров її.

Зів'януть і вінки, і квіти.
Нехай зів'януть! Ти поляг
Щоб, не згоряючи, горіти!
Ти — символ,
Стяг!

Не втихне біль. І ран Вітчизни
Не згоять туга, ні роки.
Ще ворог смертно кров'ю бризне
Від нашої руки!

Великий Друже!
Овид сірий
Розколеться — і полетить
Тобі назустріч рідний вирій —
Вітчизни нашої блакить.

І. ВОВЧУК

КІЛЬКІСНО-ЯКІСНА «ДІАЛЕКТИКА» ПОТОПАЄ У СПЕКУЛЯЦІЯХ

(Спроба аналізу. За пресою ССРСР)

В царстві московського соціалізму володарі з ЦК КПСС намагаються утримувати ціле людське життя на большевицькій догматиці. В одній із догм марксо-ленінської діалектики говориться, що кількісне накопичення в природі й у суспільному житті спричинює витворення нової якості. Таку діалектичну догму про перехід кількості в якість посилено втовкмачують студіюючій молоді, нею затуманюють учених і науковців, вимагають від них у всіх винаходах користуватися «законом діалектики». Від письменників і мистців вимагають, щоб вони — кермуючись партійними критеріями — оспівували «народження і процвітання нового суспільства», прославляли «героїв праці» брежнєвської п'ятирічки.

Перед кожною п'ятирічкою ЦК КПСС обіцяє, що коли будуть виконані й перевиконані її плани, то ССРСР — себто московська імперія — стане країною, де всього буде досить. У брежнєвській п'ятирічці обіцянки скупі: піднесення матеріального рівня життя трударів партія узалежнює від збільшення їхньої праці і продуктивності, вимагаючи піднесення продукції і зменшення витрат. Перед легкою промисловістю, що продукує товари масового споживання, на 24-му з'їзді партії поставлено вимогу: збільшити виробництво товарів для споживання населення, щоб задовольнити його потреби.

Понад три роки минуло після тієї постанови, а до задоволення необхідних потреб дуже далеко. Хоч офіціоз партії «Правда» запевняє, що товарів для населення в цьому році буде вдвічі більше, ніж у 1965 році, проте продукція легкої промисловости аж ніяк не забезпечує кінцевих потреб населення. Товаровий голод на речі першої потреби не тільки не послабився, а навпаки — якоюсь мірою навіть збільшився. У містах, поруч з державною пляною торгівлею, що є єдиною формою дозволеної торгівлі, організованої урядом, процвітає приватний ринок з універсальними базарами, на яких можна дістати всі товари, що їх бракує в урядових крамницях.

*

Московська «Літературна газета» з 17-го липня ц. р., насвітливши в довгій статті розміри спекуляції, з якою не можуть дати собі ради урядово-адміністративні органи, ніби в безнадії заявляє: «Все це серйозно, товариші». І це правда. В державних крамницях споживач не знаходить тих речей, які йому потрібні. В московському ГУМ-і (Державна універсальна крамниця) на полицях лежать товари, але їх не купують, бо їхня якість дуже низька. Кількісно-якісна діалектика не помагає.

А під самим ГУМ-ом міліція затримала чоловіка, що продавав блюзки. «Чотири дівчини-московки відразу заплатили за блюзку по тридцять карбованців і чоловік заробив шістдесят карбованців чистого прибутку: блюзки він купив у Баку вдвічі дешевше» («Л. Г.», 17. 7. 1974 р.). Як водиться, борючись із спекуляцією міліція заарештувала продавця блюзок Ібрагімова Ібрагіма. Його судили. Присутні на суді дуже дивувались, почувши, що продавцем був інженер — науковий співробітник одного з бакинських науково-дослідних інститутів, відкомандирований на наукову працю до Інституту кристалографії АН СССР.

«Літературна газета» занепокоєна, бідкається, що соціалістична догматика большевизму, яку так наполегливо прищеплювали у школі, інституті й у науковому колективі, не вкоренилася, люди в неї не вживаються. Через місяць у тому ж районі Москви судили другого інженера за перепродаж (спекуляцію) жіночими чобітьми. Він теж із високою освітою, його жінка працює в Союзному міністерстві заступником начальника відділу. На суді, — твердить газета, — піймані тримаються самовпевнено. «Ні крихти страху і повна байдужість до можливих наслідків». А страх, це одна з підпор, на яких тримається система імперської сваволі большевизму.

В планованій економіці СССР, де все на обліку й нормоване, дуже поширена спекуляція. Поза плямами і поза законом торгують на вулицях, у крамницях, за прилавками. Спекулянтів переслідують і судять, але населення до них наставлене не ворожо, а прихильно й доброзичливо... «Його (спекулянта) шукають, коли він «вуличний», а коли «на посаді», — за прилавком або в крамниці, на базі, — то дзвонять, просять, а то й благають» («Літературна газета», 17. 7. 1974 р.). Нова історична спільність — т. зв. советський нарід — створена ЦК КПСС в боротьбі проти націоналізмів нерусских націй, потопає в спекуляції.

Для боротьби з нею, з безгосподарністю і розтратністю в імперії існує дуже розгалужена система урядового контролю, що його називають «народним». На допомогу групам народного контролю організуються спеціальні бригади і дружини, які — рейдуючи по країні — виявляють спекулянтів і марнотратників. Заступник міністра внутрішніх справ СССР, Б. Вікторов, розповідаючи про такі рейди, твердить, що «в 1973 році в Курській області в подібних рейдах взяло участь понад 20 тисяч робітників, службовців і колгоспників». А в цілій імперії спеціальних бригад і дружин, що ведуть боротьбу з розкраданням «соціалістичної власності» і спекуляцією — десятки тисяч. «Нині нараховується біля 28 тисяч спеціалізованих дружин і груп. В їхньому складі найбільш перевірені і підготовані дружинники з рахівників і бухгалтерів, товарознавців, економістів, передовиків виробництва» («Известия», 31. 7. 1974 р.).

Причина спекуляції відома: на ринку не вистачає виробів, щоб задовольнити запотребування населення, зокрема бракує товарів відповідної якості. Легка промисловість ССРСР, не зважаючи на не одну ухвалу партії і уряду про збільшення виробництва товарів і поліпшення їхньої якості, неспроможна постачати на ринок потрібну для населення кількість виробів нормальної якості. А це створює ґрунт для спекуляції. Борючись із нею, партія цьогорічне змагання розгорнула за вимогою: »Дати продукції більше, ліпшої якості, з меншими витратами«. Але така вимога не рятує справи.

В той самий час, як в одному з московських районів судили інженерів-спекулянтів за продаж блюзок і жіночих чобіт, комсомольська дружина, організована для боротьби за поліпшення якості продукції, зібрала по крамницях і підприємствах товари, яких не хочуть купувати. Переважно, це були вироби московських трикотажних підприємств. Якість зібраного була така, що його »могли купити хіба за вироком суду«. Під купою зібраної одежі написано: »Цих жакетів виготовлено тисячі, а продано десяток«. Під купою светрів інший напис: »Годиться тільки на однаковий розмір голови й шиї« (»Літературна газета«, 17. 7. 1974 р.). Тому й мають успіх спекулянти, продаючи під самим ГУМ-ом вироби крапщої якості, що їх вони дістали поза нарядами і плянами з підприємств, позаурядовим, непляновим шляхом.

До крамниці в Литовській ССР, в місті Клайпеді, привезли велику кількість жіночого взуття, якого нетерпеливо чекали товарознавці і робітники крамниці. Відкрили скриньки і замість доброякісного взуття побачили суцільний брак. Про продаж одержаного товару не могло бути й мови. Товар повернули, але фабрика, замість продати його за безцінь, відправила забраковане взуття до іншої крамниці, »де робітники менше вибагливі«. Там взуття прийняли, а далі »все пішло, як за розкладом«, — говориться у »Правді«. »Покупці взуття не купують і ним поповнюються запаси залежаного товару« (»Правда«, 3. 8. 1974 р.). Доходить до того, що окремі підприємства шукають »вигідних« споживачів-крамниць для збуту неякісних товарів, що їх називають »неходовами«.

В крамницях районових споживчих спілок на Полтавщині накопичилось дуже багато неякісних товарів. Наприкінці травня ц. р. районні керівники Споживчої кооперації вирішили позбутись залежлого товару і вантажними автами привезли його на Полтавський базар — може хтось купить. »Господи, яке ж то було скопище браку«. Плащі якоїсь чудернацької моди, кособокі піджаки і парусинові черевики. Навіть продавці глумились із свого товару. Такий непотріб виробляли московські, київські та інші фабрики не колись давно, а минулого року, як показували фабричні клейма.

*

Боротьба за якість товарів вважається за одне з головних завдань нинішньої п'ятирічки. Про цю якість багато говориться у пресі, звіту-

ється у зведеннях про соціалістичне змагання. Дуже часто можна бачити в пресі хвалю про досяги: «Здобуто відзнаку якості», вироблено «на рівень світових стандартів». А дійсність далека від цього. Урядовий офіціоз стверджує, що «як і раніше, мало виробляється товарів, які мають відзнаку якості» («Известия», 30. 7. 1974 р.). Хоч урядова постанова вимагає, щоб більшість продукції таку відзнаку мала, в легкій промисловості, як стверджено в «Известиях», продукція з «відзнакою якості» у загальному об'ємі виробництва окремих товарів становить лиш 1-5 відсотків. А в шкірно-взуттєвій промисловості відзнаку якості мають тільки 0,6 відсотків виробництв. Не ліпше і в промисловості, що виготовляє одяг.

Минулого року перевіряли якість продукції на 1,700 підприємствах легкої промисловості. На 1,026 підприємствах продукція не відповідала стандартним вимогам. А всі керівники тих підприємств — це номенклатурні сили, партійне дворянство, що становить основу партійної плутократії і її ханату — ЦК КПСС. Вони ж і найближчі помічні сили їхні не могли не знати, що виробляють не те, що потрібне, не те, чого вимагає влада, яка спирається на них. Проте, ні керівники підприємств, ні керівники промислових об'єднань, до яких належать підприємства, що виробляють нестандартну, бракову продукцію, не припинили бракового виробництва.

Що більше, потураючи виробництву бракових виробів, яких населення не хоче купувати, партійна технократія насправді сама створює умови для розвитку спекуляції, яка нині має широкі оперативні простори в імперському царстві большевизму. Замість рішучої боротьби із спекуляцією, партійна технократія (керівники підприємств) шукає шляхів позаурядових і позазаконних, щоб на спілку із спекулянтами якось виборсуватись у виконанні державних плянів брежневської п'ятирічки. Цей стан, на мою думку, переважно соціологічне явище, що вказує на занепад віри в правоту системи, яку ніби будується, на занепад духу большевицького. В самій системі витворюється розрив між партійною плутократією на чолі з ханатом КПСС і діловою господарською частиною партії — технократією. Такий стан є ознакою психологічної кризи і розладу в московській імперській системі.

*

В пляновому господарстві, де все на державно-партійному обліку і під контролем партійної бюрократії, витворилась позаплянова нова професія людей-спекулянтів, що творять соціальний шар у т. зв. новій історичній спільності, що її названо «советським народом». Влада, охороняючи «соціалістичну власність», веде боротьбу із спекулянтами, але вони знаходять моральну підтримку в господарників — партійних технократів, бо промисловість, а ще більше сільське господарство, не може обійтись без них у виконанні державних плянів. Спекуляцію породила централізована до безглуздя імперська економіка і вони ж,

її керівні сили, партійна знать, у боротьбі за виконання державних планів витворюють оперативний простір для дії спекулянтів.

«Літературна газета» називає таких «ділків» — «міщухами з відмичкою». Вони вештаються скрізь. Особливо ж багато їх крутиться навколо колгоспів, яких в Україні є 8,811. Районова партійна знать змушена потурати спекуляції, домагаючись від господарств виконання планів, згідно з урядовим замовленням. В області про діяльність «ділків з відмичками» знають, проте вдають, що не відають. «Підходять жнива, а запасних частин до комбайнів не підвезли, але в районі спокійні». «Ти, Петре Степановичу з морського дна дістанеш» («Літературна газета», 17. 7. 1974 р.). Голові колгоспу натякають, що як «попаде», то заступляться. І голова доручає дістати потрібне. Урядовий офіціоз «Известия» обурюється, що всілякі «ловкачі» і «ділки», які діють, як уповноважені представники підприємств і організацій, «товкачі» й «доставайли» — приватно підприємські елементи, паразитуючи, наживають великі гроші («Известия», 31. 7. 1974 р.). «Товкачі» проштовхують матеріяли, щоб вони не затримувались на транспортних шляхах, а «доставайли» добувають, виривають матеріяли і частини, не гребуючи засобами. Офіційно ні на підприємстві, ні в організації, ні в господарстві таких «фахівців» нема, але кожне підприємство їх має і їм платить.

В Краснодарському краю директор центрального гуртового «Масхлебторгу» кілька років, керуючи крамницею, одночасно був і уповноваженим кількох колгоспів, одержував від них заробітну платню, добові в час подорожі, хоч нікуди й не виїздив. З крамниці навіть не виходив, а тільки відвантажував на адреси «своїх» колгоспів будівельні матеріяли. В соціалістичній економіці СРСР практика роботи «доставайлів» дуже поширена. З двох цементових заводів у Донбасі (Єнакієвський і Амвросієвський) в колгоспи областей відвантажено поза нарядом і пляном 20 тисяч тонн цементу. В одній з областей Надволжжя перевірка встановила, що половина приватних будинків будується з матеріялів, одержаних без нарядів, поза плянами — діло «доставайлів».

Щоб придбати холодильник, треба довгенько чекати, а «доставайли» за відповідну ціну роздобувають швидко. На Мінському заводі холодильників готову продукцію на воротях, коли її вивозять із заводу, обраховують не штуками, а навантаженими автами-«фургонами», в кожному по 36 холодильників. Комірники і вантажники, на замовлення «доставайлів», умудрюються втискувати у «фургон» замість тридцять шість холодильників тридцять дев'ять. За кожним рейсом на три холодильники більше, поза обліком і пляном. І на заводському складі нестачі не було.

«Соціалістичне добро» суворо й пильно охороняється, бож ще Ленін втовкмачував своїм кадрам, що соціалізм, то облік. Проте «доставайли» і фахівці з постачання приватного ринку мають тасмнічі ключі,

якими широко відчиняють ворота фабрик і двері крамниць, через які товари, і то кращої якості, пливуть на спекулятивний ринок.

Великий м'ясокомбінат в обласному місті. На прохідних воротах ведеться облік не ваги м'яса на тонни чи центнери, а кількості автохолодильників, навантажених м'ясними тушами. За таких умов легко втиснути в автохолодильник кілька м'ясних туш поза обліком, що й чинять »ловкачі« разом з »доставайлами«, поширюючи оперативні простори спекуляції.

*

Суди перевантажені справами розкрадання »соціалістичного добра« і спекуляції, що є невід'ємними ознаками будови московського соціалізму. Боротьбу із спекуляцією вів Ленін, вимагаючи суворого покарання спекулянтів, вели всі його наступники, некороновані царі імперського комплексу т. зв. ССРСР. Веде її і нинішнє керівництво за брежнєвського володіння. Преса вимагає від судів найсуворіших вироків, бо спекуляція часто набуває організованих форм, у якій беруть участь робітники торгівлі, користуючись потуранням командних сил легкої промисловости, особливо сільського господарства.

В боротьбі за виконання державних плянів брежнєвської п'ятирічки »товкачі« і »доставайли« відіграють переважну роль, добуваючи потрібний матеріал, тому без них не обходиться ні одне підприємство легкої промисловости, а тим паче сільського господарства.

»Не поцупиш — не проживеш«, — звичасвий неписаний закон, за яким увесь час живе сколективізоване сільське господарство московської імперії, нині поширився і на легку промисловість, що неспроможна забезпечити населення потрібними виробами відповідної якості. Багато років говориться про збільшення виробництва товарів масового споживання, але всі обіцянки ханату партії залишаються обіцянками. В недавній промові перед виборцями, кандидуючи до Верховної Ради, Л. Брежнєв вже не обіцяв забезпечити населення якісними товарами наприкінці нинішньої п'ятирічки, а обіцяв аж наприкінці цього століття, себто через три п'ятирічки.

Хоч деяке зростання продукції товарів для населення є, але воно далеко не відповідає зростаючим потребам. Розрив між попитом і за потребуванням на виробі легкої промисловости відповідної якості і постачанням їх промисловістю не зменшився, навпаки — відчувається все гостріше. Тому й процвітають базари в Москві, в т. зв. республіканських столицях та у великих містах. В Києві, Львові й Одесі базари не гірші, як і в Москві. На них можна дістати і товари відповідної якості, яких нема в плянових державних крамницях.

Адміністративно-урядову боротьбу партії із спекуляцією утруднює те, що партійно-урядові заходи часто не знаходять підтримки внизу, навіть серед партійної бюрократії. Преса, підкреслюючи парадоксальність такого стану, домагається, разом із загостренням покарань, втя-

гати маси на боротьбу із спекуляцією, витворювати атмосферу нетерпимости, застосувати громадський осуд, т. зв. колективну відповідальність. Всі оті рейди бригад, і неабияких, а кваліфікованих, про що була згадка раніше, мають витворювати «колективну відповідальність» за порушення законів торгівлі, спричинених недолугістю легкої промисловости.

»Колективна відповідальність« в історії російської імперії річ давня — традиційна. На «колективній відповідальності» (кругова порука) трималася кріпосницька система дореформованої Росії, а як скасували кріпацтво (1861 р.), то залишили його соціальні підвалини — общинний уклад в сільському житті, на який взорувалася колективізація сільського господарства з оботаренням сільського населення. Відновивши імперський комплекс, т. зв. ССРСР, большевики багато в чому використовують «колективну відповідальність» для утримання рабської системи колективізму. Про «колективну відповідальність» у нинішній імперії А. Солженіцин говорить: «Раніше була кругова порука: так і тхне стайнею (де людей сікли батогами, — І. В.). А нині — колективна відповідальність» («Архіпелаг ГУЛаг», т. II, стор. 115).

*

14-го липня ц. р. пленум ЦК КПСС радив над проблемою забезпечення населення виробами легкої промисловости, розглядаючи питання «Про роботу партійних, советських і господарських органів УСССР у виконанні постанов ЦК КПСС і Ради міністрів ССРСР про прискішення розвитку виробництва товарів народного вжитку». В самій формулювці питання відчувається старшобратню колоніальну підступність: ЦК і уряд ССРСР не раз, мовляв, постановляли, а що зробив ЦК КПУ?! Немов філіял імперської комуністичної партії, яким є ЦК КПУ і вся партія в Україні, може щось робити без наказу з Москви! Московський пленум дуже насварив на керівництво ЦК КПУ на чолі з В. В. Щербицьким, новим московським намісником, присланим для підсилення боротьби з націоналізмом і місництвом. Хто зна, чи та нагінка не є пересторогою В. В. Щербицькому, видно, він не справився досі з тими завданнями, які на нього покладено. Хоч працює він завзято, вірою і правдою служить московському імперіялізмові, але закоріненого націоналізму не знищив, навпаки — розворушив його, і місництва в економіці України не зліквідував, воно має поважний ґрунт і в легкій промисловості. Та які б глибші причини не були в ухвалі пленуму, ЦК КПУ і всі його фасади в Україні взято під обстріл, щоб інші філії імперської партії взорувались на ту постанову пленуму ЦК КПСС. А в ній сказано, що: а) в легкій промисловості УРСР «питома вага продукції з відзнакою якості в загальному об'ємі виробництва лишається дуже низькою», б) а «на деяких підприємствах республіки деякі види продукції виготовлялись, не рахуючись із стандартом». Коротко кажучи, продукували якнайбільше, виконуючи плани, а про якість не дбали, продукували брак.

Пленум постановив: вказати (наказати) всім партійним, советським професійним, комсомольським, керівникам міністерств, відомств і про-

мислових підприємств домогтися поліпшення якості виробів легкої промисловости. Не виробляти товарів, яких не хоче купувати населення, а випуск таких «вважати за порушення державної дисципліни» («Правда», 14. 7. 1974 р.). Ну і що з такої суворой постанови? Нічого! Бо причина того, над чим радив пленум ЦК КПСС, є в самій структурі імперської економіки СРСР, проїнятої колоніалізмом. Доведена до абсурду централізація керівництва економічним життям імперії (бо-яться націоналізмів і місництва) спричинює безініціативність і плянову безпляновість. Відсутність здорової конкуренції і справжньої матеріальної відповідальності за наслідки праці спричинює низьку якість продукції і зайві витрати через бракові вироби. Все це, а найбільше затиснення і здушення ініціативи та кругова порука витворюють стан, із яким пленум велів поводити боротьбу.

Гнівна постанова і «указ» всім поліпшити стан у легкій промисловості не новина. Скільки вже їх було. Та річ не в тому, що брежнєвське керівництво не хоче чи не може поліпшити стану промисловости і задовольнити потреби населення, а в тому, що воно вже неспроможне врятувати трухлявої московсько-большевицької імперії.

14. 8. 1974 р.

ЧИТАЙТЕ — ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ !

тижневик

»ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ«

»ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ« — орган української самостійницької думки та речник українського визвольного руху. Він подає правдиві інформації про події на українських землях, а також приносить обширні відомості про міжнародні події, наслідуючи й коментуючи їх в дусі інтересів української справи.

»ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ« речево дискутує й роз'яснює всі суспільні, політичні й культурні питання української еміграції й постійно містить хроніку українського життя з усіх закутків світу.

»ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ« — це універсальний часопис української еміграції в усіх країнах поселення, що повинен знайтися в руках кожного свідомо українця, якому доля нашої Батьківщини не байдужа.

Передплату у Великій Британії приймає:

Українська Видавнича Спілка
200, Liverpool Road,
London, N1 1LF

Адреса Видавництва:

Verlag Schlach Peremohy
München 8, Zeppelinstr. 67
Germany

Михайло КУШНІР

РОЛЯ ЦЕРКВИ В БУДОВІ ПІДВАЛИН УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

*»...Тримайтеся своєї віри батьківської,
своєї рідної батьківської землі, своїх Цер-
ков і своїх тат, своєї мови і Божої Прав-
ди, не бійтеся гонення, труду, жертв і
мук, бо все те для народу нашого і для
Христа...«*

*(Із Пастирського Листа Патріярха Йосифа
I-го із сибірського заслання 1947-го року)*

Наймогутнішою сполукою між людьми є почування. Серця, які від-
чувають те саме, зв'язуються сильніше і міцніше, ніж мізки, які те
саме думають.

Тому не розум, а почування становлять силу нашого прив'язання до
рідної землі й до рідної мови. Розум може ствердити, що світ всюди
однаковий, що хліб однаково смакує на цілій земній кулі, що любов
однаково солодка під небом півночі чи півдня. Розум може навіть до-
казувати, що є землі гарніші й багатші від нашої, мови мелодійніші й
миліші для вуха, але почування з цим ніколи не погодяться.

А втім, велика ріка любови до батьківщини, що перепливає крізь
душу народу, є нічим іншим, як сполученням тих почувань-струмків,
які беруть свій початок із різних джерел і зливаються в одне річище.

Тому говорити про любов до батьківщини означає те саме, що гово-
рити про почування, які створили з нас націю, які зв'язали нас на-
завжди спільними вузлами.

Побіч любови до землі й мови, таким вузлом є також спільні нам
релігійні почування, також природні, як і національні почування, і
такі ж як вони могутні.

Колись, у глибоку старовину, ми мали власний чуттєво-релігійний
світ, але цей світ вже давно віджив, а його рештки дійшли до нас у
вигляді звичаїв та обрядів, у залишках усної словесности. Могутні
колись релігійні пережиття стали вже в заранні нашої історії спомином
і перейшли в обряд, де своєю обрядовою дією подібні до того, що колись
було дійсністю.

Від Х-го століття нашою релігією стала християнська релігія і сьо-
годні ми вже не шукаємо в тих стародавніх джерелах наших релігійних
почувань.

І — знаменна річ — Християнська Церква, сперта на засаді універ-
сальности, як Церква «урбі ет орбі» (всюди, всім і кожному), стала для
нас українців національною Церквою. Вона зрослася так близько й
нерозривно з українством, що її неможливо відділити від нього. Така
українськість Християнської Церкви на наших землях безсумнівна.

Коли раніше, в княжу добу, у період міжусобної боротьби, яка зніве-
чила державну єдність України, українська Церква відіграла важливу

ролю в процесі зцілювання окремих її земель у могутній національний організм, то в добу поневолення вона стала для нас оборонним щитом, захистом нашої національності.

Душа народу відчувала це своїм інстинктом, а національні почуття в роки неволі так зіллялися з релігійними почуттями, що в нас стало явище національно-релігійного патріотизму. Тому всі наші визвольні рухи, від Козаччини почавши, мали глибоко релігійний характер.

Релігійно-політичні настрої в нас ще не досліджені повністю, не знаємо всіх їх психологічних мотивів, але їх існування вже незаперечний факт. Фактом є і те, що «ународовлене українське християнство» брало участь в усіх наших визвольних війнах і пов'язало себе незвичайно сильно з їхніми традиціями.

Від змалюваної Шевченком постаті священика, що святить ножі гайдамаків, постаті, яка до сьогодні живе в душі народу, йде почерез роки нашої неволі безконечний ланцюг слуг Церкви і одночасно слуг народу — українських священиків, що були також прикладом любови до батьківщини й посвяти для неї.

Геройська смерть капелянів Української Повстанської Армії, які гинули в боротьбі з наїзником, побіч бійців УПА, замикає цю багату галерію, не випадкову, а створену великими національними і релігійними ідеями.

Такі ідеї, що особливо виявлені в творчості Богдана Лепкого, мали завжди своїх гарячих ісповідників серед українського православного й католицького духовенства.

Особливо характеристичні з того погляду 1928-32 і 1940-1950 роки, коли до книги української мартирології вписались численні прізвища священиків-мучеників.

Одні з них боролися із зброєю в руках, інші гинули в московсько-більшевицьких катівнях, у сибірських концтаборах, гинули від виснаження, голоду й побоїв. Були серед них рядові священики, але були й достойники, князі українських Церков.

Український єпископат дав не один приклад непохитної сили і віри в боротьбі за рідну Церкву і державність свого народу. Імена митрополита Василя Липківського, митрополита Миколи Борецького, митрополита Полікарпа Сікорського, митрополита Андрія Шептицького, митрополита, верховного архієпископа-кардинала-патріярха Йосифа Сліпого, архієпископів Нестора Шараївського, Юрія Міхновського, Степана Орлика, Йосипа Оксіюка, Володимира Самборського, Олександра Ярещенка, Константина Малошкевича, Константина Кротеви́ча, Васи́ля Величовського, єпископів Якова Чулаївського, Олександра Червінського, Антона Гриневича, Григорія Хомишина, Миколи Чарнецького, Йосафата Коциловського, Теодора Ромжі, Павла Гойдича і 25-ох інших, що арештовані більшовиками щезли без сліду і про їхню долю нічого не знаємо, — ввійшли не тільки до історії переслідуваної української Церкви, а й до історії України.

А побіч таких священиків, як о. Августин Волошин, президент Карпатської України, скільки ж було тихих і жертвних слуг святої віри

й слуг народу, що спромоглися на чини, незнані в сучасній історії інших Церков, під час переслідування українських Церков поляками і москалями, під час затяжної боротьби українського народу за своє існування і свою державну незалежність!

А скільки було священиків, переслідуваних большевиками, що жили в підпіллі, ховались по лісах або серед селян, ризиком свого життя продавались крізь густо розставлені сіті катєбістів, щоб не тільки нести поневоленому народові релігійну потіху, Святі Тайни, а й скріплювати в ньому його любов до України, його національне почування, міцно пов'язане з українською Церквою.

Український нарід так щільно пов'язав свою приналежність до християнської Церкви із національним самоокресленням, що й донині не говорить інакше, як «наша, українська віра», у протилежність до «московської, кацапської віри» чи віри «польської, ляцької». Для нього не існує ані католицизм, ані православ'я, а тільки «московськість» або «польськість» визнавців тих релігій, відгороджених від «нашої», себто «української віри», іншою мовою й іншою народністю.

Це з'єднання релігії з народністю прибрало таку силу в Україні, що всюди на наших землях, де українська Церква боролася за свої права, там одночасно йшла боротьба за національні права українського народу і його державну незалежність.

Такою, наприклад, маніфестацією українства, переслідуваного і гнобленого польськими окупантами впродовж шістьох століть, було опертя на українську Церкву. Після того, як вищі суспільні українські верстви (українська аристократія і шляхта) майже повністю перейшли до ворога, вона стала єдиною оборонною і нездобутою твердиною, що довго й успішно відбивала всі атаки поляків, спрямовані проти зненавидженої ними української народности.

Взявши все це до уваги й охопивши цілообраз ролі, яку українська Церква відіграла в Україні від досвітків нашої історії аж донині, треба визнати в ній могутнього чинника, який у витворюванні національної культури гідно виконав свою роль, ставши беззаперечно її частиною, такою частиною, яка глибоко вросла у збірну свідомість народу.

В кожній культурній ділянці нашого життя, в усіх наших традиціях бачимо виразний вплив українських Церков, служителі яких не тільки будували на нашій землі святині Господеві, а й приводили до них свій народ.

І поминаються ті, що — розуміючи християнську Церкву як міжнародну інституцію — намагаються вилучити українську Церкву з процесів творення української національної культури та досліджування її проблем. Така помилка принесла б нам велику шкоду, особливо, коли мова про розуміння основ і творчих чинників української національної культури, бо в українській Церкві прихований неоціненний скарб традиції, що скупчується впродовж віків і пов'язується далеким відгомомом навіть із нашим прастарим українським, дохристиянським обрядом. У перші віки нашого християнства цей обряд всякав у нього

і українське християнство стало спадкоємцем спадщини, приреченої на загибелю, але не знищеної дощенту і збереженої в багатьох церковних обрядах, особливо в українських селах.

Якби ми в XVI-му столітті були прийняли реформацію із її спрощеним обрядом, то втратили б не одне чисте й гарне почування, яке має своє джерело в обрядовості нашої Церкви.

Надхнути нас такими почуваннями і втримати їх у постійному вияві впродовж ряду поколінь могла тільки національна Церква.

Міжнародність Церкви, що спирається на духовому братерстві співвизнавців християнської релігії, отже, на універсальній ідеї, яка у спільній правді бачить запоруку спільного спасіння всіх, — ні вчому не зменшує прав нашої Церкви і її національних прикмет, вирощених на українських землях.

Така народність Церкви повністю реальна, вона більш вимовна, ніж сама назва — церква-інституція чи церква-святиня.

Хто з нас, оглядаючи християнські святині в різних краях, не помітив, що — не зважаючи на спільну всім християнськість — дух у тих святинях різний, залежний від народу, який побудував цю святиню і вклав у її упорядження свою національну душу.

Які інші, відмінні, враження і почування охоплюють нас, коли оглядаємо християнські церкви в Італії, Німеччині, Іспанії, Греції...

Чи Нотр Дам, Кольонська або Віденська катедра св. Степана можуть заступити нам Київську Софію, катедру св. Юра, Волоську церкву у Львові чи церкву в Почаєві, в яких є стільки нашого українського духу, стільки українського минулого?

По цілому світі дзвонять церковні дзвони, але жоден із тих дзвонів не має для українського вуха і для української душі такого звуку, як голос, як музика Софійських дзвонів.

У світі є багато храмів Божих, навіть більших і гарніших від наших, величавіших і більшої мистецької вартости, але жодний із них не промовляє до серця й душі українцеві так, як київський Софійський собор, або мешканцеві Львова — катедра св. Юра.

У світі є багато чудових релігійних образів, навіть правдивих перлин мистецтва, але жоден українець не дивиться на них так, як на ікону Вишгородської Богоматері, Ігоревської Божої Матері, Дубенської Пречистої Діви або на мозаїку київської Оранти.

Навіть наївні, позбавлені мистецької вартости ікони мають для нас непереможний чар, вони овіяні таємницею минулого і викликають спогади, що сягають до далеких часів. З ними зв'язалась наша історія, оповила їх зеленим плющем легенда, розпромінила й осяяла їх поезія.

Якими убогими були б спогади нашого дитинства без святої ікони, української ікони, прибраної вишитим рушником, із мерехтливою оливною лампадкою перед нею, яку запалювала побожна рука нашої матері стародавнім, відвічним звичаєм!

Загляймо до нашої сільської церковці, з її простими й убогими дерев'яними стінами, оздобленими часто примітивними іконами, але пов'я-

заними незліченними таємничими нитками з нашою душею, з нашими споминами, з традицією, якої навіть час і ворог не могли затерти.

Чи є деінде на світі такі церкви? Чи є в них такий піднесений святковий настрій? Чи відправляють у них так само Воскресну Утреню, чи співають так само Страсті, молебні чи колядки на Різдво? Чи пахнуть у них так само м'ята, чебрець, рута й васильки — сильним, пронизливим запахом, як у нас на Успіння Пресвятої Богородиці? Чи є в них такий самий блакитний дим кадила й такий самий стогін люду, що кориться перед Святими Тайнами? Чи зроджується в них таке саме могутнє, непереможне переживання, як у нас, коли співає ціла розмолена Церква?

Ніде цього немає, бо тільки в українській сільській церкві, в українському церковному співі живе християнська душа нашого народу.

У моїй пам'яті на ціле життя закарбувалося ось яке особисте пережиття.

Було це наприкінці серпня 1943 року, під час другої світової війни, в українському підгірському селі. Тут недавно сильна група бійців УПА [чи пак Української Народної Самооборони (УНС), як звалась вона тоді на цьому терені] розгромила відділ червоних партизанів Ковпака. Кілька днів пізніше село знову було ареною наскоку німецьких СС-ів, які, шукаючи українських «бандитів», звели короткий бій з упівцями. А вони, завдавши німцям дошкульних ударів, подалися в ліс. Через день німці розстріляли 11 чоловіків, спалили село і також відійшли.

Була неділя. Церкву, з розбитими гарматними стрільними стінами і знищеним дахом, заливали струмені світла серпневого сонця. В ній зібралось кількадесят пригнічених постатей. На сірих, із сціпленими устами, обличчях відбивались виснаження і втома, а з почервонілих очей визирала розпач.

Старенький священик, хворий, ледве тримаючись на ногах, відправляв «читане» Богослуження, читав утомленим, безбарвним голосом. Проповіді не було. Скінчивши цю вбогу відправу, він повернувся від престолу й заспівав: «Святий Боже, святий кріпкий, святий безсмертний помилуй нас!»

Вірні підхопили мелодію і нагло сталося щось неждане, могутнє. Здавалося, що аж руїни церкви задримали і з них линула пісня просто до неба. Своїм благанням вона підносила аж до Бога, вимолюючи в Нього помилування.

В тьму оточенні, в тій атмосфері війни й людського горя ця пісня страдальних людей, що прийшли сюди із своїх примітивних землянок і тимчасових схованок, — була такою хвилюючою, що сльози самі тиснулися до очей.

Це Україна молилася в тій церкві. Вона, що палала пожегаром, що покрилась трупами своїх дітей, що стала здобиччю варварського наїзника, — благала: «от глада, огня і війни ізбави нас, Господи!»

Знаю напевно, що в жодному іншому краю, в жодній іншій церкві, в жодних інших, навіть ще грізніших обставинах я не зазнав би такого сильного враження.

В тій пісні була не тільки теперішність, у ній була ціла історія нашого народу. В тій скарзі відбивався відгомін татарських наїздів, польського лихоліття й московського знуцання. Все це збереглося в тій пісні й вибухло з неї утаєною силою, нагромадженою сторіччями. Це співали сторіччя.

І не тільки в тій пісні, а й у всьому, що українська Церква зберегла у своїх обрядах, звичаях і урочистостях, виявляється незнищенна, безсмертна українськість, що від X-го сторіччя щільно зв'язана з тим, що Церква давала Україні. А давала вона їй майже все в обсязі культурного і звичаєвого життя, бо проникала життя народу й охоплювала його повністю, не залишивши жодної його ділянки.

Тому українська Церква на українських землях відігравала аж до наших днів (на центральних і східних українських землях до 30-их років нашого сторіччя, а на західних — до вибуху другої світової війни) таку велетенську культурну роль в українському селі. Вона була не тільки святиною, не тільки місцем молитви для спасіння душі, а й школою культури в найширшому значенні цього слова.

Не один український священник-патріот, особливо під польською заманциною, обдарований духом ініціативи, витривалий і працьовитий — зумів упродовж 20-ти років перетворити безпросвітне село на оазу, що цвіла добродійствами цивілізації і культури, була здібна до самостійного творчого життя і ступала на шлях будови тривалих підвалин української нації.

Ця будова мала, має і буде мати в українській Церкві одну з найміцніших своїх підвалин. Усунути її — це означало б послабити фундамент цієї будови. Агітатор, який кидає нікчемні фрази, що «релігія, мовляв, опіум для народу», що «попи прагнуть якнайдовше тримати упосліджені суспільні верстви в забобонах і в темряві, щоб легше їм було панувати над ними й нещадно їх визискувати», — насправді стає злочинцем супроти свого народу і його майбутности.

Про таке панування і про такий визиск уже давно немає й мови, і тільки свідомий, злої волі, суспільний шкідник може поширювати такі вигадки там, де спільні зусилля всіх верств народу мали, і в майбутності матимуть, спільний інтерес у розвитку нації, у скріплюванні її духових і фізичних сил та в розбудові її господарського і політичного життя.

А коли національно-релігійний розвиток наших духових і фізичних сил в минулий період не йшов так швидко, як ми цього прагнули, коли назадняцтво нашого народу більше в порівнянні з іншими народами, то причина цього не в Церкві і в релігійності нашого народу, а в тому, що часто бракувало в нас людей, які Церкву, як Божу інституцію, і релігійність народу, як чуттєву силу, розуміли б також як двигун національного розвитку.

А це двигун сильніший від інших, бо релігійні почування — джерело всіх чистих, шляхетних людських почувань.

Релігійне почування не тільки прищеплює нашій душі найшляхетніший ідеал любови й посвяти, аж до самопожертви власного життя,

не тільки вчить нас героїзму в ім'я нашої віри, як правди нашого сумління, а й пробуджує у нас змагання до безупинного вдосконалювання і тугу до здійснення «Божого царства», а це означає — тріумф духу над матерією, творчого слова над тілом.

Нарід і суспільство без релігійних почувань легше підпадають моральному, а вслід за тим і політичному розкладові, ніж народи і суспільства, прив'язані до своєї релігії. І саме це прив'язання набирає незвичайної ваги, коли глибше призадуматися над тим, що воно означає.

Бо що таке тисячоліття християнства України?

Це ланцюг поколінь, вихованих в одній вірі, отже на одних традиціях, на красі рідних обрядів, що невідлучні від найвищих моментів людського життя — народження, одруження і смерті.

Те, що ми від віків належимо до однієї церковної суспільності, що ми виховані на засадах тієї самої віри, яка розпромінювала душі наших предків і перетворювала їх на оборонців християнства, отже, й на оборонців західної цивілізації і культури, — вирішує про нашу приналежність до тієї цивілізації і культури не меншою мірою, ніж інші компоненти.

І хоч ми прийняли християнство із Візантії, зі Сходу, ми постійно були в нерозривному зв'язку із Заходом, стали його передньою сторожею, висуненою на Схід. Як далеко сягало українство, так далеко сягав і Захід, його межа там, де межа української Церкви і кордони України.

Соками західної цивілізації жила впродовж сторіч ціла Україна. Вони так перемішалися із соками, що їх ми самі витворили, що сьогодні неможливо провести стислого розмежування між тим, що в нас є із пня слов'янсько-українського, і тим, що є візантійською чи романською на тому пні щепочкою. В овсчі із шляхетнородючого дерева ніхто не віднайде слідів щеплення, хоч інокуляція колись відбулася.

Таку інокуляцію вчинила на українській душі українсько-християнська Церква, тому вона зрослася з тією душею і зв'язалася з нею назавжди.

Вона, давши нам релігію, дала нам етичні підстави розвитку, стала його двигуном і пробудила в нас могутнє почування, яке, зцілившись в одне з патріотичним почуванням, врятувало нас від загибелі.

Ледве чи є на світі якийсь інший нарід, щоб завдячував Церкві стільки, скільки завдячуємо ми.

Над цим питанням повинен призадуматися кожний українець, поки перейде до денного порядку над справами релігії і Церкви в Україні, над справами, яких неможливо відділити від справ цивілізації і культури в їх найістотнішому розумінні.

Повинен призадуматись і кожний українець у діаспорі, зокрема той, хто захоплюється духом модної тепер модернізації, поки почне догадатись чи піддержувати запровадження реформ, які вдаряють по наших відвічних традиціях, обрядах, звичаях і мові.

Д-р Алексі КАРРЕЛЬ

МОЛИТВА

(Із французької мови переклав Іван Вергун¹⁾)

Кілька слів про автора

Світової слави французький хірург і фізіолог д-р Алексі Каррель народився у Сент-Фуа-ле-Ліон (1873-1944) біля Ліону. 10-го травня 1902 р. він, як лікар, супроводив до Люрду 22-річну Марію Баї з Ліону, хвору на невилікувальний туберкульозний перетоніт. Не сподівався, що доведе її до Люрду, бо, на його думку, Марія мала померти ще в дорозі. Незважаючи на його побоювання, хвора, хоч вмирала в дорозі, дійшла до чудотворного міста й там виздоровіла. Каррель, тоді ще безвірник, у своїм рапорті до медичного факультету в Ліоні зазначив, що це було чудо! Але така «псевдонаукова» констатація не подобалась професорам і його звільнено з праці на факультеті. Тоді Каррель виїхав до Нью-Йорку, де працював над перещепленням тканин та функціонуванням органів поза тілом у штучних розчинах. За свої наукові праці в Рокфеллеровім Інституті Медичних Розшуків одержав у 1912 р. нагороду Нобля. Свої досліді він синтезував у відомій праці «Незбагнена людина»².

З Нью-Йорку д-р А. Каррель щорічно їздив до Люрду, як паломник і дослідник. І на підставі своїх спостережень та роздумувань наприкінці свого життя написав маленьку книжечку, тільки 32 сторінки грубим шрифтом, п. з. «Молитва», яку за дозволом Видавництва «Пльон» подаємо в українським перекладі Читачам «Визвольного Шляху». З тієї нагоди складаємо щиру подяку директорці згаданого Видавництва пані Жозіані Бонтрон за ласкаве й безкорисне уділення авторизації на переклад³. — І. Вергун.

Передмова

У грудні 1940 року автор цих рядків написав по-англійськи для американського місячника «Рідерс Дайжест» статтю про силу молитви⁴. Цей допис був опублікований на початку 1941 року, але з деякими редакційними скороченнями і змінами. Потім був перекладений на французьку мову, правдоподібно у Швейцарії, і надрукований у «Журналь де Женев», а згодом його передрукував «Смен Реліжієз» у Франції. Авторіві не сподобався переклад і він на початку січня 1944 року вирішив написати новий текст про молитву.

¹) Dr. Alexis Carrel: "La prière", éditée en 1944 par Librairie Plon.

²) "L'homme, cet inconnu".

Див. також І. Вергун: «Люрд і наука», «Голос Христа Чоловіколюбця», ч. 3-4, 1965 р.

³) Дозвіл із 17 червня 1974 р. звучить так: «Опублікувати її лише в українським місячнику «Визвольний Шлях».

⁴) Передмова, правдоподібно, написана Видавництвом «Пльон», у якій мова про д-ра А. Карреля.

Автор не є ні теологом, ні філософом. Він висловлюється буденною мовою й тільки деколи вживає наукової термінології. Вибачається перед теологами і просить їх мати супроти нього таку саму поблажливість, яку він мав би для них, якщо б вони писали на фізіологічну тему.

Сама студія молитви є дуже коротким резюме перебувань спостерігача, зібраних на протязі його довгої кар'єри від різноманітних людей: мешканців Заходу й Сходу, хворих і здорових, католицьких священиків, монахів і монахинь усіх чинів, протестантських пасторів усіх сект, рабінів, лікарів і медсестер, чоловіків і жінок усіх звань та суспільних прошарків. Крім цього, його досвід лікаря і фізіолога та лабораторійні студії, яким він присвятився на протязі багатьох літ, досліджуючи регенерацію і гоєння ран, вможливили йому належно оцінити лікувальний ефект молитви. Він пише про речі, які сам перевіряв або дізнався про них від вірогідних і об'єктивних людей. Він воліє бути в тій ділянці скупим, аніж подавати факти, ще неперевірені. У своїх обсерваціях він, передусім, старався базуватись на соліднім, реальним підґрунті.

Говорити модерним людям про молитву — річ зайва. Все ж, чи не потрібно ознайомитись з усіма активностями, для яких ми народились? Саме з тих причин не можемо занедбати жодної з них, залишити її невикористаною для себе й покоління, що становить велику небезпеку. Атрофія почуття духовного й морального так само шкідлива, як атрофія інтелектуальних активностей. Отож, ці рядки стосуються до всіх: невіруючих і віруючих. Насправді, життя, щоб бути успішним, накидає всім ті самі обов'язки. Воно вимагає від нас проявів у визначених межах фізичної і духовної природи. З тих причин ніхто не сміє ігнорувати найглибших і найсубтельніших потреб нашої вдачі.

Вступ

Для нас, людей Окциденту, розум значно вищий від інтуїції. Ми даємо значно більшу перевагу інтелігенції, ніж сантиментам. Наука проміняє тоді, коли релігія пригасає. Наслідуюмо Декарта, а втікаємо від Паскаля⁵.

Також шукаємо можливості розвинути передусім інтелігенцію, а такі неінтелектуальні активності душі, як моральне почуття, розуміння краси та, передусім, духове почуття — майже повністю занедбані. Послаблення згаданих основних діяльностей перетворює модерну людину на духово-сліпу істоту. Подібна неміч — поганій складовий елемент суспільності. Занепад нашої цивілізації треба приписувати поганій якості індивідуума. До речі, духовість потрібна також для життєвого успіху, як інтелект і матерія. Тому необхідно воскресити в нас психічні активності, які — більше ніж розумові — скріплюють

⁵ Рене Декарт (1596-1690) французький філософ-раціоналіст, фізик і математик, який своїми працями поклав солідні основи під модерну науку.

Блез Паскаль (1623-1662) французький філософ-містик, письменник, фізик і математик. Разом із янсеністами полемічно виступав проти єзуїтів.

персональність. З-посеред них найбільш занедбаний душевний сенс або почуття релігійності.

Душевне почуття проявляється головним чином молитвою. Молитва, як святе почуття, очевидно одухотворене явище. Не дивно, отже, що духовий світ є поза засягом нашої техніки.

Яким же способом набувається позитивне знання молитви? На щастя, наука охоплює цілість спостереження. І вона може, з допомогою психології, поширитись до душевних проявів. Тільки наслідки систематичної обсервації людини показують нам суттєвість молитви, її техніку, зродження і вплив.

Характеристика молитви

У своїй істоті молитва — це прямування душі до нематеріальної основи світу. Загально кажучи, вона проявляється в скарзі, тривозі, в благанні помочі. Часом вона чиста контемпліяція властивої, трансценцентної, первопричини всіх речей. Можна її окреслити також, як піднесення душі до Бога, як акт любови й обожнювання Того, від якого походить чудо, себто життя. Насправді, молитва характеризує зусилля людини, щоб причащатись із невидимим Єством, Творцем всього, що існує, силою і красою, батьком і відкупителем нас усіх. Правдива молитва не віддзеркалюється у виголошені формулок, а в містичному прояві, у якому чуття з'єднується з Богом. Такий стан не розумової натури, саме тому він недосяжний і незрозумілий філософам і вченим. Молитва не вимагає жодного теоретичного знання так само, як розуміння краси і любови.

Прості люди відчувають присутність Бога так, як тепло сонця або запах квітки. Але цей Бог досяжний тільки тому, хто вміє любити, а ховається від того, хто керується тільки розумом. Думкою й словом цього не можна окреслити, тому молитва найкраще проявляється у високому леті любови крізь темну ніч інтелігенції.

Її техніка. Як треба молитись?

Ми присвоїли собі техніку молитви від містичних християн, почавши св. Павлом, а скінчивши св. Венедиктом, та від багатьох анонімних апостолів, які на протязі 20-ох століть ознайомлювали західні народи з релігійним життям. Платонівський Бог був недоступним у своїй величі, Епікурівський — ототожнюваний із суттю речей. Єгова був деспотом, який навівав страх, а не любов. Християнізм, навпаки, наблизив Бога до людини. Він надав Йому обличчя, представив нашим батьком і відкупителем. Не треба вже скомплікованих церемоній і кровних жертв, щоб наблизитися до Бога. Отже, молитва легша, її техніка простіша.

Треба прагнути Бога, щоб молитись. Таке зусилля повинно бути любовне, а не розумове. Розважання відносно Божої величі, наприклад, це не молитва, якщо рівночасно воно не є виявом любови і віри. Так само, як у Ля Салля, у якого молитва початково була розумовою, а

потім оповита любов'ю. Незалежно від того, чи вона коротка чи довга, вокальна чи розумова, молитва повинна бути подібна до розмови дитини із своїм батьком. »Представляємось такими, якими ми є«, — одного разу висловилась мала сестра Милосердя, яка на протязі 30 років присвятила своє життя для бідних. Одне слово, молимося цілим своїм еством, так само, як когось любимо.

Форма молитви мінлива: від короткого зітхання аж до контемплациї, від простих слів, вимовлених селянкою перед хрестом на роздоріжжю, аж до чудового григоріянського співу під склепінням собору. Урочистий обряд, велич і краса не конечні для ефектності молитви. Дуже мало людей вміли так молитися, як св. Жан де ля Круа або Бернард де Клерво⁶. Але, щоб бути вислуханим, не конечно бути красномовним. Коли оцінюється вартість молитви по її результатах, то наші найпокірніші, благальні й похвальні слова також сприйняті Володарем усіх істот, як найцінніші молитви. Формулки проказані механічно теж свого роду молитва, але для цього потрібно, щоб ті інертні формулки і матеріяльне полум'я були символом елану до Бога. Молитись можна також ділами. Св. Люї де Гонзаг казав, що виконання обов'язку утворюється з молитвою. Найліпшим зв'язком із Богом є виконання Його волі: »Отче наш, хай прийде царство Твоє, хай буде воля Твоя, як у небі так і на землі...« Очевидно, виконувати Божу волю означає підпорядковуватись життєвим законам, що записані в наших тканинах, крові й душі.

Молитви, які вносяться в небо з поверхні землі, різняться між собою так само, як персональність молільників. Але вони зрізничковуються у двох напрямках: в гору і любові. Цілком нормально просити Бога про поміч, щоб одержати те, що нам потрібне. Все ж було б абсурдним просити про будь-яку примху, або про те, що можемо дістати наслідком нашого зусилля. Молитва, настирлива, витривала й агресивна — завжди успішна. Сліпець, який сидів при дорозі, благав усе голосніше, не зважаючи на те, що люди йому перешкождали. »Віра твоя спасла тебе«, — сказав, проходячи, Ісус. Молитва перестає бути благанням тоді, коли вона проявляється в найвищій формі. Людина заявляє Творцеві всіх речей, що вона Його любить і згідна виконати кожную Його волю. В такому випадку молитва контемплацийна. Старий селянин сидів одинокий в останній лавці спорожнілої церкви. »Кого чекаєте?« — запитали його. »Я дивлюсь на Нього, а Він на мене«, — відповів. Вартість техніки оцінюється по результатах, кожна техніка молитви добра, якщо вона контактує людину з Богом.

⁶ Св. Бернард (1090-1153), французький містик, заснував монастир Клерво біля Діжону й заохочував французів до 2-го хрестоносного походу.

Св. Жан де ля Круа (1542-1591), французький містик, засновник монастиря Кармелітів.

Св. Жан-Батіст де ля Салль (1651-1719), основоположник згромадження Братів Християнських Шкіл.

Де й коли молитись?

Молитись можна всюди: на вулиці, в автобусі, в потязі, в бюрі, у школі, на заводі. Та найліпше молитись у полі, у горах, у лісі або одним у кімнаті⁷. Крім цього, є літургичні молитви в церкві. Але яке не було б місце молитви, Бог розмовляє з людиною лиш тоді, коли вона внутрішньо спокійна. Такий спокій залежить рівночасно від органічного й душевного стану та середовища, у якому знаходимось. Важко набути рівновагу тіла й душі в юрбі, в гуркоті та розсіянню великого модерного міста. Тим більше необхідно сьогодні молитовних місць, передусім церков, де мешканці міст могли б знайти — хоч би на коротку хвилинку — фізичні й психологічні умови, необхідні для їхньої внутрішньої рівноваги. Зрештою, не так важко й коштовно влаштувати інтимні, спокійні й гарні острівці миру посеред гамірливого міста. У тиші тих сховищ люди можуть вносити свої думки до Бога, відпружити м'язи, очистити думки й одержати силу переносити життєві труднощі, що пригнічують нашу цивілізацію.

Молитва впливає на характер, якщо стає звичкою. »Думай про Бога частіше, ніж віддихаєш«, — висловився Епіктет⁸. Це абсурд рано молитись, а день поводитись по-варварськи. Короткими думками та мольбами людина може підтримувати зв'язок із Богом і тоді кожна її поведінка надхненна молитвою. І так сприйнята молитва стає життєвою звичкою.

Вплив молитви

Молитва завжди приносить позитивні наслідки, якщо вона проказана нормальним способом. »Ніхто надармо не молився, щоб чогось не навчитись«, — писав свого часу Ралф Вальдо Емерсон⁹. Проте модерні люди вважають молитву за перестарілу звичку, пустий забобон, залишок варварства. Насправді, ми не знаємо всіх ефектів молитви.

Які причини того незнання? Насамперед — рідкість молитви. Сенс святого помало затрачується в цивілізованих людей. Можливо, що кількість французів, які звичайно моляться, не перевищує 5-6% населення. Далі, молитва дуже часто стає стерильною тому, що більшість із тих, що моляться, егоїсти, брехуни, гордії, фарисеї без віри і любови. Врешті, дуже часто наслідків молитви, навіть якщо вони є, ми не запричимуємо. Звичайно, відповідь на наші благання і любов вертаються поволі і, майже, непомітно. Притишений голос, який шепоче цю відповідь у нашій душі, переважно заглушений гамором світу. Матеріальні результати молитви також маловідомі. Вони, звичайно, анулюються іншими явищами. Дуже мало людей, навіть священників, мали

⁷) Див. Жан де Гораль: Молитва, Календар »Голосу Христа Чоловіколюбця« на В. Р. 1950.

Св. Люї де Гонзак (1568-1591), італійський єзуїт, покровитель молоді.

⁸) Грецький філософ-стоїк, жив у 1-ім столітті. Був довший час невіільником у Римі, потім звільнений Нероном. Його філософування зібрані грецьким істориком Арріаном під заголовком »Підручник Епіктета«.

⁹) Американський філософ трансцендентного напрямку. Написав працю »Риси англійського характеру«.

можливість їх прецизійно обсервувати. Дуже часто і лікарі не цікавляться такими випадками. Між іншим, обсерватори не раз заскочені фактом, що відповідь не завжди така, якої вони сподівалися. Наприклад, хтось, хто просить про видужання з органічної хвороби, далі залишається хворим, але підлягає глибокій і невиясненій трансформації. Не зважаючи на це, привичка молитися, хоч загально дуже виїмкова серед населення, часто найбільше, порівняльно, виявляється серед груп, які залишилися вірними прадідівській релігії. Саме серед них можна студіювати ще й нині її вплив. Серед незліченних впливів молитви лікар має особливу нагоду обсервувати психо-фізіологічні ефекти.

Ефекти психо-фізіологічні

Молитва діє на душу й тіло такою мірою, немов би вона була залежна від своєї якості, інтенсивності і фреквенції. Легко можна дізнатись, яка фреквенція молитви і, певною мірою, яка її інтенсивність. Коли ж мова про якість, то вона залишається невідома тому, що не можемо зміряти віри й місткості любови ближнього. Все ж життєвий стиль того, хто молиться, може нам стати в пригоді, щоб знати якість його благань, що він засилає їх до Бога. Навіть тоді, коли молитва мало-вартісна і є, передусім, механічною реcitaцією формулок, вона благотворно впливає на поведінку. Одночасно посилює почуття поборності і моральності. Місце молитви має безсумнівний вплив на почуття обов'язку і відповідальності, а рівночасно зменшує злобу й заздрість до ближніх, перетворюючи їх у доброзичливість. Взявши до уваги такий самий умовий розвиток, доказано, що характер і моральна вартість значно кращі в тих людей, які моляться, хоч би й помірковано, ніж у тих, які зовсім не моляться.

Вплив молитви з'ясований тоді, коли вона дійсно стає щирою звичкою. Такий вплив можна порівняти з функцією залоз із внутрішньою секрецією, наприклад, із щитовидною або наднирковою залозами. Це, так би мовити, душевна й органічна переміна, наслідком якої загоряється полум'я сумління. Людина бачить себе такою, якою вона є: своє самолюбство, свою пожадливість, свої помилки і зарозумілість. Вона намагається виконувати свої моральні обов'язки і досягнути інтелектуальну покору. Таким способом відкриває царство Ласки... І поволі приходить внутрішнє відпруження, приходять гармонія нервової і моральної активності, більша відпорність на убогість, очорнювання і турботи, спроможність мужньо переносити втрату своїх найближчих, біль, хворобу і смерть. Лікар також повинен радіти, коли його пацієнт мслиться, бо спокій, який приходить по молитві, дуже помагає лікуванню хворого.

Все ж молитва не сміє бути асимільована як морфіна, бо вона, крім спокою, розбуджує ще й суцільність ментальної активності, свого роду розквіт персональності і, часом, навіть, героїзму. Вона позначає своїх adeptів спеціальною печаттю. Ясність погляду, спокій, розсудлива ра-

дість вислову, мужня поведінка і, якщо це необхідне, безпосереднє сприйняття вояцької або мученицької смерті, проявляються наслідком прихованого скарбу в глибині органів і душі. Під їхнім впливом навіть недоуки, недорозвинені, слабкі й малоздібні використовують краще свої розумові й моральні якості. Виникає враження, що молитва підносить людей понад їхній ментальний зріст, питомий їм як наслідки спадковості і виховання. Зв'язок із Богом дає їм спокій, що промінює від них. І вони розсівають мир усюди, де перебувають. Тепер, на жаль, у світі дуже-дуже мало людей, які вміють справді молитися.

Лікувальні ефекти

Людей завжди інтригували лікувальні наслідки молитви. Ще сьогодні в середовищах молільників дуже часто говориться про виздоровлення завдяки благанням, спрямованим до Бога або до святих. Але коли мова про хвороби, які можуть бути вилікувані спонтанно або з допомогою звичайних медикаментів, то незвичайно важко встановити, що було дійсною причиною оздоровлення. Тільки в такому випадку, коли жодного лікування вже не можна застосувати, виздоровлення, як результати молитви, можна з певністю сконстатувати. Люрдське Медичне Бюро багато прислужилось науці, доказуючи реальність таких оздоровлень¹⁰. Деколи молитва має експльозивний характер. Хворі стають оздоровлені майже спонтанно з таких хворіб, як туберкульоза обличчя, рак, інфекція нирок, язви й туберкульоза легенів, костей та перетоніту. Такий феномен завжди відбувався у великих болях і тільки потім приходило почуття оздоровлення. На протязі кількох секунд, а найдовше після кількох годин, симптоми хвороби зникали, анатомічні ушкодження зцілювались¹¹. Чудо проявляється незвичайним прискіпшенням нормальних процесів оздоровлення. Дотепер хірурги і фізіологи ніколи не запримичували в практиці подібного прискіпшення.

У таких явищах оздоровлення не конче мусів молитися хворий. У Люрді виздоровлювали немовлята, які ще не говорять, і навіть безвірки. Але біля них і за них хтось молився. Молитва за іншого завжди ефективніша, ніж за себе самого. Правдоподібно, це залежить від її інтенсивності і якості. Тепер у Люрді чуда рідкіші, ніж 40-50 років тому, бо там нема такого, як колись, довкілля глибокого зосередження. Паломники перетворились у туристів, а їхні молитви стали неэффектовними.

Ось які наслідки молитви, наочним свідком яких я був сам. Крім них, є безліч інших. Історія святих, навіть модерних, розповідає чимало дивовижних подій. Нема, наприклад, жодного сумніву щодо правди-

¹⁰ Див. також: Жан де Гораль, «Цілющі води Люрду», «Голос Христа Чоловіколюбця», ч. 6, грудень 1947 р.; І. Вергун: «До Люрду в поклоні» (невизнані чуда), «Г.Х.Ч.», ч. 3-4, 1966 рік.

¹¹ В минулі роки тяжко хворі одужують також у поворотній дорозі з Люрду, або навіть удома.

вості багатьох чудес пароха з Арсу¹². Нагромадження таких явищ впроваджує нас у новий світ, дослідження якого ще не почалось і буде багате на несподіванки. З певністю можна сказати, що молитва створює реальні наслідки. Яким дивним це не видавалось би, ми повинні сприйняти за правду, що той, хто просить, отримує, і відчиняється тому, хто стукає.

Значення молитви

Насправді, все відбувається так, якби Бог вислухував людину і відповідав на її молитви. Наслідки молитви не обман. Не можна порівнювати сенс святости із тривогою людини перед небезпеками, які її оточують, і перед таємницею всесвіту. Не треба вважати молитву за рід заспокоюючого напою і ліку проти нашого страху, коли мова про терпіння, хвороби і смерть. Яке ж розуміння цього таїнства? Яке місце визначає сама природа молитви в нашому житті? Це місце незвичайно важливе. Майже в усіх часах люди Окциденту молилися. Античне місто було, головню, релігійною інституцією. Римляни всюди будували храми. У середньовіччі наші прадіди споруджували на християнській землі готичні собори й каплиці. Ще в наші дні дзвіниця височіє над кожним селом. Європейські мандрівники запровадили на нових землях окцидентальну цивілізацію, починаючи церквами, університетами і заводами. В ході нашої історії елементарна потреба молитись була така сама, як працювати, завойовувати, будувати або любити. Насправді, розуміння таїнства є підставовою базою і найглибшим поштовхом нашої природи, зміна якого серед людського угруповання майже завжди сполучена з іншими підставовими активностями, а саме — з моральним почуттям, характером та, деколи, відчуттям краси. На жаль, ця важлива ділянка занепадає і, навіть, дуже часто завмирає.

Необхідно пригадати, що людині ризиковно йти за покликом своєї фантазії. Успішне існування вимагає від нас придержуватись незмінних правил, які залежать тільки від його структури. Людині грозить велика небезпека, якщо в неї завмирають підставові прояви фізіологічного, інтелектуального або спіритуального порядку. І так, наприклад, недорозвиненість м'язів, кістяка і душевних проявів у деяких вчених так само згубна, як атрофія інтелекції і моралі в деяких спортсменів. Можна подати багато прикладів, як сильні й плодючі родини породжують тільки дегенератів або вимирають наслідком занепаду прадідівських вірувань і культу чести. Знаємо з досвіду, що занепад морального й духового почуття серед більшості активних елементів народу стимулює декаденцію тієї нації та її поневолення чужинцями. Упадок античної Греції був такої самої природи. Очевидно, що ліквідація ментальної природної активності несумісна із життєвим успіхом.

¹² Св. Жан-Батіст-Марі Віянне (1786-1859). Продовж 41 років був парохом села Арсу біля Ліону, де за його посередництва діялися чуда. Там, у церкві, зберігається його нетлінне тіло. Він також покровитель священників, його свято припадає 9-го серпня. (Замітка: Цитати і пояснення на маргінесі додані перекладачем).

Практично взявши справу, стає зрозумілим, що моральні та релігійні прояви пов'язані одні з одними, тому не дивно, що після занепаду духовних почувань негайно послаблюється моральна активність. Людина не спромоглась витворити, як бажав Сократ, моральної системи, незалежної від релігійної доктрини. Суспільства, серед яких зникає потреба молитись, поволи дегенеруються, тому всі цивілізовані люди — невіруючі, як і віруючі — повинні цікавитись цією важливою проблемою розвитку кожної підставової активності, питомою людській природі.

Чому ж сенс святости відіграє таку важливу роль для життєвого успіху? Яким способом молитва впливає на нас? Тут залишаємо набоці домену обсервації в користь гіпотези. Все ж, навіть спекулятивна гіпотеза необхідна для розвитку знання. В першу чергу треба пригадати, що людина — неподільна цілість, збудована з тканин, органічних рідин і сумління. Хоч вона вважає себе незалежною від фізичного середовища, себто від всесвіту, проте, насправді вона з ним пов'язана, бо безупинно з повітря потребує кисню, а зі землі поживи. З другого боку, живучий організм не залучений всеціло у фізичну безперервність, так званий «континуум», і складається так само з душі, як і з матерії. А душа, хоч і має осідок в організмі, продовжує своє існування поза 4-ма вимірами простору і часу. Чи ж заборонено нам вірити, що ми існуємо рівночасно в середовищі невлонному, невидимому, нематеріальному й подібному до свідомості, без якого не можемо обійтись, без шкоди для себе самих, як без людського і матеріяльного світу? Це середовище — іманентне (притаманне) ество усіх створінь, яке їх усіх перевищує і ми називаємо його Богом. Отже, можна порівняти духове буття з потребою кисня, а молитву — з віддиховою функцією. З тих же причин вона повинна бути посередником природних реляцій між свідомістю і її властивим середовищем, такою мірою, як і біологічний прояв, що залежить від нашої структури, або, іншими словами, як нормальна функція нашого тіла й душі.

Висновок

Коротко можна сказати, що почуття душевного таїнства, в порівнянні з іншими проявами душі, незвичайно важливе, бо воно пов'язує нас із таємною безмежністю спіритуального світу. Завдяки молитві, людина наближається до Бога і Бог входить у неї. Молитва необхідна для нашого оптимального розвитку. Ми не сміємо вважати її за акт, яким користуються тільки слабодухи, прошаки й підлі люди (боягузи). «Соромно молитись», писав Нітше, а насправді не соромніше молитись, ніж пити або дихати повітрям. Людина потребує Бога так само, як води і кисню. Розуміння духовости надає персональності повного розквіту, якщо в моральнім, естетичнім і розумовім значенні вона пов'язується з інтуїцією. Немає сумніву, що життєвий успіх зумовлений суцільним розвитком всіх наших активностей, а саме: фізіологічних, розумових, чуттєвих і душевних. Душа є одночасно розумом і чуттям. Отже необхідно любити красу науки, як і красу Бога, прислухуватись Паскалеві з таким самим запалом, як прислухаємось Декартові.

о. Василь М. ПЕТРУК

БЕЗСМЕРТНИЙ ГЕНІЙ

*»І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлим, тихим словом!..«*

*(Із «Заповіту» Т. Шевченка,
написаного 25-го грудня
1845 року в Переяславі)*

I

Непомилившись, із певністю можемо сказати, що ні одне ім'я в історії українського народу не врзалося так глибоко в його свідомість, не розбуджує таких найшляхетніших, найтонших почувань у його душі, як ім'я найбільшого українського поета Тараса Шевченка. Не зважаючи на різниці нашого віровизнання, територіального походження, партійної приналежності і політичних переконань, ім'я Шевченка єднає нас усіх в один народ-націю. Силою геніяльності свого вислову і незламного духу боротьби проти московського мрякобісся, Шевченко підводить нас під тямку великого народу і розкриває перед ним його велике й славне минуле, пориваючи своїм палким словом найглибшого патріотизму до такої ж самої майбутності. В своїх огненно-палаючих поемах і віршах історичного й побутового значення він, як найбільший геній і національний пробудитель із пробудителів, розкривав перед своїм народом минулу славу і велич України та вказував шлях до їх відновлення. У своїх творах, надиханих глибокою любов'ю до України і українського знедоленого народу, з непохитною вірою його перемоги над злом московської царської тиранії, він закликав свій народ до рішучої розправи, до нещадної революційної боротьби за знищення московського самодержавства, що глибоко запустило коріння в український чорнозем.

Яким фізично сильним і духово могутнім був Шевченко! Пройдений ним шлях не був легким і коротким, не був встелений квітами, а колючим терням, терпінням, муками і стражданнями, але тільки він провадив до великої мети. Від сироти-кріпака до солдатської шинелі й каторжника, щоб стати вільною, духом сильною людиною, непересічним художником, геніяльним поетом, апостолом волі, правди і справедливості, найбільшим пророчим передвісником майбутності української нації. Такі тернисті шляхи, по яких прийшлося великому мученикові й страдникові мандрувати майже цілий свій короткий вік. Не шукав він власного щастя, розкоші та життєвих насолод, його провадив розпачливий крик і стогін катованого народу, долею якого найбільше турбувався і болів безсмертний страдник. Чуючи довкола цей стогін і безнадійний лямент, він також плакав, плакав на велелюдних

шляхах, як ніхто не бачив. Але той плач чистої, як найчистіший кришталі, душі був переходною короткою фазою. Ось бачимо його серед козаків, курячи люльку і разом із ними співаючи, він гойдається на розбурханих хвилях Чорного моря. Перед очима свого народу з високих степових могил воскресає безсмертних борців і святих мучеників Лободу, Наливайка, Гонту, Залізняка та багатьох інших, що склали своє буйне життя на вітарі батьківщини у смертельній боротьбі проти наїзду ворогів України і українського народу.

Глибоко надхненна поетична візія Шевченка, в якій палахкотів вогонь непримиренности до насильства, настільки сильна і велична, що зробила з нього українського національного пророка. Бездонна любов до України і її народу та народної культури ставить ім'я Т. Шевченка поруч великих імен інших народів національно-християнської культури, що так само, як і Шевченко, поетично оспівали славу своїх народів. Немоżliво до самих глибин збагнути бунтарську душу і тривожне серце цього духового велетня із велетнів, що могутнім голосом закликав український народ громити і гнати з України всіх її гнобителів. Залізну і невгнуту силу волі виявив він впродовж цілого свого життя, про що він сам нам каже кількома словами: «Караюсь, мучусь, але не каюсь».

Цей найбільший страдник і мученик, що весь свій вік терпів жорстокі удари невдячної долі, не поступається своїм місцем найбільшим мученикам і подвижникам християнства в історії культурних народів світу. Тарас Шевченко завжди прагнув свободи, він жив нею на каторзі, в тюрмі й на засланні, ніколи з нею нерозставався. У сірі дні й довгі безсонні ночі він мріяв і чекав того великого моменту, коли український народ скине з перемучених рук кайдани, що підступом, брехнею і типічно московським віроломством були накладені волелюбному українському народові. Якщо поетові не доведеться дожити до тієї радісної хвилини, коли соняшні промені волі впадуть на безмежні українські степи, то цю величну місію має довершити народ і він залишає для нього вічний, безсмертний заповіт:

»Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте,
І вражою, злою кровю
Волю окропіте...«

Вся літературна творчість Шевченка — живе втілення нерозривного зв'язку з історією України та її народу. Творчість і громадська діяльність геніального поета, великого художника і мислителя, була густо насичена мужністю незламного борця за національне визволення українського народу і державну самостійність України. Великий син українського народу, він виступив із бандурою, як співець його неолі, вливаючи в нього міцний дух незламности донести кайдани до «самого, самого краю». Шевченко знає, що легко це не буде, бо зловісний ворог добровільно не відійде з української землі, хоч за Божими і людськими

правами вона належить українському народові. Тому він звертається до найвищого Авторитету, в руках якого доля всіх народів, а не тільки життя і смерть однієї людини. Уста генія моляться:

»О, святая!
Святая Батьківчино моя!
Як поможу тобі в одчаю, —
І ти закована, і я...
Скажу тиранам Божу волю, —
Не зрозуміють, не приймуть!
І на твоїм широкому полі
Камінням месника поб'ють!«

Таке трагічне порівняння жорстоких гебрейських законів укаменування із не менш драконськими законами імперії московських царів, що замурували уста живим людям, міг дати тільки Шевченко. Коли український народ із замуруваними устами замовкне, тоді Москва почне нищити і всіх історичних свідків гордої минувшини України:

»Знесуть високі могили
І понесуть із словом зла!
Тебе убили, розчавили
І возхвалять заборонили
Твої великі діла!«

Хто міг би більш драматично висловити долю України, як не Шевченко? Хто міг би збагнути і відчутти в своїй душі весь трагізм неволі українського народу, як не Шевченко? Коли від тиранів нема чого чекати справедливості, то дух Шевченка шукає її у Найвищого Судді, у Володаря Всесвіту:

О, Боже сильний і правдивий,
В Твоїй руці — життя і смерть —
Вдягни у славу Свою твердь
І сотвори святее диво —
Воскреснуть мертвим повели!

Кого ж просить Шевченко у Бога воскресити? За чим тужить його душа, до кого звертається молитва передвісника, кого він просить підняти з мертвих? Козацьку Україну. Обсмалені степовими вітрами обличчя козаків, що ламали свої списи в ребрах напасників, а коні яких щербали свої копита об твердий степовий чорнозем. Вони з усмішкою на устах безстрашно вмирали, але не здавалися. Коли поетова душа втратила всяку віру в людську справедливість, він звертається до самого Бога, що воскресив Свого Сина і розбійника розп'ятого разом із Ним, то чому ж не воскресити не розбійників, а святих мучеників, що шаблею і списом захищали людські й Божі права на землі, грубо потоптані московськими сатрапами.

»Благослови возстать собором
На подвиг новий і суворий —

На чин викуплення землі,
Землі повитої в неславу,
Стократ політої криваво
Колись преславної землі!..»

Глумлива доля не щадила Шевченкові болючих ударів, не щадила для нього моря терпінь, тюрм, заслань, солдатщини, але не зломила пружности духу великого мученика за народ, а навпаки — ще більше скріплювала його духову міць, додавала моральних сил вести безперервну боротьбу мечем палкого поетичного слова проти своїх мучителів, проти московських тиранів, проти російської імперії і її царів, що поневолюють Україну.

»Нема сім'ї, немає хати,
Нема ні брата, ні сестри,
Щоб незаплакані ходили,
Щоб не каралися в тюрмі!«

В цих словах болючо віддзеркалюється, як в дзеркалі чистої озерної води, увесь трагізм поневолення і жорстокого переслідування »на нашій не своїй землі«, трагізм рабського життя у духовій гнилизні російської імперії, у якій »на всіх языках все мовчить«. Титанічну силу духу, незламну волю летіти назустріч волі, не стримали жодні закони тиранів, жандарми, тюрми і заслання. Увесь Шевченків »Кобзар« насичений протестом проти московської неволі та сваволі чиновників, що спричинили Україні безодню гіркого горя, море кривд і безліч іншого лиха, якими можна налякати навіть великого Данте, що бачив пекло, не посмаливши своїх вій. Шевченко бачив це пекло не в поетичній візії, а схопив його в реальній дійсності, що палахкотіло довкола нього.

»Від Сагайдачного ще й досі
Пожар не гасне, люди мруть!..«

Збагнути до самих глибин творчість Шевченка неможливо. Що більше читаємо його, то більше відкриваємо в ньому силу-силенну вічних великих правд, що будуть передаватися з роду в рід, з покоління до покоління, із століття у століття і на всі віки, для всіх народів. Великі уми літератури, малярства і поезії, як українські, так і чужинецькі, схиляють свої голови перед генієм Тарасом Шевченком.

Пройдуть віки, буде мінятися обличчя світу, будуть умирати старі й народжуватися нові люди, а ім'я Шевченкове залишиться безсмертним. Бо той, хто воскресив свій народ, не може сам бути мертвим. Його ім'я на віки вічні залишиться в народній пам'яті, як символ безсмертності України.

II

Великий український письменник, поет, історик, соціолог і літературний критик Іван Франко, у своїй критичній статті »Тарас Шев-

ченко», що була поміщена в збірнику «Т. Г. Шевченко в критиці», так характеризує цього духового Велетня:

«Він був селянський син і став князем в царстві духу. Він був кріпак і став великою силою в громаді людських культур. Він був простак і відкрив професорам і вченим новіші і свободніші степені. Він терпів десять літ від російської воєнщини, а зробив більше для свободи, ніж десять переможних армій...

Доля не щадила йому страждань, але не стримала радості, що була здоровим джерелом життя. Доля переслідувала його ціле життя, та не покрила іржею золота його душі, не обернула його любови до народу в ненависть, ані його віри — в розпуку...

Та найкращий, найцінніший дар доля дала йому аж по смерті — невмирущу славу і вічно нову насолоду, яку дають його твори мільйонам людських сердець».

В іншій критичній статті про Шевченка і його творчість, що була знайдена в архіві письменника, Іван Франко пише:

«Як усякий геніальний письменник, якого погляд і думка вибігали поза границі рідного краю, Шевченко має вагу не тільки для нас, українців, а й для других суміжних народів, для цілої Слов'янщини. Обставини життя, добрі й погані, тісно зв'язали його із суспільністю і з многими її представниками. Не без ваги осталися також його зв'язки з поляками і відносини до них в житті й поезії. Раменами своєї поезії сягає він також до чехів, сербів, молдован, кавказців і киргизів, усюди по тих широчезних просторах, розсипаючи дорогі перли свого слова і свого глибоко-гуманного, чистого чуття. І всюди по тих широчезних просторах лунає нині ім'я нашого Кобзаря. Його перекладають, студіюють і стараються визначити йому відповідне місце в пантеоні духових батьків Слов'янщини».

Іван Франко зовсім не помилявся, коли писав, що «Шевченко відкрив професорам і вченим новіші і свободніші степені». Інший знаний український письменник, Іван Нечуй-Левицький, зовсім відверто признається, що Шевченко був його великим учителем української мови.

«Основа» та «Кобзар» Шевченка — пише І. Нечуй-Левицький — навели мене на думку, що мені треба писати українською мовою. «Кобзаря» Шевченка я прочитав ще малим хлопцем, і він мене дуже вразив своєю високою поезією та народністю у поезії. З першого погляду мені здалося, що Шевченко записує народні пісні, а не складає свої, — така народність його поезії». Ця критична думка письменника про Шевченка була вставлена у «Життєпис Івана Нечуя-Левицького», написаний ним самим, і поміщена в журналі «Світ» (ч. 8-9, 1881 рік, стор. 156).

Сучасник Шевченка, що разом з ним належав до «Кирило-Методіївського Братства», М. Костомарів, у своїх спогадах про двох малярів і

Шевченка (сторінки 447-449) пише так про свого великого і геніяльного земляка:

»Шевченка, який прожив страдницьке життя, під кінець його днів вкрила заслужена слава. Його батьківщина — Україна — вбачала в ньому свого народного поета, росіяни і поляки визнавали в ньому велике поетичне обдарування. Він не був поетом вузькообмеженої народності, бо його поезія набула вищого лету...

Шевченко, як поет — це був сам народ, що продовжував свою поетичну творчість. Шевченкова пісня сама по собі була піснею народною, тільки новою, — такою піснею, яку міг би заспівати тепер увесь народ, яка повинна була вилитися з народної душі, з народної сучасної історії. З цього боку Шевченко був образом народу в прямому розумінні цього слова. Народ мов би вибрав його співати замість себе.

Така оцінка Шевченка М. Костомаровим, автором багатьох поважних книг, як ось «Мазепа і Мазепинці» та багатьох інших публіцистичних і наукових праць, незаперечно показує, як високо цінили Шевченка та його поетичну творчість майже ще за його життя.

Ще інший, не менш знайомий українській громадськості український письменник, автор багатьох творів художньої літератури, Панас Мирний, у своїх споминах «Про життя Тараса Шевченка» (том 5-ий, стор. 312) пише з найбільшим захопленням творами Шевченка: «Всі дивувалися красі та силі тієї простої мови, якою Шевченко виливав свої вірші. Увесь світ став прислухатися до його мови, а в Україні вірші його приймали, як благословенне, пророче слово».

Панас Мирний уперше вжив окреслення «пророче слово» мабуть із тією метою, щоб ширше і глибше зрозуміти творчість Шевченка і самого поета, як пророка українського народу, що згодом перейшло в національну звичку й у всіх публікаціях, літературних замітках, рефератах, на всіх святкових академіях, присвячених Шевченкові, це слово глибоко вкоренилося і перейшло навіть до більших літературних студій про Шевченка та його поетичні твори. Таке біблійне значення слова «пророк» має в собі глибокий зміст проникливого передбачення подій майбутнього.

Г. Данілевський, добре знайомий російський письменник як в Росії, так і поза її межами, у своїм творі «Спомини про Гоголя» подає вислів самого Гоголя про Шевченка: «Я знаю і люблю Шевченка, як земляка і талановитого художника».

Коли ж при цій самій нагоді пригадаємо доволітній спір росіян з українцями за М. Гоголя, то вислів Гоголя про Шевченка вказує на те, що сам Гоголь ще за свого життя розв'язав це пекуче питання, назвавши Шевченка своїм земляком, якого добре знав і любив. А це означає, що Гоголь вважав себе за українця і належав до українського, а не до російського народу. Близькі і розкішні столиці московської імперії приманювали його до себе, але він ніколи не забував про свою правдиву батьківщину і свій народ.

На Шевченковому святі в селі Русові 10-го травня 1914 року великий мистець слова і глибоко-патріотичних новель Василь Стефаник у своїй промові до великої кількості присутніх висловився про Шевченка з найбільшою любов'ю і підніс його на найвищий п'єдесталь заслуженої блискучої слави: «Кріпачка зродила кріпака Тараса, — казав Стефаник, — і викормила кріпацьким кормом, а він видвигнув мужицький народ на висоту, по якій тепер ступаємо. І коли великі люди дають зміст народам, то Тарас дав його українському народові. Читайте Шевченка, а там отворена вам ціла проява, історія і душа українського народу. Там є найкращі скарби для нас усіх».

На одному з вечорів, присвяченому пам'яті Шевченка, інший український письменник, Марко Черемшина, висловився так: «Століття прогуло, від коли Ти, Батьку Тарасе, явився зорею на Україні і серед темної ночі вивів нас із блудного шляху на дорогу праці й народного таланту. Ти показав нам те море, куди наші ріки спливають».

Дружина добре знаного в українському суспільстві драматурга Івана Тобілевича, що писав під псевдонімом Карпенко-Карий, яка брала активну участь у відродженні української культури і театру, висловила думку, що літературно-поетична творчість Шевченка лягла в основу української пісні й музики. «Головним дороговказом в усій діяльності М. Старицького і М. Лисенка — пише вона — були заповіді нашого українського великого страдника за народ, Кобзаря, Тараса Григоровича Шевченка. Ті заповіді вони черпали із власних слів поета і вміли керуватися ними в своїй діяльності».

Таких думок і критичних заміток українських письменників, поетів, критиків та громадсько-культурних діячів про Тараса Шевченка дуже багато. Не менше їх і з рядів простого народу, що наочно показує нам, як люди думали і говорили про Шевченка заledве кількадесять років по його смерті.

Відомий художник і гарячий прихильник поетичної творчості Шевченка І. Репін, висловився про нашого генія так:

«Тарас Григорович Шевченко народився кріпаком, все життя боровся за пригнічених. В тяжкій неволі оспівав у віршах красу України.

На каторзі жив історією свого народу і свободою свого духу. Ніколи не був рабом і високо ставив гідність людини... Ось зразок подвижника за право і людську гідність».

Знаменитий, світової слави, співак і артист Олександр Мишуга, відвідуючи в 1906 році могилу Тараса Шевченка, з великою радістю в душі та в піднесеному захопленні записав: «Який я радий і щасливий, що був на Тарасовій могилі. Він навчив мене правдиво любити рідну мову, свій рідний край, дорогу мою Україну».

Група студентів петербурзьких педагогічних курсів, відвідуючи могилу Шевченка в 1904 році залишила по собі такий документ: «З далекої півночі ми прийшли на твою могилу, незабутній поете. На березі рідної твоєї ріки, біля твого хреста ми читаємо твої думи, близькі і

рідні нашому серцю. Привіт тобі, великий поете України, борець за батьківщину і правду. Благослови і нас на це велике діло».

Група української молоді і студентів із Ніжина, відвідуючи могили Шевченка в 1905 році, залишила такі записані слова своєму великому і безсмертному землякові: »І тебе, великий борець за правду і свободу, ми швидко пом'янемо в сім'ї великій, новій, незлим тихим словом«.

Українська селянка Явдоха Зозуля, що з далеких сторін примандрувала в 1906 році, щоб власними очима побачити вбогу хатину, в якій деякий час проживав Шевченко, з правдивим селянським захопленням, з глибокою радістю в душі та незвичайною побожністю промовила:

»У сні марила і ніколи не ждала, що побачу твою хату, батьку наш рідний, Тарасе, апостоле правди і любові. Слава Тобі велика! Слава Тобі од віку до віку!«

Коли ж пригадаємо, що всі ті вислови записані в неспокійні для Росії часи, коли почав хитатися престол московського царства, напередодні української національної революції 1917-1920 років, то значення цих слів набирає ще глибшого змісту в передбаченнях розвалу московської імперії.

III

Не можна не згадати і висловів українських письменників, поетів, критиків та публіцистів з-під т. зв. советської займанщини. Висловлювали вони переважно не те, що думали, і думали не те, що говорили. Партійно-комуністичний, московський гострий меч цензури торкався горла тих людей, не давши найменшої можливості, щоб з нього продісталось вільне слово. З певних і для нас усіх добре зрозумілих причин, українські письменники з-під т. зв. советської займанщини писали і говорили не те, що хотіли, а те, що їм наказували московські маги в Кремлі. Все ж і з-поміж рядків їхніх «казьонних» висловів пробивається гаряча любов, незвичайна пошана і безпосередня щирість до великого українського поета-генія Тараса Шевченка.

Ольга Кобилянська, наша широковідома письменниця, авторка багатьох творів, як ось »Людина«, »Царівна«, »Земля«, »Через кладку«, »В неділю рано зілля копала«, »Апостол черні« та інших, у третьому томі свого твору »Цвіт культури розвивається«, згадуючи Шевченка, писала: »Минули ті сумні часи, навічно минули... Прийшла пора, коли можна справдити слова поета-генія: »І чужому научайтесь, і свого не цурайтесь«. Ніколи наші діти і внуки не відцураються своєї культури. Вона наснажить їх великими силами, вона забуває повним цвітом«.

Павло Тичина, непересічний поет-лірик, за молодих літ своєї поетичної творчості подав багато надій для української літератури, аж вкінці і його зломила комуністично-московська партійна цензура літературного босяка і він був примушений кидати кремлівським тиранам, щоб уникнути долі Влизька, Косинки та інших, пережив і на власні

очі бачив вибух української національної революції в 1917-1920 роках та трагедію українського народу. В 1918 році вийшли його збірки «Соняшні кларнети» і «Золотий гомін». У вірші «Скорбна мати» він намагався передати прекрасні вияви своїх національних почувань, убравши їх у релігійні образи, в національний кольорит. Але часи змінилися і Тичина у своєму поетичному леті впав на дно московського босяцтва. Приходять його поетичні пеани комуністичним фараонам — збірки «Вітер з України» (1924), «Партія веде» (1934), «Чернігів» та «Чуття єдиної родини» (1938), які цілковито затерли його національні мотиви.

У виступі на відкритті державного музею ім. Тараса Шевченка в Києві 24-го квітня 1949 року, Павло Тичина так охарактеризував Шевченка своїм слухачам:

«Творча спадщина геніяльного Тараса Шевченка — святиня всіх наших народів, наша українська національна гордість. Братні слов'янські народи, що ось уже кілька років вільно і творчо будують за нашим великим почином, що лягло в основу нашого життя, що вважають для себе спадщину Шевченка близькою і рідною».

Поет Максим Рильський, що виступив на літературне поле в 1910 році збіркою поезій «На білих островах», а вслід за нею появився ряд його збірок, як ось «На узліссі» (1918), «Під осінніми зорями» (1919), «Синя далечінь» (1922), «Поеми» та інші, також пішов безславним шляхом Павла Тичини. Під тиском московсько-більшевицької цензури пропали й національні мотиви поезії Максима Рильського. На місце оригінальних національних поетичних задумів, прийшла офіційна, нудна і втомлююча штампована партійним шаблоном літературних комісарів творчість, тільки висока культура слова поета і прекрасний стиль літературних засобів залишилися.

Все ж на сторінках «Комсомольця України» (з 27-го лютого 1939 р.) Максим Рильський писав: «Шевченко для всіх нас — неперевершений зразок поета, який усі сили, всю свою творчу міць, увесь свій геніяльний талант направив на здійснення єдиної прекрасної мети — служити народові».

Микола Бажан, письменник «підсоветської продукції», у своєму виступі на відкритті державного музею ім. Т. Шевченка 24-го квітня 1949 року висловився про геніяльного Шевченка так:

«Тарас Григорович Шевченко дорогий всім народам і людству, бо він глибоко і могутньо відобразив у своїх творах думи і прагнення усіх пригноблених. Такої величі і розмаху своєї революційної мислі Шевченко досяг тому, що він був кровно зв'язаний з передовими діячами інших народів. Тому, що він був кровно зв'язаний, кровно відданий працьовитому українському народові. Такої величі й розмаху безсмертної мислі, безсмертний народ осяяв безсмертям і свого народного поета. Український народ є спадкоємцем всього найціннішого, величавішого, що залишив для нього великий Шевченко».

Юрій Смолич у своїй промові на Тарасовій горі, надрукованій у «Комуністі» (8-го травня 1939 р.) з неприхованим блюзнірством вірного

слуги московсько-комуністичного режиму в Україні змалював Шевченка такими партійними «прикрасами», що навіть важко збагнути, про кого йде мова. Про властивого Шевченка, чи про московсько-комуністичного партійного діяча в Україні?

»Тарас Шевченко — казав Юрій Смолич — належить українському народові, а той, хто є співцем і виразником дум свого народу, той друг і соратник усіх народів, того не забудуть у віках. Для Шевченка жити і творити означало робитися борцем за щастя і волю трудящих. Якби міг зараз встати Тарас і подивитися на рідну Україну, радянську Україну, він побачив би, як здійснилися його пророчі слова: «І буде правда на землі!» Ця правда перемогла й у сляві її живемо і працюємо ми, спадкоємці великого Шевченка».

Юрій Смолич боявся подати правдиві цитати з творів Шевченка, в яких він виразно визначив свою «любов» до москалів. Найкраще і найглибше визначив Шевченко азійсько-московську мораль у своїй поемі «Катерина». Він же не раз пригадував своїм оглухлим і осліпим землякам типу Смоличів:

»Як москалі, орда, ляхи
Бились з козаками«.

»Защо скородили списками
Московські ребра«.

»Мій любий краю неповинний,
Защо тебе Господь кара,
Карає тяжко? За Богдана
Та за скаженого Петра«.

В своїх насичених гнівом і ненавистю до москалів поемах, Шевченко виявив не свою любов до них, а їхню дику жорстокість, з якою вони нищили культурні надбання українського народу.

»Як Батурин славний
Москва вночі запалила,
Чечеля убила,
І малого і старого
В Сеймі потопила«.

Українського роду письменник Юрій Смолич, заради свого нікчемного вислужництва московським окупантам України пішов по прямій лінії літературного блазня, спотворюючи найсвятіші національні цінності українського народу.

Він тільки те й робив, що вірно вислужувався своїм московсько-комуністичним хлібодавцям і писав ганебні пасквілі на Головного отамана Військ Української Народної Республіки Симона Петлюру, на петлюрівців, петлюрівщину, на українських «буржуазних націоналістів», черпаючи ті вульгарні премудрощі поросяти з арсеналу московської брехні. Автор цих рядків ознайомлений із «творами» Ю. Смолича,

від яких залишається у душі глибоке почуття відрази. Можна сказати, що як неславно Юрій Смолич творив, таку ж неславну славу про себе він залишив у спадщині для свого народу, провідників якого обливав зливою базарної лайки непристойними словами, і то українською мовою.

Але найбільшим і найганебнішим вірним слугою московсько-комуністичного режиму був «український» письменник — нехай Бог одверне гріх, що згадую проти ночі — Олександр Корнійчук. У своїй критичній статті «Тарас Григорович Шевченко», що була надрукована в збірнику «Т. Г. Шевченко в критиці» (стор. 117), він показав нам Шевченка перебраного в московські шати поруч найбільших ворогів України і українського народу.

»Вільний радянський народ — пише Олександр Корнійчук — став єдиним господарем і спадкоємцем усіх надбань і цінностей передової прогресивної культури минулих епох. Ось чому усі народи Советського союзу з величезною любов'ю і пошаною ставляться до полум'яних борців, що в минулу темну зловісну ніч царського свавілля піднімали прапор боротьби, підносили свій голос на захист трудового обездоленого народу від кріпосників, царських жорстоких деспотів.

Таким полум'яним борцем, революціонером-демократом був великий поет українського народу Тарас Шевченко. Це він, разом з великими російськими революціонерами-демократами — з Герценом, Чернишевським, Добролюбовим — кликав народ на боротьбу проти самодержавства, яке перетворило колишню Росію в тюрму народів...

Художнім словом, всім своїм еством Тарас Григорович належить українському трудовому народу. Це був справді великий народний поет. Це Шевченко серед темряви і варварства висловив те, що йшло з глибини сердець, що сповнювало вірою мільйони пригноблених:

»Не вмирає душа наша,
Не вмирає воля!..«

Ця воля, щасливе соняшне життя, про яке мріяли мільйони трудового народу, про яке мріяв Шевченко, стало нашим здобутком після великої жовтневої соціалістичної революції.

Яке огидне враження від таких фраз, переплєтених вірно-підданчим поклоном на адресу «старшого брата» і диявольської московсько-комуністичної системи в Україні, що жорстоко гнобила і гнобить ув'язнений український народ. Без слизької огиди в душі і пекучого болю у ній, без злості і гнівного хвилювання не можна читати такого блюзнірського накопичення підлабузницьких слів, які обезчещують ім'я великого пророка української нації. О. Корнійчук не пов'язав Шевченка з українськими письменниками і представниками української культури, як ось Куліш, Костомарів, Білозерський та інші, з якими Шевченко належав до «Кирило-Методіївського Братства», а звів його з представниками народу, який жорстоко гнобить і катує народ Шевченка. «Український» письменник Олександр Корнійчук

поділив український народ на «трудовий» і на «нетрудовий», знаючи добре про те, що український народ завжди був «трудовим», важко працюючи «на нашій не своїй землі» на московських північних зайдів.

До якого ж прошарку зарахував себе О. Корнійчук? До «трудового» чи до московських неробів, що обсіли Україну, як мухи щільник меду? Змітаючи крихти українського хліба із свого столу, рука тирана щедро обдаровувала всіх корнійчуків за рабське прославлювання грабіжницько-розбійницького московсько-комуністичного режиму в Україні. Де був Олександр Корнійчук у період великого нещастя голодової облоги України в 1932-1933 роках, коли гинули мільйони працюючого населення України від голодової смерті? Чи й тоді він належав до «трудового» народу, чи до хору лірників і співаків, що в час найбільшої трагедії батьківщини Шевченка виводили похвальні псалми найбільшому катові всіх народів і часів — Сталінові, який у заплату за це обдаровував їх «шматком гнилої ковбаси», за висловом самого Шевченка. Оголений від людської гідності і національної честі, «український» підсовєтський письменник О. Корнійчук так переплутав свій рід із найбільшими ворогами України і її народу, що й сам Бог кінця не знайде.

Не раз українська преса у вільному світі справедливо картала українського підсовєтського письменника Михайла Стельмаха, автора кількох книг, що своєю тематикою також далеко не відхиляються від накиненого московського соцреалізму. Все ж, висловлюючись про Шевченка, він не відважився на таке блюзнірство, як Корнійчук.

Виступаючи 1964-го року на міжнародному форумі діячів культури в Києві, присвяченому 150-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка, Михайло Стельмах подав характеристику Шевченка так:

«Як істино народний поет, він увібрав у себе велич і гіркоту землі своїх батьків, він увібрав у себе відблиски гайдамацьких багать і сльози знедоленої кріпачки. Чаїну пісню, високочолу думу, мудре письмо попередників і немеркнучу надію сучасників. Історія народу увійшла в його серце не для того, щоби носити її як біль чи архів, а в ім'я титанічної боротьби за ролю свого народу, за його життя, розвій і майбутнє».

Гуморист Остап Вишня, що зазнав подібної до Шевченка долі, мабуть, найглибше його розумів, як рятівника українського народу, що своїм палким словом пробудив його з летаргічного сну до нового героїчного життя.

У своїй статті «Думи мої, думи мої», що була поміщена в журналі «Дніпро» (ч. 2, 1957 р.), він писав:

«Тарас Григорович Шевченко! Досить було однієї людини, щоб урятувати цілий народ, цілу націю. Що це — бідність? Ні, це якраз велике багатство нашого народу, коли одна людина підставляє свої могутні плечі за цілий народ! Який же він могутній — народ наш! Умирав уже, царі його додавлювали, а він узяв та й дав Шевченка! І ожив народ, і розцвів народ! Бо він — народ! І став народ великим народом!»

Ми подали цитати й думки деяких українських і псевдоукраїнських письменників, поетів, публіцистів, журналістів, а навіть окремих груп і поодиноких людей про Шевченка, щоб на цьому густо вишитому полотні було легше зрозуміти і збагнути, як саму постать геніяльного поета Шевченка, так і його твори, що висуюють перед нами найбільші історичні правди із правд національного відродження в ідейному прямуванні до державної незалежності. А в цю національну ідейність, що визначила шляхи нашої боротьби за національну незалежну державність, лягла фундаментальною основою вся літературна палка Шевченкова творчість. Якщо не Шевченко, то його безсмертний геній чистого духу, зв'яже себе з Вічністю і безсмертям живого слова. Бо:

»Воскресну нині, ради їх,
Людей закованих моїх —
Убогих нищих . . . Возвеличу
Малих отих рабів німих!
Я на сторожі коло них
Поставлю слово!« . . .
(Подражаніє, псал. XI)

Огненним стовпом перестороги стало Шевченкове слово між синьо-соняшною Україною та понурою, втопленою в багнах московською північчю. Це слово просякнуте священною любов'ю до України і українського народу, насичене священною ненавистю до злодійної московської орди, що диким своїм наїздом, несамовитим і жорстоким садизмом потоптала честь і минулу славу України та споконвічні, людські й Божі, права українського народу володіти своєю рідною землею. Пророче Шевченкове слово назавжди відділило український народ від московського мотлоху.

Під час Української Національної Революції в 1917-1920 роках Шевченкове слово стало стимулом національного відродження українського народу, а чиясь невідома рука у підніжжі пам'ятника Б. Хмельницькому, великого гетьмана всієї України, написала:

»Хоч як ти, Богдане, на північ показуй,
Туди українець не гяне, —
І нам тепер ти не розкажуй!«

З недавньої нашої історії українських Визвольних Змагань знаємо, що в період бурхливих демонстрацій в столиці України, Києві, напереді народних колон несли великі портрети Шевченка, як вияв любови до нього і вірності його заповітам. Коли перед пам'ятником Б. Хмельницькому лунав »Заповіт« Шевченка, то в присутніх появились сльози на очах. Дехто деклямував вірші, думи і поеми великого й незабутнього пророка, передвісника волі для свого закутого українського народу.

Яким блюзнірством треба уважати вислови про Шевченка сучасних московсько-большевицьких наймитів типу Корнійчука. Вони навіть

боятися назвати свій рідний народ його історичним іменем і називають його не українським, а «радянським народом». Ми розуміємо жорстокі обставини, в яких вони перебувають, але знаємо, що багато інших українських письменників, критиків, публіцистів та представників української національної культури, що підставили свої потилиці під московські кулі, зберігають ім'я Шевченка гідно й чесно. А скільки їх перестріляли в московських казематах і катівнях, згадати хоч би деяких з них — О. Влизька, Д. Фальківського, М. Терещенка, Г. Косинку, І. Крушельницького, К. Буревія, М. Лебединця та інших. «Имена же ихъ Ты, Господи, виси!»

Сила Шевченкового слова ще за життя поета примусила його сучасників голосно заговорити про нього і його поетичну творчість, і то не тільки земляків, приятелів, а й російських письменників, поетів і публіцистів. Бо Шевченкове ім'я і його палка творчість ще за його життя стали промінюючим символом свободи не тільки для українського, а й для всіх інших народів, поневолених московською тиранією. Писали вони не з любови до України, до Шевченка і його поетичної творчості, бо ставлення Росії до України, як царської, так і червоної, ні трохи не змінилося, а тільки тому, що гримуче Шевченкове слово вічної правди примушувало всіх відгукнутися на нього. Вони ніколи не підтримували думки про незалежність України, навіть найменший натяк на це зганяв їм сон з очей, у їхніх душах горів пекельний вогонь ненависти до всього, що було українське, а засліплені шовінізмом топили в крові визвольну боротьбу волелюбної України.

IV

Мало знаний українському суспільству російський поет-лірик М. П. Огарьов (1818-1877), близький приятель і співробітник О. І. Герцена, був арештований царським урядом 1834 року і на кілька років висланий у село, в якому жив його батько. Свої поетичні твори він друкував на сторінках «Отечественних Записок», в «Русскому Весніку» та в «Современіку». В 1858 році виїхав за кордон, де співпрацював із Герценом, друкуючи свої вірші на сторінках «Колокола» і «Полярної зорі», а згодом став редактором журналу «Вечек». До найкращих його творів критики зараховують «Монологи», видані в двох томах. У передмові до збірника «Русская потаенная литература XIX столетия», він висловився про нашого Шевченка так:

«Україна прокинулася у Шевченкові, і це найкращий доказ, як сила обставин кличе до самобутності областей і неподільності. Шевченко народився в Україні, із захопленням прийнятий, як свій, у російській літературі і став для нас рідний. Так багато було спільного в наших стражданнях і так самобутність кожного стає необхідною умовою загальної свободи!»

Із слів російського поета стає ясно, що він приймає Шевченка за «свого», увівши його в російську літературу, але в рамках російської

імперії, а не відділеної від Росії України. Це свідчить, що він, як і інші московські «воделюбці», боровся тільки проти царського режиму, зберігаючи за собою «право» на неподільність Росії, як і роблять тепер спадкоємці царів — більшовики.

Відомий російський поет, як у Росії, так і за її кордонами, М. О. Некрасов (1821-1877), що краще розумівся на поезії, ніж будь-який інший літературний критик, аналізуючи твори Шевченка вважає його не за народного, а за чисто національного поета. В своїй статті «Відзив про твори Т. Г. Шевченка» він характеризує Шевченка так:

«Шевченко був поетом глибоко і виключно національним. Він обрав для себе окрему область, відтворенню якої присвятив ціле своє життя і з якої не виходив ніколи, завданням саме його поезії було зобразити народне життя рідної йому України».

Загальновідомий російський публіцист і критик М. Г. Чернишевський (1828-1889) в 1862 році був арештований царською охранкою і, як політичного злочинця, його засудили на 14 років каторжних робіт. Щойно в 1883 році йому дозволено жити в Астрахані, а згодом в Саратові, де він і помер. Схожа спільність долі викликала в Чернишевського прихильність до Шевченка. Поставивши його поруч інших знаних імен у світовій літературі, М. Г. Чернишевський пише:

«Коли у поляків з'явився Міцкевіч, їм вже непотрібні стали поблагливі відгуки якихось французьких чи німецьких критиків, бо не визнавати польську літературу означало б тоді тільки визначити власну дикість. Маючи тепер такого поета, як Шевченко, українська література також не потребує нічиєї ласки».

Знаний російський критик М. О. Добролюбов у своїй критичній замітці «Кобзар» Тараса Шевченка» писав:

«Він поет цілком народний, такий, якого не можемо вказати у себе. Нашого Кольцова навіть не можна з ним порівняти, бо складом своїх думок і навіть своїми прагненнями він іноді віддаляється від народу. У Шевченка, навпаки, все коло його дум і співчуттів перебуває в цілковитій згоді із змістом і ладом народного життя. Він вийшов із народу, жив з народом, і не тільки думкою, а й обставинами життя був з ним міцно й кровно зв'язаний».

Російський поет-сатирик О. М. Жемчужников (1822-1908) так розумів Шевченка:

«Добрий і до наївності теплий і люблячий, він був твердий і сильний духом, як ідеал його народу. Він віддав життя своєму народові повністю і до смерти стояв на сторожі його, намагаючись, з допомогою грамоти, позбавити його безглузлого неучтва та захистити від загрожуючої йому насильної освіти. Трудову свою копійку він віддав на народ. Він був силою, що сплавляє нас із народом. Він пробудив нас до нового життя».

Були прихильні голоси про Шевченка і серед російських науковців. Фізіолог А. А. Герцен (1839-1906) у своїй згадці про Шевченка пише так:

»Шевченко великий тим, що він цілковито народний письменник, як наш Кольцов, але Шевченко має набагато більше значення, ніж Кольцов, оскільки він є не тільки поетом, а також політичним діячем і борцем за свободу свого народу«.

Російський поет-сатирик М. С. Курочкін, що переклав багато чужинецьких творів на російську мову, в своїй промові над могилою Тараса Шевченка заявив:

»Ціле його життя було рядом випробувань, ледве під кінець йому усміхнулося щастя. Він бачив початок тієї суспільної справи, до якої линув всією душею. Не дожив він до здійснення тих початків, поширенню яких сприяв своїми піснями. Не про багатьох можна сказати так, як про нього. Він зробив в житті своє діло. Щастя в житті було не для нього, — його чекає інше, посмертне щастя і слава«.

В листі до українського вченого А. Кримського, К. С. Станіславський (1863-1918), організатор московського театру, малярства та інших діялок художнього мистецтва, писав про Шевченка так:

»Великий син українського народу піднісся на сяючі вершини поезії, його гаряче серце билось удар в удар із серцями кращих людей Росії, що мріяли про золоті, щасливі дні для народу. Твори Шевченка переживуть віки і вічно будитимуть у серцях людей благодатні великі почуття.

Я пригадую, з яким благовінням уперше прочитав російською мовою »Кобзаря«, важко було без хвилювання читати цей чудовий за своєю художністю, яскравістю та соковитістю мови і патетики твір. У ньому була вся душа Шевченка, його думки, його ідеї, його серце. Я схилию свою голову перед Шевченком-поетом, послідовним борцем за щастя людини. У Шевченкові бачу і відчуваю всю красу людської душі, — це справжній співець свого народу«.

Російський письменник І. С. Тургенев у згадці про Шевченка писав: »Взагалі це була натура пристрасна, нестримна, пригнічена, але не зломана долею, — простолюдин, поет і патріот«.

Відомий російський публіцист і журналіст Г. В. Плеханов, активний діяч революційної партії »Земля і Воля«, у своїй рецензії на твори Шевченка писав:

»Про поетичний таланти Шевченка може бути тільки одна думка: покійний Тарас Григорович Шевченко належить до найбільших народних поетів, яких тільки знає світова історія літератури«.

V

Ми подали ряд думок, цитат і критичних нотаток письменників, публіцистів і літературних критиків, що належать до народу, який у весь час безмілосердно переслідував Шевченка і передчасно загнав його у могилу. Можливо, що й вони думали про Шевченка так само, як і всі інші москалі-імперіялісти, просякнені шовінізмом і ненавистю до поневолених ними народів, проте мусіли визнати Шевченка геніальним народно-національним поетом, а його твори піднести до рідкої, непере-

сичної красою і літературною вартістю творчості не тільки в українській, а й взагалі в історії літератури інших народів. А це доказ, що ідеальні твори Шевченка та його пружна духовна міць непримиренности примусили його ворогів заговорити про нього, як про національного поета-генія, творчість якого глибоко проникнула в серця всіх поневолених народів, не тільки українського. Зокрема для поневолених людей і народів у російській імперії Тарас Шевченко став символом волі, правди і справедливості.

Група уральців, відвідуючи могилу Шевченка в Каневі 1915 року, залишила на згадку такий запис: «Старий Урал схиляє до землі свою сиву голову перед геніальним поетом України».

А ось уривки листа з 1906 року одного сибірського козака, О. Іванова, та Марії Арзібкової, у якому вони написали: «Привіт Тобі, дорогий поете, з передгір'я Паміру, Ферганської області, від 10-го туркестанського стрілецького батальйону, з роти, де Ти був і мріяв про свою Україну, долаючи всі труднощі і злидні солдатського життя. Твій рідний край вітаємо і ми, Твої гості з далеких околиць Росії».

Із тих простих слів людей із сірої маси закутих народів, без жодних літературних прикрас і висловів, можна дійти до непомильного висновку, що це тільки поодинокі вислови думок, які збереглися до нашого часу, а скільки їх було незаписаних, тільки усно висловлених, як писав один із поетів: «Скільки серць палало до тебе любов'ю, скільки пісень і дум про тебе лилось». І справді, коли заговкла жива голосна пісня самого Шевченка, то його власними поетичними творами продовжує співати народ, із рядів якого вийшов непоборний дух генія, що в своїх думках і піснях оспівав славне, героїчне минуле України. Багато що призабувається у житті, багато моментів може випасти з людської пам'яті, багато споминів може витерти час із свідомості, але ніщо не може вирвати із пам'яті українського народу безсмертного ім'я Шевченка. І не тільки в Україні, а й по всіх континентах широкого світу, по всіх його закутках, у столичних і провінційних містах, всюди, де живуть українці, в кожній українській родині, у громадах, у душі кожної української людини, яка є нерозривною частиною великого українського народу, — дух Шевченка стоїть огненним стовпом на сторожі української нації і позасвітнім голосом перестороги пригадує: «Хто ми, чий сини і ким защо закуті!»

На шляхах століть, по яких прийшлося пройти українському народові, він був долею чи недолею пов'язаний із життям інших сусідніх або й дальших народів, яке переплуталося із життям українського народу. Українська історія не менше пов'язана із Польщею, ніж із Росією, а тому ім'я Шевченка було добре відоме і в Польщі, що в той час також вела криваву боротьбу з московськими окупантами.

М. Грабовський (1805-1863), знаменитий критик, визначний історик польської літератури, що брав активну участь в українському культурному і національному відродженні, у своїх споминах згадує Шевченка такими теплими словами:

»Поезія Шевченка пройнята прагненням людей визвольної епохи, світлим ідеалами правди і справедливості, що й досі є для нас провідною зіркою на шляху до цих ідеалів. Твори Шевченка в даному разі відіграли ту цивілізуючу роль, яку в усіх народів відігравала справді художня література національних мотивів, і в цьому головне значення Шевченка для України«.

Земляк М. Грабовського, М. Мікешин, у своїх споминах про Шевченка пише: »Говорячи від щирого серця, мушу признатися, що ніяка народна ліра наших слов'янських поетів не справила на мене такого глибокого і хорошого враження, як твори Шевченка і Міцкевича«.

Татарський поет, М. Джаліль, відвідавши могилу Шевченка в Каневі 1939 року, вписав до своїх споминів такі слова: »Мене вражала виключна народність, емоційна насиченість і художня простота віршів та поем Тараса Шевченка«.

Голова спілки литовських письменників, Любас Гірас, у 1939 році писав: »Страдальне життя великого борця за звільнення українського народу і багатюща його творчість, як поета, така художня змістом і така чудова своєю формою, а його заслуги наочно видно від початку до кінця не тільки українському, а й усім іншим культурним народам. Все це захоплює, повчаючи навчас і підбадьорює інших продовжувати велику справу звільнення людей з-під рабства та визиску... Люди, що збирають шевченківські реліквії, проявляють велику любов до Шевченка та інших поетів і письменників, що так само, як і він, боролися за те саме. Честь і слава великому генію України«.

Г. Кемуларія, мистецький керівник грузинського театру в Тифлісі, в 1939 році висловився так: »Всі народи повинні цінити і любити своїх вірних синів, як це робить благородний український народ. Нехай ваша любов до великого революціонера, борця за свободу пригнічених, Т. Г. Шевченка, буде прикладом і для нашої країни«.

Його ж земляк Г. Халапурідзе, професор Тифліського університету, того ж самого року підкреслив, що »Тарас Шевченко близький всім народам, особливо грузинському народові, кращі сини якого були знайомі з Тарасом Шевченком і разом з ним боролися проти царизму за справу звільнення своїх народів«.

Один з болгарських артистів, М. С., побувши в т. зв. ССРСР, записав те, що його найбільше зворушило:

»Прошло рівно два роки і чотири дні з того часу, як я вперше відвідав батьківщину любого поета Т. Г. Шевченка. Я болгарин. Але розумію і дуже ціню вияви національного пробудження, що про нього мріяв Шевченко. Як дорогий для мене болгарський поет Христо Ботев..., так само дорогий мені, любий і шанований український революціонер Т. Г. Шевченко. Був я на батьківщині Б. Хмельницького в селі Суботові на Чигиринщині, де прийшлося побачити церкву Богдана, про яку писав Шевченко. Був я в Каневі над Дніпром, де покоїться прах Шевченка — і все це для мене дороге. Сьогодні я в селі Шевченка, в якому проживав поет близько 14 років. Виїжджаючи з шевченківського села, я залишився з глибокими думками про пам'ять великого поета«.

Інший болгарин, В., який ще в 1908 році мандрував пішки з Черкас до Канева, щоб на власні очі побачити могилу українського поета і скласти йому глибокий поклін вдячності, писав:

«Болгарин по національності, я — познайомившись з ідеями великого українського вчителя і поборника людської несправедливості — зайшов пішки з Черкас до Канева, щоб відвідати його могилу і виявити цим свою шану до нього і його вчення. Знайте ж українці! Деякі твори Шевченка вже років 20 тому перекладені на болгарську мову. В цьому перекладі вони не втратили своєї принадності, як змістом, так і красою вислову. Йдемо ж, браття разом! Йдемо, сестра Україна із сестрою Болгарією! Йдемо ж і здобудемо свободу. Я болгарин, але вихованець милої і дорогої України. Болгарія батьківщина, а Україна виховала».

Культурний діяч Вірменії, Гарік М., у своїх згадках про Шевченка подає нам такий його образ: «Великий український письменник Тарас Шевченко, що підняв прапор боротьби не тільки для українського, а й для усіх народів царської Росії, став улюбленим поетом для всіх народів світу. На вірменську мову його вірші і поеми перекладалися ще з 1879 року, а в 1914 році у вірменській пресі надруковано багато статей про Т. Г. Шевченка. Він і для вірменського народу не менш улюблений поет, як і для українського. Тарас Шевченко житиме в серцях не тільки українського, а й усіх народів світу».

Корейський письменник і культурний діяч Лі-Гі-Єн, прочитавши твори Шевченка, висловив таке своє враження:

«Сам Шевченко походить з кріпацької сім'ї, його заслуга дуже велика в боротьбі за визволення українського народу. Все своє життя і свій талант він віддав боротьбі за визволення своєї батьківщини і народу.

Коли я згадую його діяльність, як представник корейського народу, як бідняк, то більше ніж кого іншого люблю і поважаю Шевченка. Хоч його нема між нами, але дорога пам'ять про нього живе серед українського народу і довго ще буде освітлювати його майбутнє».

Індійський письменник, Алі Сардар Джафрі, прочитавши твори Шевченка в англійському перекладі, пише: «Любов і увага опіки, з якою український народ зберігає пам'ять про Шевченка, викликає і буде викликати захоплення усіх народів світу. Імена Шевченкових переслідувачів забуті, їх більше не існує, але його ім'я і творчість стають все славнішими в часі і просторі».

Його земляк і близький співробітник, член Академії Наук Індії, Сакхей Сагіб Сінгх, додає від себе: «Тут яскраво показане життя великого художника, який, незважаючи на всі перешкоди, використовував свій талант, щоб вести свій народ до боротьби за створення мирного, справедливого і повноцінного життя...

Київ, прекрасний Київ, який можна бачити з великим душевним захопленням, що був критерієм у творчості Шевченка... Індійські мистці одержать натхнення від музею ім. Шевченка і будуть наслідувати приклад його, щоб перетворити Індію в країну радості і щасливого життя».

Група китайських студентів, що відвідала музей ім. Шевченка в Києві, записала такі свої думки:

»В Китаї ми також читали твори великого українського народного поета, революціонера-демократа Т. Г. Шевченка. В Москві ми кілька разів бачили кінофільм «Тарас Шевченко». Сьогоднішня екскурсія до музею ім. Тараса Шевченка в Києві, ще більше систематично ознайомила нас із життям і діяльністю Т. Г. Шевченка.

Талановитий поет, що походив із закріпаченого селянства, в тяжких умовах царизму віддав все своє життя. Його твори глибоко змалювали злиденне життя українського селянства і запаливали його до безперервної боротьби за свободу і рівність свого народу. Вірний син українського народу Т. Г. Шевченко вічно живе в серцях усіх українців, за свободу і щастя яких Шевченко боровся.

А одна китайська кінова артистка додала від себе: »Шевченко не тільки великий поет і художник України, а й великий художник і поет усіх народів. Художньо-літературна спадщина, залишена Шевченком, і таке зберігання її українським народом є прикладом збереження світової спадщини, вона допомагає народам світу пізнати українську культуру і традиції».

Президент Академії наук Туркменської республіки, відвідавши музей ім. Шевченка в Києві, заявив пресовим органам: »Шевченка любить не тільки український народ, його також любить і читає на своїй мові туркменський народ. Нам усім треба працювати так, як працював Шевченко для своєї батьківщини».

Румунська делегація працівників освіти, що в 1955 році відвідала музей ім. Шевченка, вписала до пропам'ятної книги: »Прекрасні твори Тараса Шевченка — одного з найвидатніших синів українського народу. Його любов до свого народу, його боротьба за волю народу і за прогрес є живим прикладом для чесних людей всього світу».

А група югославських артистів із цієї самої нагоди написала: »Серед чудових вражень, здобутих і пережитих нами під час нашого перебування в Києві, особливо схвилювало нас відвідання музею Тараса Григоровича Шевченка. Ми ніколи не забудемо його світлий і величний образ».

Болгарська делегація представників болгарської культури вписала до пропам'ятної книги: »Великий син українського народу Т. Г. Шевченко є гордістю і болгарського народу. На його поезії вчилися поетичної майстерності наші поети-борці за свободу і правду».

А болгарський інженер Д. Димітров, що належав також до цієї делегації, від себе дописав: »Твори Т. Г. Шевченка відомі нашому народові ще до звільнення Болгарії від турецького поневолення. На творчості Т. Г. Шевченка виховувалися, вчилися і формувалися багато болгарів, в тому й великий поет-революціонер болгарського народу Христо Ботев, письменник Любен Каравелов, Петко Рачев, Іван Вазов та інші».

Делегація діячів культури Угорщини, що також у 1955 році відвідала музей ім. Шевченка, висловила так: »Тарас Шевченко — як і Петефі

— чудовими віршами знайшов дорогу до серця угорського народу. Він — великий поет великого народу».

Група чехо-словацької молоді, відвідавши в 1957 році могилу Тараса Шевченка в Каневі, залишила такий запис: «Знайомлячись із життям Шевченка і його діяльністю видатного мислителя, художника і поета, дивуєшся, з якою силою в одній людині втілюється талант, працьовитість, незламна воля до боротьби за щастя і волю, високогуманна поетична душа українського народу. Життя великого Кобзаря є школою мужності для народу. Ми щасливі, що твори Шевченка допомагають і нам боротися за свободу і щастя народу».

Сирийський письменник Хасіб ал-Кайялі, що в 1957 році також відвідав могилу Шевченка та музей у Києві, пише:

»Шевченко вражає своїм багатограним генієм, своєю небаченою стійкістю і терпінням. Його віра в свободу і справедливість була непохитна. Саме його життя, вивчення цього життя, є школою добра, справедливості і мужності. Я хотів висловити глибоку вдячність людям, які займаються спадщиною Шевченка.

Маю надію, що коли-небудь перекладу вцілості його прекрасні, чудові твори на нашу арабську мову».

Михайл Незаймі з Лівану, що 1956 р. відвідав Україну, Київ і Шевченкову могилу, з надхненням підкреслює:

»Шевченко! Улюблений і великий поете України, як глибоко ти відчував її страждання, як схвилювано ти співав про її надії! Так багато дум і солодких спогадів навіяв на мене короткий час, проведений мною в прекрасному музеї, присвяченому твоєму життю, твоїй творчості! Я вважаю цей час найбагатшим у моєму житті»...

Монгольський письменник Сенге, що добре ознайомлений із творами Тараса Шевченка, зробив такий висновок:

»Повний водою Дніпро, повна життям велика Україна. В грудях українців вічно живе неугасне серце Шевченка».

Індійський культурний діяч, публіцист і журналіст Сохан Сінг, відвідавши могилу і музей Шевченка, залишив такий запис:

»Якою великою людиною він був, яким безстрашним і незламним! Які великі діла творив для свого народу! Його картини сповнені гуманного почуття, повні духу народної свободи. Уже така поезія, як «Заповіт», який я прочитав англійською мовою, показує, що вона натхнена духом народної волі, народної боротьби, і народ співає її, як пісню своєї свободи.

Шевченко — великий син українського народу, який ніколи не схилявся перед царизмом, пригнобленням і терором. Я схиляю голову перед цією великою людиною».

Прободх Кумар Саньял, індійський письменник з Калькути, що також відвідав могилу і музей Т. Шевченка, висловлюється так:

»Назавжди запам'ятаю і ніколи не забуду цього дня — дня відвідин музею, де жив і працював великий поет і художник Тарас Шевченко.

Його велич і славу несе в своєму поступальному русі вперед його народ. Я, скромна людина з Індії, прийшовши сюди, щоб відчутти все тепло патріотизму Шевченка і його любов до людей і життя. Низько схиляю голову перед його пам'яттю і назавжди збережу в серці спогади про нього. В кількох рядках неможливо передати всю глибину почуття, яке охопило мене в музеї Шевченка. На все життя я запам'ятаю цей день».

В'єтнамський поет Тхань Хай, ознайомившись із творами Т. Шевченка, пише: «На прикладі Шевченка ми вчимося палкої любови до батьківщини, до життя, вмінні бути завжди разом з народом у непримирній ненависті до насильства і несправедливості».

А його земляк, письменник Нгуєн-Бай, додає від себе: «Вдруге я в Каневі на могилі Шевченка. Але завжди відчуваю хвилювання і гордість за ваш народ, який народив такого великого співця, що дав великий вклад у розвиток світової літератури».

В 150-річчя з дня народження Тараса Шевченка, білоруський поет Петрусь Бровка в своїй промові з особливою щирістю підкреслив: «Немає у Білорусії найменшого кутка, де б не знали безсмертних пісень великого українського Кобзаря Тараса Шевченка. Білоруський народ бачив у Тарасові Шевченкові виразника своїх дум і сподівань, великого борця за соціальне і національне визволення пригноблених народів».

Відомий грузинський поет Карло Каладзе, що так само, як і Шевченко, тужить за свободою для свого поневоленого народу, в своїй промові у 150-річчя з дня народження Шевченка підкреслює його духову силу:

«Як поет титанічної сили, Шевченко закликав прикутого до скелі кавказького Прометей-Амірані розбити свої кайдани. Ми щасливі і горді тим, що виконуємо заповіт великого Кобзаря».

Закінчимо звеличування Т. Шевченка словами нащадків української землі. Група учнів і вчителів у Каневі залишила у пропам'ятній книзі на могилі Т. Шевченка такий запис:

«Стежка до Тебе, Тарасе, ніколи не заросте. Ходили до Тебе наші прадіди, діди, ходили ми і будуть вічно ходити нащадки... Дякуємо Тобі, наш любий, незабутній Тарасе, за Твоє живе, правдиве слово!»

VI

Ми подали тільки частину думок і цитат про нашого національного генія, висловлених не тільки українцями, а й чужинцями. Вони з різних часів і від різних людей, тому не передають повністю значення і ролі Тараса Шевченка у визвольній боротьбі української нації. А це ж він своїм полум'яним словом захитав основи імперії московських сатрапів і пробудив український народ з летаргічного сну, воскресив перед ним його історичну величну славу і вказав шлях до привернення Україні державної незалежності, щоб увести її в коло вільних народів, щоб вона «глянула, як хазяїн домовитий, по своїй хаті і по своїм полі».

Нестримний гін полум'яного слова і незламний дух велетня й провісника волі, проломив кордони сатанічних режимів і проникнув у серця, влився в душі багатьох народів світу, а для поневолених народів став безсмертним символом у змаганні до свободи і справедливості на землі. Шевченкові твори перекладають майже на всі мови народів світу, його пісні й думи співають хори на сценах столичних міст великих держав. Його цитують публіцисти, журналісти, а для поетів і письменників він став невичерпною криницею творчого натхнення. Його знають сиві діди, старі бабусі поморщеними устами побожно вимовляють його ім'я. Невинні дитячі уста щебечуть його вірші. Українська молода дівчина, якої милий загинув у сибірських снігах або в рядах УПА, тужливо співає із Шевченкової «Причинної»: «Така її доля...» Шевченкова «Наймичка» шматує серце української матері, а Шевченкова «Катерина» витискає сльози на очах дівчат і жінок. В поті чола український селянин, орючи свою вбогу нивку або колгоспне поле «на нашій не своїй землі», сумовито шепче слова Шевченка: «Мир душі твоєї, Богдане! Не так воно сталося!» Ця земля гула під копитами коней залізних козацьких полків великого гетьмана України Богдана Зіновія Хмельницького, Богуна, Кривоноса, Нечая, Кричевського та інших великих подвижників історії українського народу. Шевченкові «Гайдамаки» далі гуляють по широких просторах України, а полум'яні стовпи підпирають блакитне небо, бо «Від Сагайдачного ще й досі пожар не гасне — люди мруть». Шевченкове слово окрилювало душі воїнів УПА і поривало їх до героїчних подвигів, кликало йти слідами їх великих предків, що склали своє життя на полі слави за права і волю українського народу...

Дух безсмертного Шевченка перейшов межі його батьківщини. Вслід за своїми земляками він полинув у широкі світи, на всі континенти, в усі країни світу, щоб розказати іншим народам, що «москалі і світ Божий в пута закували!» За свого життя Шевченко не думав про те, що його бронзова статуя прикрасить столицю землі Вашингтона, хоч і сподівався, що й ми колись «діждемось (свого) Вашингтона, з новим і праведним законом».

Від захмареного Лондону до стрімчастого Нью-Йорку, від безмежних пралісів Південної Америки до пекучої Африки — широко знане Шевченкове ім'я. Його поетичне слово прикрасило сторінки історії світової літератури і осягнуло більше, ніж переможні війни великого французького імператора Наполеона. Шевченків геній добре знав і відчував, як і чим дістатися до глибини людського серця, до людських душ, щоб посіяти в них споконвічні правди про Україну і її народ. Його полум'яне слово, освячене ласкою Божою, примушує заговорити навіть каміння у безлюдній пустині. Він виплекав це слово у своїй душі, вигрів під своїм серцем, щоб на віки вічні передати його не тільки грядучим поколінням українського народу, а й усім народам світу, що люблять свою батьківщину, люблять Бога і зберігають Його святі закони на землі. Його слово — слово пророче, йде між людей від самого Бога:

»Ну, щоб, здавалося, слова . . .
Слова та голос, — більш нічого.
А серце б'ється, ожива,
Як їх почує . . . Знать, від Бога
І голос той, і ті слова
Йдуть між люди« . . .

І пішли його слова, і полинув голос його. Живим відгуком вони відбилися в дрімучих пралісах Південної Америки, Австралії і втопленої у соняшних зливах Африки. Лунають усюди в цілій Європі й Північній Америці, на широчезних просторах Канади, і влилися в соняшні простори жаркої Бразилії. Вони стрясли мурами білих і червоних московських царів, якими оточений Кремль, лігво тиранів, що несуть волелюбним народам кайдани і неволю. Полинули широкими світами і глибоко влилися в душі багатьох народів, які знають і розуміють нещастя і лиху долю України та її народу.

Говорити про Шевченка, — це означає говорити про Україну і український народ, його минуле, сучасне і майбутнє. Шевченкове слово досягнуло більше, ніж найбільші армії завойовників — здобуло світ і завоювало душі народів. Стало провідною зорею і прапором для всіх пригноблених, пригнічених, що терплять, мучаться і боряться проти тьми й національного поневолення.

»Говорити про Шевченка, — пише у своїй брошурі «За Шевченкову правду» А. Кирпич, — це значить говорити про справді велику людину. Коли ж малій людині доводиться говорити про велетня, то вона неминуче зменшує його відповідно до своїх спроможностей». А ми додамо: Говорити про Шевченка — це означає говорити про генія, що його зродила українська земля. Бо саме він спаяв в одну цілість усі покоління українського народу в могутню й безсмертну українську націю. Своїм «Посланням» до мертвих, живих і ненароджених земляків в Україні і не Україні суціль, Шевченко на всі віки пов'язав мертві, живі і ненароджені покоління в один міцний кровний моноліт синів і дочок української нації, яка на своїм прапорі виписала провідне гасло: «З Богом і Шевченком до Волі!»

(Далі буде).

Петро ГОЙ

ДИПЛОМАТИЧНІ ВЗАЄМИНИ УКРАЇНИ З МОСКОВЩИНОЮ (1648-1651 роки)

(8)

УКРАЇНСЬКО-МОСКОВСЬКІ ВЗАЄМИНИ ПІД ЧАС НОВОЇ ВІЙНИ
З ПОЛЬЩЕЮ; КІНЕЦЬ 1650 РОКУ ДО БІЛОЦЕРКІВСЬКОЇ УГОДИ

В другій половині 1650 р. над Україною, як ми вже згадували, знову нависла загроза війни. Польські магнати М. Потоцький, А. Конець-польський, Вишневецький та інші ще влітку почали організацію польського і наємного війська, стягаючи його на кордони Козацької України, про що маємо докладні дані, може й дещо перебільшені, завдяки переписці польського уряду з того часу та звідомлень московських посольств і розвідки¹.

Смерть канцлера Юрія Оссолінського в серпні 1650 р. внесла зміни в українсько-польських взаєминах². Оссолінський був прихильником мирного порозуміння з Україною. Не зважаючи на антипатії до нього короля, він до кінця свого життя тримав його під своїм впливом³.

Після його смерті, ситуація докорінно змінилася. Верх взяла партія під проводом Потоцького і Вишневецького, яка обстоювала радикальний мілітарний реванш, себто хотіла силою зброї розправитися і закінчити українсько-польський конфлікт.

Зокрема восени 1650 р. посилились воєнні готування Польщі. Відмова гетьмана Б. Хмельницького від походу на Туреччину, а згодом на Московщину, куди його хотіли спрямувати польські політики, а також його розправа з молдавським господарем Лупулом, який формально був підданий Порті, а фактично вважався за васала Польщі, — стали одною з причин, що польський уряд восени того ж року остаточно вирішив розпочати нову війну з Україною⁴. Папський нунцій Торрес у своїй реляції до Ватикану з Варшави 22-го жовтня 1650 р. передавав воєнні настрої варшавських політиків, згадуючи про проект збільшити коронне військо з 20 до 48 тисяч⁵, а додавши три «пахолки» до кожного вояка, це мала б бути армія із 150-200 тисяч, вистачаюча для розправи з Україною.

1) Див. звіт і вістки П. Протасева й Г. Богданова. Воссоединение..., т. II, док. 189, 175, 207, а також пізніші звідомлення Унковського, Арсенія та інших.

2) Д. Дорошенко: стор. 30.

3) М. Грушевський: т. IX, стор. 140.

4) Там же, стор. 139.

5) В. О. Голобуцький: Дипломатическая... (стор. 270) подає 47 тисяч; М. Грушевський (т. IX, стор. 141, за «Жерелами», т. XVI) подає 48 тисяч.

Приблизно, в той самий час король у секретній розмові з Торресом виявив йому свої пляни — ще цієї зими почати наступ на Україну одночасно з трьох боків: від кордонів Польщі, Литви і Молдавії⁶.

Про нове посилене готування Польщі до війни знав і український уряд. Гетьман Богдан Хмельницький потрактував мобілізацію польського війська «за повне уневажнення зборівських трактатів»⁷. Подібно пояснював цю справу і Кисіль у листі до короля із жовтня 1650 року⁸, а згодом у своїй реляції на сейм про ситуацію в Україні⁹.

Під час молдавського походу, у зв'язку з концентрацією польських військ біля Кам'янця Подільського, відбувався обмін посольствами між українцями і поляками.

Посли гетьмана Богдана Хмельницького рішуче вимагали, щоб коронний гетьман М. Потоцький розпустив своє військо з табору, загрозивши походом Хмельницького на той табір, якщо Потоцький відкине його вимоги. Присутнім на тих переговорах був також подільський суддя Войцех Мясковский. Він у своєму листі з датою 22-го вересня 1650 р. (з табору Потоцького) подав кілька важливих деталей про українське посольство під проводом сотника Івана Кравченка¹⁰. Кравченко, як пише Мясковский, оскаржив Потоцького за порушення Зборівського договору: «Дивується, — казав він, — пан гетьман, добродій наш, чому ваша милість військо зібрав, коли з обома народами вічний мир і достатний спокій постановлений, із жодної сторони нема нічого небезпечного»¹¹.

У переговорах 12-го жовтня того ж року, українські послы, хорунжий Василь і зять Пархоменка, писар Хмельницького, Федір Драгіль, висунули ще раз вимогу про негайне розпущення польського війська. Кримський посол, покликаючись на листа хана до Потоцького, від себе перестерігав його, щоб він (Потоцький) придержувався Зборівської угоди і нічим не загрожував Україні, бо вже й так раз розбив пляни походу на Московщину і, замість на Московщину, Хмельницький пішов на Молдавію¹².

Потоцький, не зважаючи на заохочування розпочати війну з Україною, тим більше, що головні сили кримських татарів відійшли, та на запевнення послів Лупула, що він дасть йому підтримку¹³ — в той час

6) В. О. Голобуцький: *Дипломатическая...*, стор. 270-271; також М. Грушевський, т. IX, стор. 139; докладніше див. «Жерела», т. XVI, стор. 93-97.

7) М. Грушевський: т. IX, стор. 74.

8) Там же, стор. 74.

9) Академия наук СССР, Институт истории. *Документы об освободительной войне украинского народа 1648-1654*. Киев, Наукова думка, 1965. Док. ч. 139, стор. 361-367. (Zdania p. wojewody kijowskiego o zamieszaniu terazniejszym kozackim, in scriptis przysłane na sejm dwuniedzielny anno 1650 w Warszawie odprawowany).

10) М. Грушевський: т. IX, стор. 100-102; згадують про це посольство і московські посланці П. Протасев і Богданов у своєму звіті про зустріч із сотником Кравченком в Буші.

11) Цит. за М. Грушевським, т. IX, стор. 101.

12) М. Грушевський: т. IX, стор. 107-108, подає широкі витяги із листів хана до Потоцького й короля.

ще не відважився іти на відкритий конфлікт із Хмельницьким. Він приязними і примирливими листами до гетьмана і Кисіля, як посередника (який в очах поляків уважався за спільника «козацьких лукавств», — як зауважує Грушевський, т. IX, стор. 108), злагіднив напруження і зліквідував військовий збірний табір — розіславши військо по інших воевідствах, але обминув Брацлавське, щоб не дразнити Хмельницького.

Гетьман Богдан Хмельницький, вертаючись із молдавського походу, в розмові з московським посланцем Протасевим біля Кальника дав свою оцінку того «замирення» з Польщею, підкресливши його тимчасовість¹⁴.

Свої гнів і подразнення з приводу вимушеного погрозами Б. Хмельницького упокорення, Потоцький виявив у заклику-листі на сеймик свого воевідства, що був написаний 22-го жовтня, саме під час ліквідації подільського табору¹⁵.

13) Посольство Лупула до Потоцького в справі піддержки у випадку розриву із Хмельницьким. Завдання посольства з'ясовані під датою 3-го жовтня, а згодом переказані Потоцьким у листі до короля з 22-го жовтня 1650 р., як подає М. Грушевський, т. IX, стор. 106.

14) М. Грушевський: т. IX, стор. 141, 139; див. також Академия наук СССР, Институт истории, Воссоединение..., т. II, стор. 462, док. ч. 189.

15) Офіційний заклик Потоцького кидає світло на дійсний стан українсько-польських взаємин та його офіційні дипломатичні хитрощі, тому подаємо цікавіші місця цього заклику за М. Грушевським, т. IX, стор. 109:

«Так панує собі Хмельницький, як пан і спільник Корони, маючи на рік більш, як 5 мільйонів інтрати (niezbożności). Провадить зносини із заграничними володарями без відому їй кор. милости. Посольства від них приймає, свої навзаєм до них посилає, розпалюючи їх і підбиваючи на війну з Річ-посполитою. Послав до Отоманської Порти, оддаючи їй підданство, згодився на харч, що цісар мило прийняв: дуже ласкаво послів приймав і допустив до поцілування краю шати своєї, обдарував, а самому Хмельницькому послав коровчу на адміністрацію завойованих воевідств. З мультянським господарем, що має 30 тисяч війська під зброєю, і з Ракочієм уложив союз. Волоцького господаря, наступисьши війною, примусив на военний союз проти нас, і на те мусів дати запись, а доньку свою за сина його змушений був приобіцяти.

В якій же небезпеці пробуває наша Республіка, і чи може ся згода зватися згодою, — віддаю глибокому осудові в. м. Я, бачучи те все, не можу сказати, щоб ми їй мали! Навпаки, із сумління і з обов'язку уряду свого остерігаю в. м., абиşte подумали про забезпечення вітчизни і вольностей своїх, котрі предки наші здобули, не жалуючи крови своєї. Бо той зрадник взяв собі за завдання — шляхту викоренити, весь лад республіки нашої перевернути і на королівським престолі іншого пана посадити. Тому треба, щоб в. м. ухвалили такі сили, які б відповідні були на відпертя такої небезпеки. А далі треба буде приложити старань, щоб розшити ті ліги. Бо інакше впала б наша Республіка у велику небезпеку, і за нашою байдужістю і безрадістю, щоб не попасти нам в останню біду і з великим жалем й соромом бачити повний упадок Річпосполитої.

Я, скільки можна, працюю коло розірвання сих зв'язків. Послав до хана, доказуючи йому, що Хмельницький не дотримує нам зборівських пактів, поставлених його (хана) заходом, і маєностей наших не повертає. Веду його до того, щоб відступив від союзу з ними (козаками). Від господаря волоського добився, що він готов підняти зброю проти Хмельницького, з'єднатися з татарами і в усім Річпосполитій помагати, з тою, одначе, умовою, щоб король його прийняв під свою протекцію і щоб ми дали індігенат».

Крім мобілізаційних закликів, у цьому листі Потоцький подав картину дипломатичних заходів українського уряду, щоб союзами із сусідніми державами оточити Польщу та підготувати «повний упадок Річипосполитої». Одночасно з'ясував і свої протизаходи, якими він сподівався розбити союзи і ліги держав, організовані Б. Хмельницьким.

В листі до короля з цією самою датою Потоцький інформував про свої переговори з молдавським господарем, про ситуацію, яка витворилася після молдавського походу Хмельницького, і про формування проти Польщі коаліції, до якої — крім України — мають увійти: Крим, Балахія, Трансільванія, Туреччина, Молдавія, а може ще і Швеція¹⁶ та Московщина. Інформував також і про те, що Хмельницький хоче скинути його (короля) з престолу і посадити на його місце трансільванського князя Юрія Ракочія¹⁷.

На 5-го грудня 1650 р. визначено незвичайний двотижневий сейм у справі підготовки до війни. Хоч під час скликання сейму в офіційних повідомленнях¹⁸ говорилося тільки нібито про способи поладження конфлікту й були лиш натяки про можливу потребу для цього грошей, засобів та війська, проте вже тоді шляхті поставлено багатовимовну вимогу, щоб послами на сейм вибрати відповідних людей, бо наради будуть таємні, засекречені, а це означало їхню особливість і важливість.

23-го листопада¹⁹ в королівському універсалі до повітової шляхти в справі сейму, як і в додаткових інформаціях на сеймики, справу воєнної підготовки поставлено зовсім відверто. Хмельницького виразно оголошено за «запеклого ворога, що заприсягся на погибель Річпосполитої», тому і про компромісове чи мирне поладження конфлікту з ним уже не було мови. Далі вказувалось на його похід на Молдавію, приятеля

16) Див. татарське посольство під проводом Аджі-Мустафи до Швеції, пропущене в жовтні через польські землі на Торунь і Гданськ... Метою посольства було використати псковське повстання, на яке так багато надій покладав Акундінов. Посольство прибуло 3-го грудня і 7-го було прийняте на авдієнції королевою. На авдієнції татарські послы запропонували Швеції спільні операції з Кримом і Україною проти московського царства, але шведський уряд не хотів зривати миру з Москвою. В поворотній дорозі з тим посольством королева вислала своє посольство до Криму під проводом Йогана Майєра (разом із ним сім чоловік) з пропозицією походу на Польщу. Епізод цей цікавий тим, що він, з одного боку, скомпромітував Польщу в очах Москви — про нього довідався царський уряд, а з другого — пробивав шлях, який завершився українсько-шведською коаліцією через декілька років. (М. Грушевський, т. IX, стор. 174-175; М. Н. Покровський, Избранные произведения, стор. 406-407; Архив ЮЗР, т. III, ч. IV).

17) Д. Дорошенко, стор. 30; М. Грушевський, т. IX, стор. 129; докладніше див. за опублікованим поточним матеріалом у «Жерелах», т. XII, стор. 140; Михайловський, стор. 576; «Жерела», т. XVI, 169, 171, 173.

18) Перші повідомлення припадають десь на початок жовтня. Хоч про дійсну причину скликання сейму і його ролю писав ще 30-го вересня з Королевця (Кенінгсберга) Адерсбах-Йорґа (Акты, стор. 201, як подає М. Грушевський, т. IX, стор. 140).

19) В. О. Голобуцький: Дипломатическая..., стор. 271; М. Грушевський: т. IX, стор. 140.

Польщі, та на неминучу тоді катастрофу, яка загрожувала Річпосполитій у зв'язку з малою кількістю коронного війська. Така катастрофа обминула Польщу, мовляв, тільки тому, що непередбачене Хмельницьким швидке повернення татарів у Крим перешкодило йому здійснити свої плани.

Згадувалося також про певні довірочні звідомлення, що їх одержав польський уряд, і про тісні зв'язки України з Кримом і Туреччиною. посольство якої Хмельницький прийняв із великими почестями в присутності королівського посла, і про сталих резидентів України в Туреччині для координації плянів, і про заходи гетьмана створити коаліцію з довколишніх сусідів Польщі. Навіть кримське посольство до Швеції уважалось за наслідки ініціативи Б. Хмельницького, що планував повне оточення Польщі²⁰. Король просив, щоб уповноважити послів голосувати на сеймі за проектом, який дозволить зібрати фонди на організацію війська, бо покладатися повністю на загальний шляхетський похід («посполите рушення») не можна. Тому в обличчі невідкличної війни треба рішитись на більші витрати, ніж жити в постійному страху, і тепер, після цього вияснення, мовляв, «кожному повинно бути ясно, яка небезпека грозить Річпосполитій»²¹.

Впарі з підготовкою сейму та нової війни, польський уряд настирливо шукав закордонної допомоги, як військової так і фінансової. З військового погляду він розраховував на допоміжний корпус молдавського господаря, який горів бажанням помсти за молдавський похід Б. Хмельницького. Посилено також дипломатичні зусилля, щоб добитися фінансової і військової допомоги від Католицької ліги. Як через своїх посередників, так і безпосередньо польський король у своїх патетичних листах і звідомленнях робив натиск на австрійський двір — змальовував йому велику загрозу для католицького світу від союзу України з Кримом, Туреччиною і протестантським Семигородом.

Польський уряд, зокрема наприкінці листопада²², за посередництвом свого особливо довіреного і впливового посла до австрійського цісаря, італійця Джованні Батісти Адріані, голови (префекта) варшавської колегії єзуїтів, робив усі заходи, щоб одержати бажану допомогу²³.

За посередництва Батісти (що мав із собою ще й листа від папського нунція в Австрії із проханням допомогти йому у виконанні його місії), король Ян Казимир просив австрійського цісаря Фердинанда III-го

20) В тому могло бути дещо й правди. Становище Швеції, як вказує мета її посольства до Криму, виправдує страх Польщі. Див. також нашу примітку ч. 16.

21) Цит. за В. О. Голобуцьким, *Дипломатическая...*, стор. 271; див. також М. Грушевський, т. IX, стор. 141; Михайловський, стор. 378-380.

22) Лист польського посла у Відні до цісаря з 26-го жовтня 1650 р. (М. Грушевський, т. IX, стор. 142; див. також «Жерела», т. XII, стор. 144).

23) Венеційський посол у Відні, Сагред, подав звідомлення своєму урядові у зв'язку з приїздом Батісти такого змісту: «Справи в Польщі ідуть до розриву. Король прислав сюди свого довіреного єзуїта, знаючи, що він має вплив на цісаря» (Цит. за В. О. Голобуцьким, стор. 258; про це посольство див. також у «Жерелах», т. XII, стор. 146-149; М. Грушевський, т. IX, стор. 142).

такої допомоги: 1) 8-тисячного кінного німецького війська, із власним генералом, ще до кінця року; 2) дипломатичної інтервенції²⁴, себто послання своїх послів до Хмельницького з листом, повідомляючи його про свій нерозривний союз із королем, а також до Лупула і Ракочія, щоб відмовити їх від спілки із Хмельницьким. Польський уряд чомусь був переконаний, що вони обидва підтримають Хмельницького. Щоб забезпечити себе повністю, король просив цісаря вислати свої війська на кордони Молдавії і Семигороду.

Все це, на думку польського уряду, крім мілітарного аспекту, буде мати велике моральне і психологічне значення, бо коли стане відомо, що військові сили цісаря з'єднаються із силами польського короля — в Україні буде великий страх²⁵.

Але такі заходи польської дипломатії не завершилися бажаним успіхом. Австрійський цісар звернувся до своєї ради міністрів, яка поставилася до постулатів і прохань Батісти стримано, пригадуючи Польщі її «невдячність» під час т. зв. Тридцятилітньої війни. Австрійський уряд відмовився дати Польщі мілітарну допомогу та вислати своїх послів до Хмельницького, Лупула і Ракочія, обґрунтовуючи свою відмову тим, що така поміч Польщі може втягнути Австрію в небезпечну війну (in einem gefährlichen Krieg) не тільки з Україною, а також із Семигородом, Молдавією і Туреччиною²⁶.

На початку січня 1651 року посол Батіста вернувся до Варшави, одержавши від австрійського уряду запевнення про його моральну підтримку та перепрошення, що цісар нічого більше не може дати королеві.

Все ж завдяки цьому посольству Польщі дозволено вербувати військо в цісарських землях, хоч і з умовою різних зобов'язань польського короля. У справі дипломатичної інтервенції австрійський уряд обмежився посередньою дипломатичною акцією у користь Польщі. Вислав інструкції своєму послові в Царгороді, Шмідтові, щоб паралізувати там впливи України та впливати на найвищу раду при турецькому султані не зміцнювати позицій Хмельницького. Одночасно Шмідтові доручено впливати через угорського палятина Пальфі на Ракочія²⁷.

В той же самий час, коли польські послы вели переговори з австрійським урядом, польський уряд шукав також піддержки у Венеції. З доручення венеційського сенату ще у вересні 1650 р. до Варшави прибув венеційський посол граф Кавацца на переговори з польським урядом у справі спільної акції проти Порти. А Сагредо, венеційський посол у Відні, викликав зі Львова до Варшави Виміну, що чекав там на доручення йому нової місії до Хмельницького. У Варшаві Виміна

24) Див. лист короля до цісаря із 4-го грудня і пункти, подані цісареві 20-го грудня (М. Грушевський, т. IX, стор. 143; «Жерела», XII, стор. 148, 151).

25) М. Грушевський: т. IX, стор. 142-143.

26) Цит. за В. О. Голобуцьким, стор. 258; докладніше про це див. у «Жерелах», т. XII, стор. 151-156, а також у М. Грушевського, стор. 142-143.

27) М. Грушевський: т. IX, стор. 143.

мав одержати нові інструкції для дальших переговорів з українським урядом, а також подарунки для гетьмана і козацької старшини. Але вістки про молдавський похід Хмельницького та про приязні взаємовідносини між Україною і Портою спричинилися до того, що місію Виміни відкладено і він у грудні виїхав до Риму²⁸.

Як видно з повідомлення нунція Торреса кардиналові Памфілі з січня 1651 року, із тексту договору²⁹ та нарікань польських дипломатів на скупість Кавацци³⁰, венеційські посли у Варшаві вели переговори про безпосередню союзну акцію Польщі з Венецією, Австрією і папою проти Туреччини. Після довгих торгів Кавацци погодився дати Польщі 250 тисяч талярів річної субсидії, але з умовою, що половину цієї суми виплатить тоді, коли польські і козацькі війська підуть походом на Туреччину, а другу половину чотири місяці пізніше³¹.

Поляки хотіли одержати цю субсидію відразу, нібито на організацію протитурецької кампанії, а насправді на те, щоб найняти військо проти Хмельницького, розбити його, а тоді й козаків примусити до походу з поляками на Туреччину. Їх не переконували факти і тодішні звідомлення³², які вказували на зовсім протилежне становище козаків і татарів у справі пляну походу на Порту.

Ще в першій стадії згаданих переговорів польські політики потішали себе перспективою козацького походу на Туреччину, як і тим, що така диверсія знесилить Україну, а вони за цю пролиту українську кров дістануть трохи золота, щоб потім наємними (за це золото) австрійськими військами розправитися з Україною. Наприкінці переговорів, після молдавської кампанії, поляки були примушені викласти ясніше свої карти — вони переконували Венецію за посередництва Кавацци, що їхня війна з Україною і Кримом, як підданими Туреччини, є одночасно і війною проти самої Туреччини, тому розраховують на грошову допомогу Венеції³³. Але Венецію такі «логічні аргументи» польських дипломатів не переконали і вона також відмовилася дати Польщі безпосередню допомогу. Тому укладений договір, зовсім не такий, якого бажала собі Польща, не завершився ратифікацією³⁴ і цей «дуже дотепний плян», як слушно завважив М. Грушевський, так і залишився літературною спадщиною своїх авторів³⁵.

Польський уряд зокрема зосередив свої дипломатичні сили на переговорах із кримським ханом, щоб перетягнути його на свій бік. Ще

28) Там же, стор. 142; також »Жерела«, XVI, стор. 90-92, XII.

29) Monumenta Poloniae, III, st. 464-470 (За М. Г., т. IX, стор. 142).

30) »Жерела«, т. XII, стор. 146.

31) Венеційське посольство тоді ще вважало, що українсько-польський конфлікт буде швидко полагоджений і можна розраховувати на участь козацького війська (М. Грушевський, т. IX, стор. 142).

32) Див. січневі депеші австрійського посла Ренігера із Царгороду. Докладніше про це в М. Грушевського, т. IX, стор. 36, а також у »Жерелах«, XII, стор. 127.

33) В. О. Голобуцький: Дипломатическая..., стор. 258-259.

34) М. Грушевський: т. IX, стор. 142.

35) Там же, стор. 36.

наприкінці вересня до хана Іслам Герея вислано посла Войцеха Бечинського із секретною місією розірвати українсько-кримський союз і «підбити татар на козаків». Місія Бечинського була повністю засекречена, навіть без згоди і відома воеводи Кисіля, який формально був делегованим, ще попереднім сеймом, посередником для мирових переговорів із гетьманом Б. Хмельницьким. Хоч Кисіль і далі сповняв цю саму місію, проте польський уряд і взагалі польські войовничі католицькі кола не довіряли йому (див., часті донесення і реляції нунція Торреса), тому не втаємничували його у свої пляни.

В той же час, маскуючи свої ворожі заходи перед ханом супроти України, до гетьмана Б. Хмельницького вислано посольство Воронича з королівськими листами, в яких висловлювалась надія на близький тривалий мир між Україною і Польщею. А одночасно Вороничеві доручено таємно розвідати про правдиві настрої і пляни Хмельницького та козацької старшини.

Але ще напередодні приїзду Воронича до Чигирина (він їхав довго і щойно 8-го жовтня прибув до Чигирина), гетьман Б. Хмельницький був поінформований про зрадливу політику польського уряду та про місію посла Бечинського в Кримі³⁶. Тому він негайно вислав своїх послів до кримського хана, щоб паралізувати польські пляни. Після дипломатичного двобою та конфронтації обох посольств на кримському дворі — хан вирішив послати свого довіреного посла Мустафу-агу в Україну і Польщу, щоб він перевірів, хто саме порушив Зборівську угоду і кому хан має допомагати в тому конфлікті³⁷.

Польське посольство в Криму і дволична політика хана викликали занепокоєння в українських колах. Севські воеводи 22-го вересня 1650 року доносили в Москву, що «да король же де... кримским Тугаю да бей мурзам послал мелеон золотых, а чаёт де, государь тово, что крымских татар король скупил, чтоб им козаков воеват»³⁸.

Насправді, як побачимо далі, кримський хан не мав наміру повністю зірвати свій союз з Україною. Він був у вигідній ролі посередника, нібито оборонця і наглядача над виконанням Зборівського договору і використовував кожну нагоду для реалізації своїх прихованих планів.

36) Український посол, київський полк. Антін Жданович, вертаючись із Туреччини довідався про місію Бечинського в Кримі від очаківського бея, а той — від татарського посла, ханського аталика, що вертався разом з Бечинським (М. Грушевський, т. IX, стор. 147). Про гнів гетьмана, викликаний польським лицемірством, як і про свою миротворну роль, докори і переполох, що це може стати причиною нової війни, подав Кисіль у своєму листі до короля в листопаді (АН ССРСР, Институт истории, Документы..., стор. 357-358).

37) Докладніше про це див. у звіттеннях польського посольства та в грамотах, що їх привіз Мустафа-ага; також у М. Грушевського, т. IX, стор. 148.

38) Цит. за В. О. Голобуцьким: Дипломатическая..., стор. 259. Докладніше див. ЦГАДА ОССР, ф. Разрядный приказ, Белгородский стол., слбб, 323, л. 612-613: «Донесение со слов новгород-северского шляхтича М. Чернявского».

Хан Іслам Герей у листі до короля і підканцлера А. Лещинського, одержаного у Варшаві 31-го жовтня 1650 р.³⁹ посланцем Ессемом⁴⁰, нав'язавши до ранішого обміну послами, повідомляв про секретну місію двох довірених своїх послів: Мустафу-агу і Мохаммеда Газу, що мають таємне усне доручення. На весну хан пропонував спільний похід об'єднаних польсько-татарських сил на Московщину, рівночасно визначив, приблизно, майбутній територіальний поділ здобичі, запевняючи, що такої нагоди поширення своїх володінь партнери не можуть пропустити, бо і »королям, і панам належить хоробрість і відвага«. А далі хан писав: »А кому така наша справа не подобається, щоб її псував... , і хто таку справу намагався б зірвати«, того треба за неприятеля вважати і не слухати⁴¹. Хан у своїх листах підкреслив свою вічну приязнь і братерство, а на доказ свого братерського ставлення і своєї пошани до короля, випустив на волю Балабана, без викупу⁴².

Така кунктаторська політика хана, частий обмін польськими і татарськими посольствами, а зокрема польські намагання перетягнути на свій бік Крим — непокоїли уряд України. В обличчі польської загрози та необхідності сталих союзників, відбувалась постійна »ліцитація« за союз із Кримом.

Український уряд уживав всіх дипломатичних заходів, щоб за всяку ціну перешкодити намаганням Польщі позбавити Україну союзників. Заходи українських посольств та резидентів у Царгороді певною мірою увінчалися успіхом, із чого був невдоволений кримський хан, підданий Порти.

В орбіті тих же намагань української дипломатії можемо розцінювати частинно й таке гучне прийняття турецького посольства Осман-аги і демонстративне підкреслення українсько-турецької солідарности, як слушно завважив вже Самовидець⁴³.

Деякі копії з тієї ранньої українсько-турецької дипломатичної переписки вдалося роздобути⁴⁴ московському посольству Унковського під

39) АН СССР, Институт истории, Документы..., № 134: »Przetłumaczenie listu od chana tatarskiego do p. k. m. przez gońca Essjema ultima die octobries 1650 przyniesionego«, str. 350-351; No. 135: "Kopia przetłumaczonego listu do j. m. księdza podkanclerzego koronnego od Islam Gieraj, chana krymskiego przez Osyma, który był z listy wyprawiony za gońca, ultima octobries 1650", str. 352-353.

40) В першому листі прізвище подано як Essjem, в другому Osym, у московському перекладі — Эссъем (АН СССР, Институт истории, Документы...).

41) АН СССР, Институт истории, Документы..., стор. 350-353.

42) Ibid. "Nadto p. Bałabana, który się był szacował na dziesięć albo piętnaście tysięcy talarów, dla braterskiej miłości k. j. m., brata naszego, wolno puściliśmy, w której trwać chcemy póki będziemy żywi", str. 353.

43) Самовидець пояснює українсько-турецькі взаємовідносини як певною мірою протидію польсько-татарським переговорам. Гетьман, пише Самовидець, »пізнав замисел кримського хана, що для того з ляхами побрався, щоб його, Хмельницького і Україну, передати в лядську неволю«. Летопись Самовидця, стор. 229 (Він мав на увазі посольство Бечинського і Мустафиги).

44) Воссоединение..., т. II, стор. 435-438.

час його «дипломатичної місії» у Чигирині. В одному з тих листів турецький султан писав Хмельницькому: «Естли бы откуда неприятель порвался, нам знати давайте, яко много войска потребувать будете, зараз дати готовы есме»⁴⁵, а за це він просив, щоб не було походів морем або землею на володіння Порти.

В такому дусі розвивалися тодішні українсько-турецькі дипломатичні взаємини. В процесі обміну кількома посольствами українська дипломатія добилася того, що султан вже в листі із грудня 1650 р. до гетьмана, копія якого збереглася в познанських архівах⁴⁶, повідомив, що добре зрозумів його скарги на «нещасливих приятелів і на головних неприятелів». Повідомляв також, що відразу вислав гостре доручення кримському ханові, «щоб він ніколи на польську сторону своїх очей і ух не звертав», а навпаки — у випадку несподіваного польського нападу вам допомагав⁴⁷.

На листопадове турецьке посольство Османа-аги⁴⁸, український уряд відповів цілою серією грамот до султана і його найближчих співробітників⁴⁹. Згодом ті листи були частинно перехоплені в Царгороді польськими агентами і доставлені Польщі 20-го січня 1651 р.⁵⁰ В лютому того ж року польський уряд передав їх московському⁵¹, як доказовий матеріял проти України.

3-го березня 1651 р. в Україну прибуло велике турецьке посольство під проводом Османа-чауші з багатими дарунками і листами від султана та інших достойників⁵². «Для складення договору, з України має прибути великий посол до Порти, якого тут будуть шанувати на рівні з християнськими королівськими послами», — доносив у своїх депешах цісарський посол до султана, барон Шмідт, якому австрійський цісар доручив слідкувати за українсько-турецькими переговорами і мірою можливости паралізувати їх⁵³.

45) Там же, стор. 436.

46) АН СССР, Институт истории, Документы..., № 140, стор. 373-374; копія листа збереглася в державному воєвідському архіві в Познані, Курницька бібліотека, шифр 342, лл. 197-198: «List od sóltana Mechmeta, cesarza tureckiego, do Chmielnickiego pisanu». Була це відповідь на листа гетьмана, якого привіз один із урядників Осман-чауш, що супроводжав українське посольство під час його повернення в Україну.

47) Там же, стор. 374.

48) М. Грушевський: т. IX, стор. 131. Посольство Османа-аги прибуло в Чигирин 16-го листопада н. с., як записав Арсеній Суханов, що був свідком їх приїзду.

49) Польська розвідка згадує про п'ять таких листів, із яких зроблено витяги. Вони були написані наприкінці листопада або на початку грудня 1650 року. Тільки один із них, із датою 1-го грудня, з Чигирина до яничарського аги, одержано в повнім тексті — він і кидає світло на тло тодішніх проблем і українсько-турецьких відносин (М. Грушевський, т. IX, стор. 132-134).

50) М. Грушевський: т. IX, стор. 132.

51) Там же, стор. 132.

52) Там же, стор. 135.

53) Там же, стор. 134.

У листі, що його привезли турецькі послы гетьманові Б. Хмельницькому, султан пишними й гіперболічними висловами орієнтальної красномовності повідомляв, що він готовий давати гетьманові поміч у всіх потребах, а ханові вислав новий наказ: «Отож від нашого славного боку вислано імператорський наказ до кримського хана Іслам Герея, аби він мав очі й уха завсіди відкриті від боку Польщі — коли котрийсь із ваших безпечних країв або приналежний до них був би загрожений якоюсь шкодою... аби він ужив свою силу і свою охоту, щоб його покарати»⁵⁴. Султан з притиском доручив ханові в потребі допомагати всім своїм військом Б. Хмельницькому — «Славі володарів християнського світу, високому вибранцеві нації, Месії, гетьманові козаків, нехай буде щасливою старість його»⁵⁵, так торжественно султан називав гетьмана.

В процесі підготовки до скликання сейму польський уряд посилив свої заходи, щоб втягнути московське царство у війну проти України. Знавши панічний страх Москви перед татарами і Туреччиною, польські дипломати не пропускали жодної нагоди, щоб Україну, як союзника Криму і Туреччини, дискредитувати в очах московського уряду.

Восени польський уряд вислав до Москви посольство Альбрехта Пращмовського, нібито з приятельською пересторогою про небезпеку, яка загрожує московським кордонам від козаків і татарів, а одночасно з пропозицією спільної дії проти тих «общих врагов». 9-го жовтня 1650 р.⁵⁶ Пращмовський під час переговорів із московськими дяками повідомив їх, що хан двічі присилав до короля послів, щоб іти війною на московські землі, та що Хмельницький, з'єднавшись із ворогами християнства, кілька разів обмінявся посольствами з Кримом — змовляючись іти війною спільними силами на московські землі, зібравши таку велику кількість війська, як це було під Збаражем.

Пращмовський не мав доказового матеріалу, крім цього відмовився подати все це на письмі, як вимагали московські думні дяки. Не одержавши доказів, вони з іронією і навіть із злобою звернули увагу Пращмовському на те, що доки король вважає козаків за своїх підданих, він не повинен допустити до їх походу на московські землі, а якщо допустить, то це буде зрада королем «вічного миру» між Польщею і Московщиною.

54) Цит. за М. Грушевським, т. IX, стор. 135.

55) М. Н. Петровський і В. К. Путілов: Україна в документах і матеріалах, т. 3, док. 155, стор. 200. М. Грушевський (т. IX, стор. 135) цитує це місце так: «Славу князів народу християнського, вибраного поміж великими в нації Месіїв, гетьмана козацького Богдана Хмельницького, котрого кінець нехай буде щасливий». Ця грамота в пишному оригіналі збереглася в королівському архіві, захоплена з іншою гетьманською кореспонденцією, мабуть, під Берестечком. Про це саме посольство, як пише далі М. Грушевський, доносив молдавський господар підканцлерові. Його лист одержано у Варшаві в першій половині квітня 1651-го року.

56) Воссоединение..., т. II, стор. 447-452: «Из записи в Посольском приказе переговоров с польским послом А. Пращмовским».

Але одночасно під час тих переговорів із Пражмовським, всупереч дипломатичній етикеті, московські думні дяки і бояри широко відкрили секретні взаємини гетьмана Б. Хмельницького з Москвою.

Г. Пушкін та інші говорили Пражмовському, що кримський цар московському цареві на «коране щертовал», і тому від Криму злих замислів вони не сподіваються. А Богданові Хмельницькому, гетьманові Війська Запорозького, не йти з татарами на московські землі, вони ж люди православної віри. «Да й по тому, как те черкасы против королевского величества стояли и войну вели, и в то время присылали к великому государю нашему...» прохання від гетьмана із всім Військом Запорозьким, щоб цар прийняв їх із всіма городами під свою високу руку і поміч дав⁵⁷.

У грудні на цю віроломність московського уряду нарікав генеральний писар Виговський, «що чиняться з московської сторони неправди», що листи гетьмана до царя передають королеві у Варшаву⁵⁸.

5-го грудня (н. с.) почався спеціальний двотижневий «вальний сейм» у Варшаві. На його наслідки чекали не тільки польські і українські, а й західноєвропейські політики: католицькі і антикатолицькі, що брали до уваги можливість великого конфлікту між тими двома світами: католицьким і мусульманським⁵⁹. В орбіту мусульманського табору входив цілий ряд християнських васальних некатолицьких держав, який тепер був підсилений ще й Козацькою Україною. Були також намагання втягнути до цього табору Швецію і навіть, з українського боку, Московщину.

Незвичайно важливим, скомплікованим і головним питанням, яке тривожило тодішній політичний світ, було те, чи вдасться підняти Україну на Туреччину, а чи навпаки — першим актом буде війна Польщі з Україною і козаки будуть шукати допомоги в хана, султана й царя проти католицького світу.

Підготовка до війни обидвох таборів, українського і польського, не зважаючи на маскування воєнних плянів і дипломатичних заходів, не була таємницею для обидвох ворожих таборів⁶⁰.

Із польського боку, як бачимо із частих варшавських реляцій папського нунція, уважно слідували за кожним рухом, за кожним словом гетьмана — дійсним чи вифантазованим. Так же само слідував і український уряд за політикою короля. Приятелі України повідомляли гетьмана про всі воєнні готування як у Польщі, так і за кордоном. Українська розвідка діяла успішно. В польських колах український уряд мав своїх «конфідентів» і кореспондентів, які передавали вістки з першого джерела, або слідували й аналізували рухи та поведінку противника, намагаючись відгадати його наміри. Зокрема пошта обидвох таборів була добрим джерелом вісток.

57) Там же, стор. 449.

58) М. Грушевський: т. IX, стор. 173-174.

59) Там же, стор. 159.

60) Там же, стор. 159.

Тому для українського уряду і козацької старшини не були секретом пляни і заходи польського уряду. Кисіль у листі до короля, написанім у день відкриття сейму, скаржився, що не знає королевих замислів у справі замирення, хоч вони стали швидше відомі неприятелям, ніж обивателям Річпосполитої⁶¹. Союзники гетьмана часто реагували на дипломатичні заходи Польщі й повідомляли його про них, напр., як це було у зв'язку із двозначною політикою австрійського уряду, про що писав королеві Кисіль у своєму листі із 12-го грудня⁶². Пославши на сейм шість своїх «пароксизмів», Кисіль наприкінці цього листа одною з головних перешкод для замирення із Б. Хмельницьким уважав те, що гетьманові запорозькому дали знати з Орди про місію Бечинського, який хотів підкупити Орду проти козаків, а також «із Мультан і Угорщини» повідомили Хмельницького, що на війну і на знищення України польський уряд організує наємні війська.

Кисіль у цьому листі визнавав українські вимоги за слушні, зокрема релігійні, тому уважав, що польські релігійні мотиви мусять поступитися перед політичними⁶³. Він виходив із притаманних йому позицій представника української православної шляхти і оборонця єдності Річпосполитої. Вказував також на те, що Б. Хмельницький готовий до війни, а Польща не може мати відповідної кількості війська, потрібного для перемоги. Радив, щоб за всяку ціну піти на поступки гетьманові і замиритися з ним, бо якщо не «улачимо, а образимо ту силу», то в результаті нової війни «границя з-під Очакова пересунеться на Случ і вітчизна стане ареною війни з турками, татарами і всім руським народом»⁶⁴.

Вимоги і аргументи про необхідність скасувати унію і дати відповідні права Православній церкві в Україні не переконали сеймовців і клери-

61) Там же, стор. 161.

62) Там же, стор. 162.

63) Аргументацію А. Кисіля М. Грушевський (т. IX, стор. 163-164) подає так: «Треба вважати, що одне — ревнувати релігії, а інше кожному його право віддавати. Руські права і привілеї належать Руси такій, як вона приступила до Річпосполитої, із своїми катедрами, такій, якою вона в той час була (неуніятська), а не такій, якою вона в той час не була; і (належить) всьому народові, а не якимсь одиницям... Поготів у республіці політичний, коли стоїть питання про їх заховання, краще пожертвувати частиною, ніж цілістю. Особливо ж в республіці свободній, коли треба признати право тим, що їм воно належить, і затримати їх в послушенстві республіці — аніж тратити цілі провінції, а за тим — і саму республіку, так як то повчають нас жалісні сусідні приклади (напр., Німеччини, Тридцятилітня війна). Се аксіома і догма теологічна: що від Бога, таки буде рости, а що не від Бога — пропаде. Завсіди Божі пляни перемагають замисли людські. Сказав би виразніш — коли б не про сю саме релігію, і не було б несправедливих підозрінь (на автора). Бо все, що я, як горожанин своєї вітчизни і заприсяжаний сенатор, в добрій вірі в справах республіки говорю й пишу, все — здається упередженням людям — заносить рутенізмом (Ruthenismum), тому я стримую своє перо. Але мушу все таки згадати, яка то Русь приступила до Річпосполитої і які їй належать права. Прочитайте буллу про унію у Баронія, а ще статут про литовських неофітів — про відступлення від руської схизми, вистане сих двох свідочств...»

64) Цит. за М. Грушевським, т. IX, стор. 163.

калів⁶⁵, натомість прийнято Кисілеву пораду і вирішено вислати в Україну комісію⁶⁶ на переговори, якій нібито доручено вжити всіх заходів, щоб домовитися з Хмельницьким.

Рішення вислати комісію було, мовляв, «мирним актом» польського уряду і сейму, а папський нунцій дуже влучно зінтерпретував його у своїй реляції, як тільки дипломатичний трюк, обманливий маневр, що мав обдурити українців і таких прихильників порозуміння з ними, як Кисіль та інші. Велика частина польських сенаторів і шляхти із західних польських корінних земель, що персонально не відчувала втрат від визвольної революції Б. Хмельницького, у протилежність до східних польських чи спольщених магнатів — підтримувала помірковану політику канцлера Оссолінського⁶⁷, але тепер, після його смерті, не мала відваги обстоювати її на сеймі.

Взяла верх радикальна група і вся енергія сейму була звернена на готування до війни. Про інструкції для комісії не було й мови, вона була подумана тільки на те, як інформували українські послы Хмельницького, щоб «заспокоїти» козаків і маскувати свої воєнні заходи⁶⁸.

На домагання цієї групи сейм ухвалив величезний податок у сумі 28 міл. флоринів для набору 54 тисячі наємного війська, а для швидшої організації цього ж війська ухвалено заставити клейноди королівської скарбниці, що зберігалися у краківському Вавелі. Королеві поручено у випадку потреби негайно скликати «посполите рушення» шляхти, а одночасно знову вислати послів у Московщину, Туреччину, Крим і Семигород, «щоб розірвати їхній союз і дружбу з Україною». Посилено також натиск на венеційського посла і австрійського цісаря. Молдавського господаря Лупула і його писаря Кутнарського nobілітовано, а разом із ними nobілітовано і трьох козацьких старшин: Дмитра Маргевича, Войтіха Горського і Івана Дорошенка⁶⁹. Крім цього на сеймі

65) Чи не найбільше потрудився тут сам нунцій. Він найбільше клопотався вже й потім, щоб комісари не зробили будь-яких поступок у релігійному питанні, тому домовився з коронним канцлером (біскупом хелмінським), якщо б такі питання виникли, запропонувати переговори українському духовенству з латинським у Варшаві (М. Грушевський, т. IX, стор. 166).

66) Головою комісії вибрано київського біскупа Станіслава Зарембу, членами від сенату — А. Кисіля, мстиславського воеводу Юрія Горського, брацлавського воеводу Станіслава Лянцкоронського, а з посольської палати — Юрія Немирича, Христофора Тишкевича, кн. Четвертинського і брацлавського підсудка Косаковського (М. Грушевський, т. IX, стор. 164).

67) В січні 1651 р. у «Посольському приказі» гетьманський посол М. Сулиця переказував на основі рапорту гетьманові козацьких послів, що вернулися із сейму: «Что на том сойме половина панов рад говорили, что они с Войском Запорожском хотят быть в покое и совершить по Зборовскому договору. А другая половина панов рад того не хотят, а хотят с ними, черкасы, всчать войну и недружбу свою мстить. А заводчики де тому Потодкий да Вишневеткой да Конечполской» (Воссоединение . . . , т. II, стор. 490). Українське посольство відправлено ще перед закінченням сейму з тим, що король і «пани рада» вишлють до гетьмана «своих великих людей» (Там же, стор. 491).

68) Воссоединение . . . , т. II, стор. 490-491.

69) М. Грушевський: т. IX, стор. 165.

скасовано давній «едикт» про конфіскацію маєтків тої шляхти, яка брала участь у повстанню Хмельницького, та ще раз висунено відомого вже нам Семена Забузького.

Після закінчення сейму велись ще довго таємні наради в присутності короля і підготовка до війни пішла більш інтенсивно. Відразу почали збирати величезні податки з населення, з допомогою різних репресій, як розказував про це у «посольським приказі» ігумен Полоцького монастиря А. Крижановський 12-го квітня 1651 року⁷⁰, що викликало незадоволення селянства, міщанства і дрібної шляхти, яка — за словами Коховського — заявила, що не може більше витиснути з населення, бо воно виснажене війною і постом війська, неспроможне платити великих податків, адже «з одної вівці двох шкір не деруть»⁷¹.

5-го січня король оголосив «посполите рушення» шляхти і визначив термін повного збору війська на 24-го лютого в обозі під Львовом. Коли 13-го січня вернувся посол Бечинський і склав звіт про провал його місії до хана, про невдоволення Орди з польсько-московського союзу та її готовість іти на весні у похід, польський уряд вирішив прискіпити свої воєнні дії проти гетьмана Б. Хмельницького.

Після дебат, куди вислати із Варшави королеву з дітьми на випадок небезпеки, король, як доносить папський нунцій Торрес у своїх реляціях між 15-20-им січнем, дав наказ гетьманам до шістьох тижнів, себто ще до весни, «покінчити з козаками»⁷². Ще перед закінченням організації армії він наказав гетьманам Потоцькому і Каліновському розпочати наступ, щоб якнайшвидше розгромити Хмельницького, а потім використати козацькі війська проти турків, за що хотів одержати від Венеції постійні кредити. Так Потоцький і Каліновський вже в другій половині лютого були примушені розпочати наступ⁷³.

Одночасно, маскуючи свої воєнні готування, польський уряд почав голосні «мирові заходи». В Україну вислав Маховського з листами до гетьмана, митрополита і Кисіля, мовляв, щоб він (Маховський) приготував ґрунт для праці комісії. Кисіля також обманювали, йому недовіряли⁷⁴. Вся ця метушня з комісією була тільки дипломатичним трюком, бо питання війни було вже вирішене і за шість тижнів мав початися наступ. І не зважаючи на обережність Хмельницького, цей

70) «А поборов де ныне збирали со все Польши и с Литвы со всякого дьму по 16 золотых польских, а рускими деньгами по 2 рубли по 20 альтын, а с купетских де людей имали в запрос рублев по 200, и по 300, и больше, а с-ьных и по 1000 рублев, и с шляхты собирают по тому ж запросы больше — по 2 и по 3, а хоят теми деньгами наймовать иных государст людей» (Воссоединение..., т. III, стор. 24).

71) Цит. за В. О. Голобуцьким: Дипломатическая..., стор. 272. Док. див.: W. Kochowski, Annales, str. 211; М. Прушевский (т. IX, стор. 164) передає це дещо вільніше.

72) М. Грушевський: т. IX, стор. 169.

73) Там же, стор. 177. Крім цього польські мілітарні експерти уважали, що козацька піхота взимку мало боєздатна.

74) Там же, стор. 169.

обманливий дипломатичний трюк польського уряду разом із королівськими «мирними» гарантіями мав деякі успіхи⁷⁵.

Польський уряд, мавши вже більше доказового матеріалу проти Хмельницького, що його (матеріал) привіз Бечинський з Криму і зібрали з різних місць польські агенти і кореспонденти, 14-го лютого вислав знову своє велике посольство до Москви — С. Вітовського від Польщі і К. Обуховича від Литовського князівства. З допомогою тих документів завданням згаданих послів було дискредитувати⁷⁶ Україну, виявивши її дипломатичні зв'язки з Портою, мовляв, гетьман Б. Хмельницький «посилав своїх послів і піддався у підданство турецькому султанові, і угорському королеві, і волооському володареві, і їм присягав». А його союз із Кримом, згідно з пляном Орди, означає спільний похід на Москву. Польські послы мали покликатися на польсько-московську «вічну дружбу» і просити царя спільними силами виступити проти України. А коли об'єднані польські і московські війська покінчать із козаками, писав король, можна буде спільними силами взятися і за Крим.

Послы мали передати цареві 15 копій оригінальних грамот, що їх одержав Хмельницький від хана та його везира за минулий рік, з проектами походу на Москву. Згодом мали передати цареві ще й листи Хмельницького до *Порти*, *привезені звітдам наприкінці січня*⁷⁷. Крім цього, коронний канцлер А. Лещинський повідомив своє посольство про приїзд послів Хмельницького в Царгород⁷⁸.

Польський уряд пустив за кордон, зокрема в Московщину, різні вигадки, щоб очорнювати гетьмана Б. Хмельницького, мовляв, він побусурменився і від грецької віри відступив, — такого листа власноручно написав «ксендз-канцлер». Подібні вигадки розповсюджував польський уряд і в Україні⁷⁹.

Крім цього польські послы мали виявити частинно (однобічно) взаємини польського уряду з Кримом, подати цареві, що кримський хан писав до короля про те, що він з'єднався з гетьманом Богданом Хмельницьким і йде війною на московське царство, бо хан і гетьман невдоволені польсько-московським союзом. Хан пропонував королеві затримати для себе «царство казанське і астраханське», а решту московських

75) Там же, стор. 169. Див. також W. Kochowski, *Annales*, str. 200; J. Michalowski *Księga*, str. 580.

76) Див. Статейний список переговорів польського великого посольства в Москві. *Воссоединение...*, т. III, стор. 27-55, док. 16.

77) Це був лист гетьмана до яничарського аги, висланий із Чигирина 1-го грудня 1650 р. Подібних листів гетьман вислав тоді чотири, але полякам їх не вдалося виловити (*Воссоединение...*, т. III, стор. 50-51). Далі передано витяги із листів гетьмана до везира і цісаря турецького, що їх привіз турецький посол у Царгород 29-го січня 1651 р.

78) Лист канцлера Лещинського ще до офіційного доручення «Посольському приказові» став відомим москалям через Юрія Пашкевича, секретаря коронного посла (*Воссоединение...*, т. III, стор. 47).

79) В. О. Голобуцький: *Дипломатическая...*, стор. 274.

земель, із містами і замками, віддати Польщі⁸⁰. Але король, вірний братерству і «вічному союзові» з московським царем, не пішов на ханові намови.

Польські послы, виїхавши з Варшави ще в першій половині лютого, прибули на московську територію в половині березня, але щойно 26-го квітня⁸¹ їх пустили до Москви, де влаштували їм урочисту зустріч, з участю самого царя.

Московські дипломати навмисне зволікали з приїздом польських послів до Москви, бо чекали на повернення з України Лопухіна і Степанова, які мали привезти звітди зібраний матеріял. Деякі матеріяли вони привезли, некорисні для поляків, але вони не відіграли більшої ролі в польсько-московських переговорах. Польські інтриги в справі організування антимосковського походу були обережні, усні, з допомогою таких посередників як Кисіль, Бжозовський та кримські послы, тому королівських листів чи іншої офіційної кореспонденції московські гінці Лопухін і Степанов не дістали в Україні, мабуть, їх і не було, як слушно пише М. Грушевський⁸².

Московський уряд загально знав про польсько-кримські інтриги проти Москви, про польські пляни спільного походу з козаками і татарами на московські землі, як і про дволичну ролю польського уряду, проте не оскаржував його під час переговорів.

Самі переговори тривали майже два місяці. Московські думні дяки і бояри не спішилися прийняти пропозицію польського уряду розпочати спільну акцію проти України і Криму, не зважаючи на заклики короля та його твердження, що минулого року Польща своїм військом, сконцентрованим біля Кам'янця Подільського і Львова, відвернула кримсько-козацький похід на московські землі. На пропозицію наступу на Ногайську Орду з боку Астрахані, вони заявили, що місце задалеке й не вигідне для операції. На пропозицію наступати від Путивля і Стародуба, заявили, що такого великого діла поспіхом робити не можна: необхідно насамперед устійнити спільний плян, подумати, скільки треба війська, щоб вигнати татар із Криму, де збирати своє військо і куди йти, а якщо йти, то тільки разом, а найголовніше — розподілити контингент війська і кошти по половині між Московщиною і Польщею, щоб нікому із зацікавлених сторін не було кривди⁸³.

7-го травня цар дав згоду на спільний похід на Крим, але з умовою, що насамперед треба устійнити плян і вирішити всі питання, зв'язані з походом⁸⁴. Польські послы настоювали на тому, що справа дуже спішна, війна з козаками вже почалася і сам король на чолі війська вирушив у похід, польські війська вже мають успіх у боях з козаками, тому необхідно, щоб цар відразу виступив «ратними людьми на тех

80) Воссоединение..., т. III, стор. 44.

81) Там же, стор. 27.

82) М. Грушевський: т. IX, стор. 231.

83) Воссоединение..., т. III, стор. 30-31.

84) Там же, стор. 36.

запорожских и на общих их государевих неприятелей, на крымских татар, с своей стороны от Путивля и от Стародуба. Да так царского величества вспоможеньем королевское величество с теми неприятели управитца, и после того учнет с царским величеством ссылатца о соединении, какими способами на Крым итти войною»⁸⁵.

Московські дипломати не спішилися, тільки пригадували польським послам, що під час минулої українсько-польської війни, цар «остерегая вечное докончанье, в их упадка тому не порадовался, запорожского гетмана и Черкас по их челобитью под свою царского величества високою руку принять и помочи им дати не изволил»⁸⁶, навпаки — вислав послів до гетьмана і короля, щоб вони замирилися. Далі московські думні дяки і бояри вернулися до тих аргументів, що частинно були висунені під час посольства Празмовського: «*casus religionis*» у союзі козаків із кримцями не дозволяє цареві допомагати королеві проти кримців, поки козаки спільно з ними воюють за православну віру. Тому покликування на запряжений союз і заклик до акції «не словом, а ділом» проти спільного християнського неприятеля тут ні при чому: запорозькі козаки підняли повстання в обороні православної віри, за святі Божі церкви і за свої нестерпні обиди, бо це річ недопустима, по всьому світі віра користується толерантністю, та й у самім польським королівстві вір багато: «И протывних християнской вере кальвинов, и лютеров, и новокрещенцов, и армян, и богоубойцов жидов, которыми всем християнским людем гнущатися и ненавидети годитца, а однако, от королевского величества и от них, панов рад, посяганья на их веры не бывает»⁸⁷, а «християн, правоверних людей» православних обиджають.

Цар із братерської приязні і любови до короля радить йому, щоб козаків вдоволити і ласкою, або силою, успокоїти й помиритися з ними, щоб вони знову вернулися в підданство короля і відступили від татарів, а тоді можна буде домовитися про похід на Крим. Інакше, коли король воюватиме козаків, утвориться союз козаків, татарів і турків. Зударитися з ними — означало б стягнути небезпеку на обидві держави, бо одні війська підуть на Москву, а інші на Польщу, і прийдеться одній і другій себе *боронити*, а не союзникові допомагати. Тому цар у такій ситуації не може втручатися у цей конфлікт, «пока де места черкасы от крымцов не отстанут, до тех мест на крымцов посылку чинить нельзя»⁸⁸. Цар тільки виявляє бажання бути посередником в українсько-польському конфлікті.

20-го травня шляхтич Федір Круковський заявив московським приставам на посольському дворі, що хоче відійти від польського посольства і перейти на службу московському цареві. Додав, що його родичі Корнелій Круковський і Обруцькі служать цареві, а він навмисне

85) Там же, стор. 36-37.

86) Там же, стор. 37.

87) Там же, стор. 38.

88) Там же, стор. 40.

приїхав з послами, щоб залишитися і перейти на службу цареві, бо Польща і Литва «за гріхи наші знищена до основ запорозькими козаками і кримськими татарами»⁸⁹.

Московські пристави кн. Н. Ф. Мерщерський і думний дяк В. Михайлов допитували його про ситуацію на українсько-польському фронті та з чим приїхали гінці «к великим и полномочным послам вашим». Круковський відповів, що він не бачив листів, ані не чув, що в них написано, але докладно переказує вістки, що їх привезли гінці. А вістки про ситуацію на українсько-польському фронті були дуже тривожні і далекі від того, що офіційно подавали польські послы московському урядові, вони повністю заперечували всі ті «успіхи» королівських військ⁹⁰.

Круковський, якому не було причини не вірити, тим більше, що він просився на службу цареві, мавши там, як закладників, своїх родичів, поінформував московський уряд, що за словами гінців «у Польщі і Литві запорозькі козаки й татари зробили велике спустошення, побили багато тисяч польського і литовського війська, зайняли і знищили в Польщі такі великі міста, як Львів, Люблин, Краків, Королівець, Познань та інші, а в Литві зайшли аж до Гор, себто 15 миль від Смоленська. А в Горі масток литовського посла Обуховича зовсім знищили, тільки його жінка з душею з дому втекла».

Польські послы, почувши такі вістки, інформував далі Круковський, «наказали всім членам посольства, під карою смерти, щоб ніхто тих вісток московським людям не переказав», і вони докладали всіх зусиль, щоб цей наказ був виконаний⁹¹.

Після таких вісток, цар доручив вести далі переговори з польськими послами тільки тому, щоб офіційно довідатися, з чим приїхали королівські гінці. Польські послы відчули, в якій ситуації вони опинилися, тому не хотіли продовжувати переговорів, просили, щоб цар відпустив їх додому, мовляв, у них реченець уже давно минув, а їх ще далі тримають. Після ударів із московськими думними дяками і боярами, вони, нарешті, передали їм листи від канцлера Лещинського та інформації про приїзд посольства Хмельницького до Царгороду.

Переговори продовжувалися ще й 26-го травня, московські бояри і думні дяки, у відповідь на листи Лещинського з 22-го травня, повторили свої завваження до українсько-польського конфлікту і заявили, що їм нічого невідомо про Зборівський договір та статті, на яких замирився король із гетьманом, а зокрема з Кримом. Раніше, мовляв, усі договори з Кримом були спільно обговорювані на основі польсько-московського «вічного союзу», а тепер у вас знову війна із запорозькими черкесами, яким кримці помагають. В листі, який ви нам передали,

89) Там же, стор. 46.

90) Там же, стор. 39.

91) Там же, стор. 46.

написано, «що Богдан Хмельницький із всім Військом Запорозьким прийняв підданство турецького султана, і турецький султан велів пашам своїм із ратними людьми та кримському ханові запорозьким черкасам помагати і наступати на вас. Як же тепер цар може помагати вам, коли ваші піддані (козаки, — П. Г.) заступляться за кримського хана і підуть із ним на московські землі, а турецький султан у той час ударить на вас, і буде війна з Туреччиною. Тоді вам прийдеться самим за себе стояти, а помагати цареві своїм військом не зможете. Якби король сьогодні вів війну тільки з кримським ханом, а потім із своїми підданими, то цар на кримського хана поміч дав би»⁹². Тому нехай король силою або миром запорозьких черкасів успокоїть, а тоді можна буде з'єднатися і на Крим іти.

Цар, мовляв, «вічний мир» зберігає, а неправда діється тільки з боку короля, бо він не покарав винуватців за «титульні пропуски».

Польські послы, після таємної наради, подякували цареві за «братерську любов» до короля та все добро, яке він йому бажає, і хоч цар цього літа помочі не дав на неприятелів короля, вони вірять, що дасть пізніше. Обіцяли повідомити короля про цареве бажання спільно об'єднатися на кримського хана, як тільки король усмирить запорозьких черкасів. Ще раз просили, щоб цар відпустив їх якнайшвидше, навіть відмовилися від царської гостини, бо тепер, мовляв, у царя піст. Цар уже виявив свою велику любов до свого брата — польського короля.

Так закінчилися майже двомісячні переговори польських послів із московським урядом без будь-якого конкретного результату, за винятком того, що поляки «великодушно», після хвилевої констернації, погодилися на посередництво царя в українсько-польському конфлікті.

(Далі буде)

⁹²⁾ Там же, стор. 52-53.

**ЧИТАЙТЕ, ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ
І РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ
ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ**

Левко РОМЕН

ТАРАСОВА РОСТЕ КОГОРТА
(Сл. п. інж. Івана Янішевського)

Тарасова росте когорта,
Хоч відійшов Ти, бувши з тих,
Хто прапор вольности розгортав
І нехтував ворожий сміх...

Ти, життєве долавши море,
Був лицарем живих ідей, —
На службі нації суворий
Найперш до себе й до людей...

Ця ж еманация наснаги
Живить і в Україні ґрунт, —
Поляризуються відваги —
Святить Державою свій бунт...

Таких народ наш не забуде!..
Як справдиться ж ясна Мета, —
З ясиру вийдуть наші люди —
Зігріє воля їх свята!..

Ми ж про нащадків мужніх дбаймо —
Твій гарт хай долю їм кув! —
І Мрію ту в серцях плекаймо...
Хай нам святиться, що своє!

ПОЛЯРИЗОВНЕ

Поляризовне це магнети
(Як та ж от сила гравітації,
Що купчить зорі і планети),
Гуртують, творять нації.

Благословив нам Первозванний
Наш центр-полюс мати в Києві,
Хоч підпадав той, нездоланий! —
Не одному Бативі...

Орда ж остання — в наших шатах!
(Щоб не казали, що — неправесна*) —
Нам накидається й за «брата»,
Одвіку нам — ненависна...

*) Неправесний — неправого ложа, незаконний.

Нам не шкода тієї «Русі», —
Були й зведемося — Україною:
Це підіймає нас на душі —
Не плакати над руїною!

Орда це знає (скаженіє!),
Як полюс наш змагнетизований,
Що й нам попутний вітер віє,
І вже наш дух розкований!

Дарма!.. тяжкий це попуст Божий,
Свята ж наука в нім: гуртуйтеся!..
Чим нахабніший тиск ворожий,
Тим дужчий крик: »розкуйтеся!«

ПІСНЯ ПРО БАЙРАК

*Ой, не пугай, пугаченьку
В зеленому байраченьку...
— Як же мені не пугати, —
Хочуть ввесь байрак зрубати.
Народня пісня*

Пугай, пугачу, ой пугай, —
Це твоя і нам послуга...

Долю вчиш нам стріть сувору, —
Дать їй опір, не покору...

Як житло твоє зруйнують,
То й тебе орли вполюють...

Тож і згинуть пугачата,
Як і наші теж малята —

Без батьків і без родини
На просторах України...

Пугали ж ще й козаченьки —
Був при зброї люд усенький...

Як же пугать перестали,
То орли і нас обпали...

Тож то доля того птаства
Пригадала зойк козацтва:

Гей! — пора дзвонить на спóлох:
Хоче нас пожерти Молох!

КОНДЕНСУЮТЬ

Круг нашої Землі-плянети
Суцільно сфера облягла, —
І року зазнаєм прикмети
І дива — зимна і тепла.

Алеж у брилі атмосфери
Свої «канали» має звук, —
Нам чути — і в пітьмі печери —
І гомін слова й грому грюк...

Це ж надоумилась людина
Створить канали потайні...
Де ж спить причайно громовина —
Сплять громовибухні й вогні...

Сил сконденсованих руїнних,
Понадпотужної снаги,
Десь мають — теж проти людини,
Щоб ужахнуть! — і вороги...

Отак домігшись »п е р е д и ш к и«
(Бож — геть війну!.. за мир вони!),
Зерна купують »на́борг« лишки —
Тоді не страшно... і війни!

ДО СЕБЕ — ПРО СУМНІВИ

Долать вас мушу, сумніви,
Відчайний ваш мотив,
Цим надто не розумні ви.
Хто б далі вас пустив?!

Ваш славний чин, як зрушите
Закляклість сонних днів,
Та не тоді, як глушите
Святий мій порив-гнів...

До неба, плеса вічності,
Хто зверне з а п и т - з і р, —
Як не відчуть величності
Буття одвічних зір?!

Тож хай твій дух не ремствує
На вічності цю мить, —
Хай діє, не даремствує
І не спічне — творить...

Блим-іскорка стражденного
В напругу блискавиць —
Це грім кінця спасеного
Майбутніх громовиць!

Таж прийде він, надіймося,
Той соняшний наш вік,
Зі сказу ж лютих сміймося —
Це з остраху їх крик!

25. IV. 1974 р.

Андрій ЛЕГІТ

ЗАПОВІДЬ

Пізнай себе, ким був і хто є ти,
Підвладний неба і землі законам,
Чи є готовий сміло перейти
Священні батьківщини Рубікони.

В блаженній тиші, в бурі світовій,
У світлім щасті й невимовнім горі,
Себе спитать і оцінить умій,
Що ти зробив, щоб людям сяли зорі.

Розпізнавай, де ворог наш, де друг,
Люби свободу духу й правди слово,
Не будь байдужим до усіх наруг,
В яку б вони не одяглись обнову.

Ніколи не вдавайся у відчай,
Не присипляй сумління й на хвилину,
Учись життя премудрости й навчай,
Будь завжди вірним України сином.

ГІМН НЕРВАМ

Нерви, нерви, складаю вам гімн,
Наче струни розшарпані, нерви,
Ви дерзання і мислей порив,
Ви терпіння і біль без перерви.

Ви мій сон, ви мій плач, ви мій сміх,
Серця й мозку невтомне жагтіння,
В кожному слові поезій моїх
Відчувається ваше тремтіння.

Хто на вас у житті лиш не грав?
Емведист, гестапівець... і форман.

Відпочити вам, нерви, пора,
Ви давно відробили вже норму.

Та коли? Та навіщо? Та як?
Ви ж у тілі моєму, не в глині,
Я б без вашої праці зів'яв,
Ви отрута й бальзам на чужині.

Ви не з криці твердої, ви ртуть
І тепер, і учора й раніше,
Хочу, нерви, людиною бути,
А не сірим, холодним селфішем.

То ж служіть ще невтомно мені,
Будьте розуму й долі підвладні,
А як будем лежати в труні,
То і вічний спочинок віднайдем.

ОСІННЯ МУЗА

Не ті вже мрії і не ті вже вірші,
Й не красень травень віку — рання осінь,
Душа моя, на стрілах бур відцвівша,
Прийишкла, обважніла, плодоносить.

Не сфінкс безмовний, не персона-грата,
Як і раніш, розчулений, тривожний,
Кмітливіше навчився відчувати
Я хміль поезій, патос, образ кожний.

Незломну силу, чар живого слова,
Його нюанси, запахи, закони,
Вкладати в пісню голос серця, крові,
Та часом строфи так уже не дзвонять,

Хоч більше приділяю їм посвяти...
Невже стомились поетичні крила?
Осіня музо, досвідом багата,
Служи мені, як тридцять літ служила.

ПРАВДА

Як в давні дні, так і в добу космічну
Життя основа — праведні слова,
Найбільший злочин на цім світі грішнім —
Це правдою й сумлінням торгувать.

Тож славмо правду Божу, правда вічна
І животворна, як вода жива,
У квітні віку ти свого чи у січні,
Людина ти, цього не забувай!

Еліза ОРЖЕШКО

GLORIA VICTIS

Летів вітер світами, цікавий, шумливий, невгомний, прислухався до розмов і оповідань вод, збіж, польових квіток, придорожніх дерев і шепотів про все, що бачив і чув на широкому, великому, чудесному світі. Летів і шелестів, аж прилетів у країну, багату на води, трави й дерева, звану литовським Поліссям.

Гей, ти вільна широто, розлога, простора. На твоїх рівнинах, що їх навколо підпирають краї небозводу, прудкому вітрові нема ні завад, ні перешкод. На них прудкий вітер не зустрінеється ні з горою, ні з горбком, не спинить його лету жодне високе місто, хіба ліс підійметься перед ним із померклим обличчям і над безкраїми лугами, над розлитими по них водами, прошепотить: таємниця!

Але для вітру ліс таємниць не має. Ліс і вітер — два побратими. Пролітає й проникає вітер чагарниками лісову глибочінь, від краю до краю, і вони розповідають йому все, що бачили, що чули. Припавши один до одного, вони ведуть між собою довгі розмови і в зоряні ночі, і в білі від снігу дні, і в осінні вечори, понурі від хмар, сповнені буркотливим шарудінням та дзюрчанням дощів.

Летів, отже, вітер над Поліссям тоді, коли літнє сонце вже схилялося на захід. У блиску сонячного проміння на лугах зачервоніли смілки, зарум'янені мов зорі, а води заволікалися веселковими кольорами. На водах, розлитих у багатораменні шибки та в лінії струмки, блискотіли фіолет, пурпура і золото, а над ними, в повітрі, ширяла блакитна глибока тиша.

Вітер не розладжував, не порушував цієї тиші. Він не був із таких вітрів, що гримлять і гудуть, трусять і валять, а з тих, що люблять світ. Він літав по світу, щоб збирати його істини й казки, вчинені подвиги, зронені стогони, відгуки проведених боїв, збирав порошинки його надій, накипілі його жалі, звуки його пісень і ніс їх у простори, в далечінь, у безконечний час, у пам'ять, у серця...

Промайнув прудкий вітер над розлогими лугами, дотикаючись на лету лагідними пестоцями рум'яних смілок та червоних щавлів, свавільно, але ніжно розбурхував дрібні бризки, зморщуючи веселкову поверхню вод... аж розгорнулась, розкрилася перед ним смужка води, зовсім інакшої, ніж на тому боці, такої, що тихо стояла в річищі, вижолобленім руками.

Знав вітер, що це за вода і як називається. Півстоліття тому він тут уже був і вже тоді знав, що це Королівський канал. Гей! гей! Стрічка блідоблакитної, сонливої води, — яка ж це вітрові перешкода! Не встиг метелик піднятися з прибережної трави і злинути на верхів'я широко-

листої рогози чи комишу, на підніжжі яких згорнув до сну свої позолочені крильця, як вітер перелетів над Королівським каналом і вічна-віч зустрівся з розкинутим, скільки око бачить, височенним, тінистим, прозорим лісом. Хоч із тієї доби, як вітер тут був востаннє, минуло вже півстоліття, ліс відразу пізнав побратима.

— Як маєшся? — дмухнув вітер весело.

А ліс у відповідь зашумів:

— Здоров був, милий бурлако.

І влетів вітер у ліс, зраділий, моторний, перелітав серед смерек, сосон, беріз, вільх, дубів. Оббивав своїми раменами стовбури старих приятелів, а крильми складав на їхніх гілляках свої поцілунки.

— Як маєтесь? — мурмотів і шепотів. — Що ж ви за той час бачили, що чули? Що тут, у вас і навколо вас, творилось?

А старі смереки, дуби, берези, колихаючи розлогими гілляками, відповідали:

— Діялися тут і творились чудні речі, голосні, бурхливі події із риданням, криками і стогами...

— Що, що, що тут діялось? Які, які, які проходили події? — з незвичайною швидкістю шумів, питав вітер, адже на те він існував на світі, щоб вістки про людські події збирати й по землі їх розносити, а деколи навіть і під саме небо злітати і їх розповідати.

По лісу блукали проміння заходячого сонця, широкими, золотими смугами оздоблювали стовбури старих дерев, спалахували безліччю іскор на мохах і папоротях, запалювали рубінові серця в розквітлих кущах дикої рожі.

Серед лісу простягнулась видовжена просіка, оточена з усіх боків високими деревами, покрита дикими рожами, травами і папороттю. Влетів вітер на цю просіку і почав мчати по ній із незвичайною швидкістю, то підіймався, то приземлювався, досліджував, перевіряв, шумів різними голосами.

— Що тут діялося? Що тут, на цій галявині, діялося? Щось особливе, небуденне творилося тут! Чую кров! О, довго, предовго земля виділяє із себе запах крові своїх дітей, людей! Чую стогони. О, довго, предовго перед обличчям неба втримує повітря стогони дітей його, людей! Тут був якийсь бій, тут була смерть! Тут лилася кров, розлигався кінський тупіт, були крики! Говоріть, кохані дерева, оповідайте, кажіть!

Дерева мовчали, тільки по їхніх гілках пробігло легке, коротке дрижання, немов від дивного наглого холоду в теплий літній день.

А вітер із незвичайною в нього навальністю, із жагучим шумом, почав допитуватись:

— А це що таке? Це ж не твір природи, а людських рук! Тут ніде природа не висипувала горбків, ані бугрів, ані кощів! Оцей горбок насипали люди! Хто? Навіщо? Чому? А оцей хрестик на горбку, посеред білих, як лілея, дзвіночків? Боже, який він маленький, простий, бідний! Що ж це означає? Говоріть, дерева, кажіть, благаю!

Тоді високий і снажний, потужний дуб, із гіллястою, спущеною вниз довгою бородою, струнка береза, оповита аж до землі довгими косами, струнка смерека в шоломі з голчатою кичкою на вершку, відповіли хором притишених шумів:

— Це могила!

— Така велика, така велика, така велика могила! — здивувався вітер.

Береза зідхнула:

— А хрест такий маленький!

Відіззався дуб:

— Спить у ній багато хоробрих сердець, що згоріли на вівтарі самопосвяти...

— Багато сердець, а хрестик один! — знову здивувався вітер.

І знову береза зідхнула:

— І такий маленький, бідний...

Висока смерека струснула своїм верховіттям, прикрашеним стрілковою трепіткою на чубку, і промовила:

— Я найвища в цьому лісі, бачу далеко-далеко, тому знаю, що на землі є герої вінчані й невінчані, які мають пам'ятники і які їх не мають.

Набожно вишептав вітер запитання:

— Невже, це могила героїв?

— Безіменних, — відповіла смерека.

Білі, як лілея, дзвіночки, що густо розрослись навколо хреста, тихо задзвеніли:

— Померли молоді, молоді...

— І в муках! — прошепотіла дика рожка, що росла на верху горбка. Вона відірвала від свого рубінового серця одну пелюстку й кинула її на могилу.

Мов метелик отой, упала пелюстка на високі трави, а рожка зідхнула:

— Тільки я одна кидаю квіти на цю могилу. Кожного літа, вже майже півсторіччя, я обсипаю цю могилу запашними пелюстками. Я одна!

Знову задзвеніли білі, як лілея, дзвіночки:

— А ми відмовляємо жалобну молитву. Кожного літа, вже майже півсторіччя, видзвонюємо над цією могилою похоронну пісню... Ми одні!

Прудкий вітер припав до могильного горбка, приліг на ньому і знерухомів, немов завмер. Люди його не запримітили б, але дерева, трави і квітки побачили його.

Прозоре, етеричне, легке тіло вітру, виткане з кришталю та інею, видовжилося на могильному горбку зміїним скрутнем. Тисячі золотих відбиток засяяли в ньому від проміння заходячого сонця. Виблискували й палахкотіли оті золоті відбитки в його велетенських крилах, що немов буруни плинного кришталю впали на трави галявини, у його волосі, що немов павутиння-тканка з інею розпростерлося над про-

сікою, у його стебелькуватих раменах, що немов кришталеві колони підіймалися до дерев, коли в повітрі плив його благальний тихий шепіт:

— Говоріть, говоріть, давні друзі прудкого вітру! Ви, що продовж віків живете у святій задумі й піднебесними чолами підпираєте небозводи пустель. Ви, вдумливі свідки дієпису землі, тисячоусні й мовчазні сторожі лісових могил, безіменних, забутих, невшанованих і непрославлених, — виспівайте мені про цю могилу пісню життя і пісню смерті, щоб я міг підняти її до самого неба і йому повторити, а потім нести її над землею в безконечність, у безмірну далечінь, у людську пам'ять та в людські серця...

Останній промінчик соняшного кружка сховався за небесний звід і щез. А замість нього вийшла вечірня зоря, вся в пурпурі й у полум'ї, засяяла за лісом і наповнила його луною пожежі. В повітрі, між листям дерев, серед кущів і трав, розсипалися крихти блискучої небесної луни, немов червоні, вогненні краплі палаючої крові.

Старий могутній дуб, гілляста борода якого загоріла краплями крові, розкрив широкі рамена, порушив ними і загомонів:

— Прийшли сюди кількасот молодців і розташувалися гучним, велелюдним табором, строкатим від різноманітної одежі, блискотливим від усякої зброї. Лиш одну частину одежі мали одностайну: чотирикутні шапки, кольору амарантів або польових васильків, і одну спільну їм прикмету: молодість. Літо життя, гаряче, квітуче літо виглядало з їхніх облич, що ще не знали жароти й поту трудів та боротьби, ясно в їхніх очах, по береги виповнених запалом і надією. Розташувалися табором, побудували із сплечених гілляк кілька шатер: для вождя, для щоліпших коней, для майбутніх ранених. Над розжареною таборовою ватрою зготували собі вечерю і коли працю закінчили й на небі, над лісом, зійшли зорі, понісся до небесних зір хор сильних голосів — гимн скарги, надії і прохання. Ми, дерева, здивовано слухали той гимн, супроводжали його шепотом, сповненим цікавістю: Що то буде? Що то буде?

Їхнім вождем був чоловік святого імени, що звучало: Ромуальд Травгут. Питаєш, чому святе це ім'я? А тому, що він, згідно з Божим заповітом, покинув жінку і дітей, достатки і спокій, всі вигоди, все, що радує, що є принадою життя, чарами, скарбом, щастям — взяв на рамена хрест свого народу і пішов за вогненным стовпом, який займався на цій землі, та... згорів у ньому. Не тут згорів, не в цій могилі він спить. Він покоїться десь далеко. Але тоді він прийшов сюди на чолі загону, і ми, дерева, дивилися на нього.

Вже багато разів у давні часи, з-під каменя неволі, який гнітив цю землю, підіймався вогненний стовп, що провадив до обіцяної країни свободи, і юрби людей ішли за ним. Такий же вогненний стовп піднявся й тепер, і знову юрби людей пішли за ним. Юрба, яка прийшла сюди, була одною з них, а він командував нею. Ми бачили його чорно-волосу голову з очима мислителя і з усмішкою дитини. Очі мав ро-

зумні, сумні, в людей, здається, смуток є близнюком мудрости, а усмішку мав свіжу, перлову, з відтінком дитячої або жіночої ніжності. На його смуглявому чолі палець трагічних призначень передчасно протягнув сувору, часом аж грізну зморшку.

І голос його ми чули, він звучав, дзвонив, немов сталь, наказовий, деколи аж грізний. Так мусів гриміти в тернопільським просмику голос Леоніда.

Звідки ми знаємо про Леоніда? Пра-прабатькам нашим оповідали про нього пра-прабатьки бистрих вітрів, і ніхто не вгадає, не побачить, як і коли розповідають вітри деревам, дерева хмарам, хмари зорям, зорі духам про великі діла та про вічні події, а казки і пісні, вістки й оповідання пливають широко, як широкий світ, і довго, як сама вічність...

Чи Леонід знав, що коли засипле тернопільський просмик трупами свого загону, то стопа неволі не досягне грецької землі? Якщо знав, то мило йому було творити ту криваву запову і, як печатку, покласти на ній самого себе!

А цей не знав. Він був тямущий у збройних справах, тямучість загострювала йому далекозорість і він бачив, що після дня жертв і бою наступить потворна, чорна ніч.

Але йшов і провадив, бо така була сила вогненного стовпа, що піднявся тоді над землею, такою була туга за обіцяною, давно сподіваною, палко любленою країною свободи, і таким був важкий, нестерпний хрест його народу...

Та не про нього тепер буду розповідати. Про нього потім, довго, бо довгою повинна бути повість про великого мужа, який залишив по собі голосне ім'я.

Тепер про одного з безіменних, із найменших, із наймолодших, про того, над чиею, майже хлоп'ячою, головою жіноча рука поставила оцей малий хрестик.

Був чудовий травень на світі, коли вони прийшли сюди. Конвалії цвіли рясно, як ніколи. Недалеко звідти, над блакитним струмком у калинових кущах, співав соловейко. Зелено було на цій галявині від молодих трав і папоротей, квітисто від конвалій і диких рож, запашно, золотисто й тепло від весни. Як вони прийшли, на ній стало шумно, надхненно й весело. Так, так, весело.

Не раби це були, яких ведуть у бій на аркані насильства, а добровільні жерці, служителі високих вівтарів. Із світлом ідей у головах, із вогнем любови в серцях, сміливі, балакучі, вони — чи повіриш прудкий вітре? — були щасливі. Мабуть повірили, бо мусили про це знати, що на цій зорі, яка зветься землею, людські душі й людське щастя існують у безлічі відмін, і як метелик на вибрану квітку, так і душа злітає звичайно на ту відміну щастя, яка найбільше на неї схожа. Їхні душі притягло до себе те щастя, яке розцвітає на високих горах і має пурпурову чашу, а корону сплетену з терня.

Не тільки прийшли вони, а й приїхали. Стугоніла земля від бігу окульбачених коней і повітря мерехтіло від блисків обнажених шабель, коли лунав сталевий голос вождя:

— Кіннота, шикуйся у ряд!

На чолі кінноти був високий юнак, із чорними іскристими очима. Молодий Геракл зовнішністю і фізичною будовою тіла, римський Сціпіон рисами обличчя! Його родинний дім, що стояв не дуже далеко звідсіля, був від підвалин до верху обплетений плющами, оточений гущавником одвічних дерев і широкими врожайними полями. Він вийшов із дому під зеленими плющами, прибув сюди і, з покірливістю дитини, з поспіхом коханця, на перший поклик мчав на своїм чепурнім, вогненним арабі, коли лунав голос вождя:

— Ягмін!

Тоді квадратова шапка горіла над його чорним, як ніч, волоссям, рука лежала на держаку шаблі, а за сильними раменами летів пошум невидних крил... отих давніх.

Але цей мій малий... (малим Тарловським називали його в таборі) не був ані таким дужим, ані таким гарним, ані навіть таким багатим, щоб прийти сюди на дорогоцінним, маніжно прикрашеним стрибунці. Мабуть тому він і став моїм улюбленцем, що був кволим, дрібним, крихкотілим, з рожево-блідим обличчям і очима, як у дівчини — лагідними, несміливими, чистими, такими блакитними, як оті незабудьки, що тут інколи ростуть під моїми ногами. Як передягнена дівчина або ледве дорослий парубчак! Та й справді, йому тільки недавно минуло двадцять років. А може ще й тому він став моїм улюбленцем, що розбуджував у мені цікавість.

Чудна в такому молодому віці глибока задума відбивалася у його дівочих, лагідних очах, а на його рожево-білому обличчі перепливали такі гарячі спалахи, якби в ньому, в глибині тієї його кволої хлоп'ячої постаті, щось палахкотіло-горіло.

А проте вже й раніше, поки він прибув сюди, я його любив. Говорили про нього між собою оці розхристані, розкуйовджені трави, що вічно нахиляються і про щось одні одним шепочуть. А говорили вони про нього милі, гарні речі. В тихі вечори я слухав їхнього шарудіння і шушукання.

Народився він не в наших краях, а десь далеко, сюди привіяла його ота вища течія, яка тоді пливла світом і великих людей кидала в обійми та й під ноги маленьких люців і нікчем. Він, отой «малий», був великим знанням і думкою. Швидко мусів підбивати їхню країну, коли так рано став одним із її мешканців. Був молодим ученим, таким, що в людей називається природником. Він міг у широкому світі вийти на широку дорогу, а ступив на вузеньку. Прибув сюди, щоб свою думку і знання роздавати маленьким. Чому саме в наш край прийшов? Не знаю, та це річ маловажна. Призначення, закутане серпанком таємниці, тримає у долоні сагайдак із тисячами випадків, якими вдаряє людей і кидає ними, немов м'ячиками, по світі просторів і по світі подій.

Приїхав він у поблизьке містечко, де звив собі невелике гніздо, щодня наповнюване щебетом людських писклят. Не приїхав сам один.

Привіз із собою дівчину, молодшу сестру, аж до неймовірності схожу на нього. Така ж невеличка на зріст, така ж крихкотіла, такі ж самі риси обличчя, такий самий його колір. І любилися ж вони, любилися! Здається, в них померла вся рідня і вони залишилися в світі тільки вдвох. Самота сирітських сердець і спільність родинної загороди, десь далеко затіненої старими липами, скріплювали той вузол, зтягнений змалечку, ще в колисці. Скріплювала його напевне ще й єдність отих зірок, що керують людськими бажаннями, симпатіями і змаганнями. Вони працювали разом. Брат учив сестру, сестра помагала братові, і завжди були разом, удвоє: у школі, вдома, на вулицях містечка, на польових і лісових стежках. Просто радісно було дивитися на цю парочку людей, таких молодих, маленьких, ясноволосих, рожеволицих, постійно прив'язаних одне до одного і завжди з блисками в блакитних очах та з веселими усмішками на рум'яних устах. Вона його називала Марисем, а він її Анелькою.

І гарно їм було. Кожен легко міг угадати, дивлячись на них, що добре їм на цьому світі.

Але незабаром прийшов час, що на вулицях містечка, на польових і лісових доріжках вони почали показуватись не вдвійку, а вже втрійку. Їм часто товаришував отой молодик із дому, обвитого зеленим плющем, отой високий і міцний, із смуглявим профілем римлянина, що потім, саме на цій галявині, мав командувати кіннотою. Своїм зовнішнім виглядом він зовсім не був схожим на них; навпаки — здавалося, що був іншої раси, червоної крові, з-під важкого, могутнього мєлста природи. Не зважаючи на це, між тими трьома молодими людьми затіснявались все гарячіші і сердечніші взаємини. Дружність? Кохання? Одне й друге разом?

Аж ось одного дня дівчина залилася гіркими розпачливими сльозами.

А було це так. В тому лісі, що простягся за містечком, вона сиділа разом із братом на колоді, і обидвоє, з похиленими головами, розглядали якусь пернату травку, по якій повз маленький жучок. Раптом до них швидкою ходою підійшов отой і зупинився. Він шукав їх і знайшов, давно вже знав, де й коли найлегше їх знайти. Але сьогодні він був якимсь іншим, не таким, як щодня. Очі йому горіли, уста, з-під чорних вусів, здавалося, пашіли кров'ю; гураган почувань відбився на його смуглявому чолі. Він став перед ними, без слова привітання скинув шапку й провів рукою по своєму кучерявому волоссі, а рука його, велика, сильна, біла, оздоблена блискучим гербовим перснем на пальці, легко тремтіла... Вони відразу зрозуміли його і зав'язалась швидка розмова:

- Час уже назначений?
- Назначений.
- Коли?
- За десять днів...
- Де?

— За Королівський канал, у Горецькі ліси.

Голос дівчини:

— Вже!

А він спитав її брата:

— Ти не змінив свого рішення?

— Хіба душа моя змінилася б на іншу!

— Отож разом?

— Разом!

— За десять днів до мене і зі мною туди, де будуть усі...

Замовкли, бо розмову перебив їм дівочий плач. Сховавши лице у дрібних долонях, Апелька розпачливо плакала.

Вона знала, що це станеться, але тепер, коли вже час прийшов, заридала так гірко, що ціле її кволе тіло корчилося, аж ясне волосся розсипалось по її плечах і на сіру суконку, крізь пальці, протікали струмки сліз. Але недовго, недовго. Вона боролася з риданням, із сльозами — і перемогла. Підвелася, руками обняла брата за шию, притулилася до його грудей міцно-міцно, а потім, відірвавшись від нього, повторила кілька разів:

— Марись, іди!

Її обличчя, мокре від сліз, покрила така усмішка, що боєм корчить уста. Рум'янці з нього щезли. Ця маленька постать силою волі виструнчилася і дивилася братові в очі, мужньо перемагала сльози і повторяла:

— Йди, Марись, іди! Треба!

Ввечорі того ж дня, в маленькім саду, де росло кілька яблунь і цвіло кілька кущів бузка, було чути тиху розмову хлопця і дівчини. Дівочий голос прохав:

— Він сильний духом, але не знає військової муштри, не загартований фізично... Від дитинства — книжка, наука, високі думки й наміри... Він відважний, але звідки сил візьме? Любить батьківщину, дуже любить, тільки я про це знаю, а чи матиме силу? Не тут народився, нікого й там не буде мати свого. А ви ніколи нічого не боялися, це відразу видно. Ви не знаєте, що таке тривога, така... як крига на серці, як ніж у серці... Ох, я вас прошу... будьте там часто разом з ним...

Він обіцяв:

— Там, де він нікого свого не буде мати, я буду для нього своїм, приятелем йому буду, братом, у потребі оборонцем. І як тепер разом відходимо, так разом і там будемо, груди з грудьми, душа з душею... І разом повернемось... або...

Із широких грудей вирвалось жагуче зідхання і полинуло між пахоці бузків, і тільки бузки бачили, як над дівочими тремтливими дрібними руками низько нахилилося чоловіче обличчя з римським профілем і як чоловічі уста, пурпурові, гарячі, прилипили до них довгими поцілунками. Це були перші поцілунки його уст на тих руках. Невже й останні?.. Потім їхні очі потонули одні в одних і при світлі

зір багато сказали одне одному. Може уста хотіли сказати ще більше, але... в цю судну годину... не могли. Чи скажуть будь-коли? Призначення людей покриті серпанком таємниці, а в долоні держить сагайдак із тисяччю пригод...

Але, дай мені перепочити хвилину, прудкий вітре! Є такі люди й долі, що про них без перепочинку не можемо довго говорити навіть ми, сильні дуби. Дрижаки пробігають мені по гілляках і на листя виступають холодні краплі...

.....

Холодна роса падала на ліс, її розкішні краплі густо скропили гіллякувату бороду сильного дуба. Скочувались вони і по довгих косах берези, розпилим сріблом сяяли на травах, кущах, дзвіночках лілей, на пелюстках диких рож, яких серця, недавно ще рубінові, пригасали, темніли.

Пригасало, темнішало над лісом небо, за прозорою заслоною дерев ясніло вже не кривавим полум'ям, а блідим золотом зорі. Від того блідозолотого небесного озера лісом ішли сумні, бліді світла — передвісники ночі, від яких по лісі розпливалася тужлива меланхолія...

Але ніч не спішилася і на небі ще не було зір, тільки де-не-де пливли по ньому прозорі хмари, схожі на золотаве пір'я або на бліді рум'янци.

Під золотистим небесним саявом відмираючого дня висока струнка смерека заколихала своїм темним верхів'ям, її рамена затремтіли і широко розчахнулися, а над галявиною поплив глибокий і гордий шум найвищого з лісових дерев:

— Я найвища в цьому лісі, далеко своїм зором досягаю і бачу найбільше. Бачила і бої, часом близько, а часом так далеко, що тільки відгомін доходив сюди, немов глухі грюкоти грому, що перекочуються за краєм небозводу, або як шум лісів, коли їх розшарпує вихор. Насильство.

Тоді тут, на цій галявині, панувала літня тиша, трепетили гарячі й запашні квіти, до яких прилипали метелики, а на мохах і травах гуляли в соняшному промінні крилаті комашки.

Соловейко також починав співати в калинових кущах, і дрібні пташки, сполохані галасом, а тепер принаджені тишею, верталися між наше віття.

А там у звірячій оскаженілості, у смертельних судорогах клуботалися людські тіла, в бойовій метушні, у грюкоті громів, у хлюпці страшних блискавиць текла з них кров на трави, мох, квітки і просочувалася в тремтячу від гуку й галасу землю...

Але я тобі, прудкий вітре, про ті події, що колись їх бачила, не буду розповідати. Я гамами своїх шумів часто оповідаю землі про її смуток, загадки, даремні надії і самотні могили, або розмовляю в бурхливі, охоплені вихром ночі про глибокі й вічні діла, про великі безсмертні події.

Я не вмію прославляти кривавих людських боїв. Не для цього я створена, я мешканець лісової тиші, даю безпечний захист пташним гніздам, розгортаю захисні тіні над усім, що сохне і гине від жару.

Я тільки тремтіла від радості і своїм шумом співала небу подячне «Осанна!» за кожним разом, коли вони верталися переможцями.

А переможцями вони верталися часто і хоч на їхніх втомлених, зморених чолах розливалася гордість тріумфу, вони завжди покірно шикувались у ряди на голос вождя і мовчки чекали його наказів.

Він завжди вмів дати їхнім серцям надхнення, оживляти і скріплювати їхню хоробрість і духову непереможність. Ставав перед їхніми рядами із непокритою чорноволосою головою і за те, що вони були слухняні мов діти, а хоробрі немов леви, перемагали стократ численніші ворожі сили, що соромом не сплямили хреста, який взяли на свої плечі, — дякував їм.

Але й тоді, коли дякував, його голос лунав, немов бойові звуки-дзвони, не було в ньому ні насолоди, ні милування, була тільки твердість і залізна воля, яка цупко тримала в руках віжки їхньої волі. А їх облиті потом обличчя, засмалені порохом, покриті клубами пилу, загорялися від тих сталевих, коротких подяк блиском ентузіастичної радості.

А потім були тут оповідання, гучні балачки, вогнища, що спалахували пахучим, задушливим димом ялівців, веселе іржання коней, приємні відпочинки на мохах і травах, шепотіння молитов у світлі зірок і притишені співи хорових гимнів, які з полум'яною покорою підіймалися до Того, хто царює над зорями.

Одного разу, коли вони вернулися з бою не розпорошені, як звичайно, не охляли й ослаблі, а навпаки — підсилені та скріплені бадьорістю, мужністю і витривалістю, і на наказ вождя «Ставай у ряд!» стали перед ним муром, гордо випнявши свої груди, він очима шукав між ними когось, а знайшовши — кивком голови прикликав його до себе.

І хто ж, думаєш, прудкий вітре, став перед ним? Ось той малий Тарловський! О, він тепер зовсім не був схожий на біло-рожеву дівчинку! На його одязі й руках були плями крові, на запорошеному димом і курявою його обличчі жевріли неспокійно, болісно й понуро його очі. Став у звичайній поставі, дещо несміливий, і ждав:

Вождь мовчки дивився на цю кволу постать, вкриту слідами важкої боротьби, на ці дрібні й закривавлені руки, і щось із батьківських почувань або з братерського зворушення відбилося на його суворому чолі. Потім, показуючи його мовчазним виструнченим рядам, сказав:

— Він сьогодні врятував мені життя! Чудом відваги врятував, чудо й те, що сам не загинув. Дивно, що в цьому юнакові живе такий лев! Не тому я вдячний йому, що живу, а тому, що завдяки йому я ще вас, як спряжка, спрягаю в одну цілість, що разом із вами ще служу не

якомусь мирському деспотові, а нашій мучениці-Батьківщині. Пошануйте його, як хороброго лицаря Батьківщини! Я дякую йому!

Він обняв за шию цього малого і щось подібне до янгольської ніжності чи радості почало розцвітати на його устах, аж розцвіло сердечною, жемчужною, свіжою усмішкою...

А потім усі горнулися до малого, було багато вітань, поздоровлень, захоплень, радощів, обіймів, запитань, оповідань. Хто бачив — розповідав, хто не бачив — розпитував. Здається, що там за вільхами його схопили й на руках високо підняли, що начальник кінноти, стискаючи його в своїх Гераклових обіймах, довго щось шептав йому про сестру, про панну Анелю!.. А тож як! Він врятував ту дорогоцінну спряжку, яка спрягала їх, знання, що вело їх, силу і волю, яка вміла тримати їхню волю в путах непохитності й витривалості та розжеврювати їх вогнем надії — хоч би проти самої надії! Загально — тут цього вечора була якась чудна, добра, братерська радість.

І тільки в того, що був причиною цієї радості, її зовсім не було видно. Виглядав так, якби і хотів радіти разом з іншими, але не міг. На питання відповідав тільки коротким словом, або й зовсім нічого. За обійми дякував, але виглядав таким розсіяним, зніяковілим, немов був у якомусь запаморочливому сні.

У синьому струмочку змив із себе куряву і кров, тоді його обличчя знову стало біло-рожеве, незагоріле, таке, як це буває в деяких жінок, яких сонце не обпалить. Він про щось постійно думав, був неспокійним, майже понурим, немов душа його хиталася над безоднею, повною сумнівів, запитань і загадок.

А коли на небо висипалися зорі, він поклався ось під тією березою і хоч всі вже спали — він не спав.

Ні одне з нас, дерев, не могло зрозуміти цього його неспокою й суму. Я перша зрозуміла. Не до цього був створений. Подібно як я, що часто розмовляю з небом про велике і вічне, не створена для того, щоб оспівувати криваві людські бої, так і він, закоханий у природу та високі людські думки, не був створений для кривавої боротьби. Був створений для чогось іншого.

— Я знала його зблизька, знала добре його думки й любов, бажання й замидування, — зашепотіла береза, густе листя якої, заплетене в коси, що спадали аж до землі, сяяло ще де-не-де сріблом вечірньої роси, а її одяга з білої кори просвічувала з-поза довгих галузок.

Я знала його зблизька, знала добре його думки й бажання, бо навколо мене, з вологої від близького ручаю землі, виростає багато-багато різноманітних рослин, приземних, дрібних трав, серед яких метушиться, повзе, бігає, підлітає так само багато-багато маленьких приземних різнорідних комахок, жучків, черв'ячків, а він, цей малий, так дивно любив бути з ними і тільки тоді на його рожевім личку

сяяло правдиве щастя. Він, справді любив оцю дрібноту і пристрасно цікавився нею і її життям.

Правду сказала висока смерека, він був залюблений у генієві природи, але тільки я знаю про це, бо чула не раз, які довгі-предовгі цікаві розмови він провадив із тим генієм. Це були також ніжні любовні розмови, бо так уже буває між людьми, що цікаві та довгі розмови вони звикли вести тільки з предметами свого кохання. Предметом його кохання була природа, але проти неї виникло друге кохання, таке жагуче й болісне, що привело його сюди. Проте повністю забути своєї першої любови він не мав сили і в обличчі смерти, яка могла зустріти його кожного дня, він поглядом і душею все ще линув до неї. Це бувало з ним у вільний від таборової служби час, у годинах відпочинку.

Інші, радіючи відпочинком після тяжких трудів, збираються гуртками, базікають, оповідають, і часто веселий сміх луною розлягається над полем, що межує із смертю. А він, як звичайно, завжди маломовний, тихий, ходить поблизу мене під тінистими вільхами, по калиновій діброві, над ручаєм, і щохвилини, нахилившись до землі, щось підстерігає в траві між зіллям і комашками, шукає чогось, а знайшовши, підносить у пальцях, або на долоні, і приглядається, втопивши в ньому свій погляд і свою пам'ять, — щасливий!

Одного разу три чи чотири його товариші прийшли до нього і запитали, за чим він шукає, що так пильно й уважно приглядається? Він тримав тоді в пальцях якесь зелене пір'ячко, надивовижу делікатно викроєне і вирубцюване. Своїм тихим, лагідним голосом почав їм розповідати, яка це рідкісна рослина, як він бажав її знайти, не засушену в зільнику, а живу. Батьківщина цієї рослини — далекий заморський край, приніс сюди її насіння вітер через суходоли й океани. Це чудо природи, як оті дрібненькі, як порошинки, насіннячка мандрують на крилах вітру по землі від бігуна до бігуна.

Іншого разу це саме повторилося із золотавою комашкою, яка три-вочно метушилась на його долоні. Ще іншого разу це була розкішна водяна лілея, що розцвіла на березі ручаю. Він зірвав її і тримав у руці, п'яніючи від її пахощів.

Товариші, зібравшись довкола нього в тісну громадку, дивилися, слухали. Вони всі перевищували його ростом, широкістю рамен, мужніми рисами облич. Їхні чотирикутні шапки виглядали на зеленому тлі, як величезні волошки й амаранти. Були обперезані твердими поясами, біля яких виблискувала зброя. І дивно було дивитись, як ті засмаглі обличчя, позначені втомою і виснажливими турботами, нахилились із цікавістю над дрібним пір'ячком рослини або золотавим тільцем комахи, як на ті, заздалегідь засуджені на смерть голови, з тихих слів малого товариша, із зелених тканок рослини, з позолочених крилець жучка, з білосніжного пахучого латаття — спливали спокій і відпочинок.

Ось для чого він був створений! Та ще для тих думок, що він їх висловлював своєму приятелю тоді, коли всі вже спали, а він, не спавши, лежав біля мого підніжжя на густих травах.

А той його друг також не спав. Сон з очей зганяла йому думка про величезну загадку, в яку, немов у криваве павутиння, заплутувались ця земля та її найкращі сини, а може ще й про залишену десь далеко Анельку, яка напевно білим світом нудить і плаче. Він прийшов до брата Анельки і вони обидва довго лежали біля мого підніжжя, у мовчазну ніч так тихо розмовляли, як тихо плачуть мої коси, коли по них із легким дзюрчанням спливають на траву нічні травневі дощі.

Було тихо. На одному кінці табору іноді заіржав кінь, на другому — з грудей сплячих людей виривався глухий викрик або важкий стогін. Хтось ранений в недавній битві стогнав під дубом у шатрі, сплетеному з галузок, а з-поза дерев, що оточували просіку на просторах блідо-освітлених миготливими зірками майоріли силуети нерухомих озброєних чатівників.

А вони розмовляли, дивились один на одного або на зорі. Розмовляли про далекі, майбутні часи, що придуть або не придуть, а якщо придуть, то водами втихомирення й очищення обмиють світ і тоді, ймовірно, мечі будуть перекуті на плуги, а ягнята спокійно спатимуть поруч із левими.

Розмовляли з тугою, захопленням і жагучим бажанням кращої майбутності світу, коли після віків боротьби, злочинів і мук, світ розцвіте як рай невинності, миру і згоди.

Тихим шепотом мріяли про ту далеку мету, до якої кип'ячою вічною рікою плинуть мрії людських голів і найвищих сердець, не знавши ніколи, чи будь-коли ота ріка допливе до своєї мети. Ох, який біль і розпач тих мрій, мрій без надії на їх здійснення, жагучих бажань без насичення, загадок без розв'язання! Ох, який незбагнений у цьому смутку!

— Хоч предмет боротьби найдорожчий і святий, проте пролита в тій боротьбі людська кров отрутою спливає в жили, в рани, і рани стають ранами тих, що їх завдають. Гнів, біль, смерть — це шуліки, які живляться трупами радощів, насолод і людських надій. Поганий той рід, який проти себе самого пазурі виставляє! Нікчемний той рід, що живе коротко, сини якого взаємно скорочують собі життя! Нещасний той рід, фізичне й духове існування якого загрожене, бо його сини знищують одні інших. Ох, коли ж буде інакше? І чи буде будь-коли інакше? Чому я не народився в таку пізню пору, коли світ буде інакшим, або в таку вчасну, коли очі мої не могли б відкрити цього зла, коли я не міг би зрозуміти, що можна жити інакше, що і я був би не таким, якби всі люди були інакшими?!

Після короткої мовчанки, «малий» із сумною усмішкою почав говорити вірш старовинного поета:

— Казка каже, що Прометей до елементу глини, яка є основою людської природи, увілляв по краплі кожного із звірячих елементів,

а в саме серце людини вмішав краплю вовчої зажерливості і левиної лютости. Ось де причина помсти і гніву, що приводять людей до жакливого самовинищування, до руїни творів їхніх рук, до того, що лемеші ворожих військ розорюють вали підбитих гіродів.

— Гіродів, міст? — спитав його товариш і в туж мить із напористим рухом дужої руки підвівся з трави.

— Уярмлених, поневолених городів! — повторив, хвилину мовчав, а потім пристрасно вигукнув: — Тепер інакше не може бути!.. Уярмлених міст... Тепер боротьба, це обов'язок!..

Тихий, але рішучий голос відповів йому:

— Так, тепер інакше не може бути. Доки панус насильство — проти нього буде горіти святий гнів! Доки кривда, доти боротьба! Через кров і смерть, через руїни й могили, з надією чи й проти надії — боротьба з пеклом землі в ім'я неба, яке зійде на землю...

— Можливо, що зійде...

— Колись...

— Як нас уже на землі не стане.

Так вони деколи розмовляли обидва в нічну пору, коли табір спав і навколо нього було видно на тьмяно освітлених зорями просторах чорні силуети озброєних стеж.

Аж прийшов день...

Шепіт берези знижувався, танув, замовк... На зміну знову промовив бородатий, міцний дуб:

— Аж прийшов страшний день. Далека стежа принесла повідомлення... Тут треба сказати, що крім близької стежі, розставленої навкола табору, вони мали ще свою далеку стежу, яка приносила їм вістки й перестороги. Приносила вона їх сюди таким шляхом, яким казковий королевич добивався до замку зачарованої королівни: крізь колочі, тернисті чагарники, наповнені вовтузною і гармидером упирів, крізь багністі драговини і плавні, наїжені паццями зміїв. Іноді чатівник загивав в обіймах упира або в пащі змія, іноді добивався до мети.

Здалеку вже було чути тупіт коня.

— Гасло?!

— З надією чи проти надії!

На просіку в'їхав на задиханім коні молодий вершник, обличчя якого було залите потом. Полудень припікав жарою.

Кілька голосів дружньо гукнуло:

— Калісь! Пане Калікст! Як маєшся?

Але він не мав часу на розмови. Зіскочив із коня й запитав:

— Де начальник? Ведіть! Швидше!

Просікою поспішав, не бачивши новоприбулого, стрункий юнак у сапфіровій, ясносинього кольору, шапці на золотистому волоссі. Це був ад'ютант вождя. Хтось гукнув до нього:

— Радовицький! Від громадянської пошти посланець. До начальника веде!

Адъютант і посланець громадянської пошти стиснули один одному руки. Шкільні товариші, сусіди. Разом увійшли в шатро вождя. Табір затиш. Такою тишею, мертвою назовні, а трепетливою углибині дише природа перед нападом грозової, вихруватої бурі.

Незабаром у шатро вождя увійшли викликані начальник кінноти та кількох інших товаришів, які більше чи менше визнавались на воєнних справах. Нарада.

Нарада тривала довго, аж нарешті Ромуальд Травгут вийшов перед своє шатро й оголосив одержані вістки.

Били з них громи близького бою, а вихор повівав смертю.

Наближається величезне військо, вже оточує ліс, його піші й кінні відділи пливуть лісом, немов шумні ріки. Крізь ліс дерев продирається ліс цівок, списів, багнетів. За годину, за дві будуть тут. Посланець привіз вістку довгою й важкою дорогою, але привіз її ще впору. Сто рушниць на одну рушницю. Сто списів на одну шаблю. Як у казці. Але це правда. Чи злякаються вони цієї правди? Хто ж вони такі? Не раби, що їх насильством тягнуть на криваві поля, а добровільні жерці, служителі високих ідеалів.

Отже, їх не покине дух самопожертви і дух хоробрости! І дух тієї любови, яка їх сюди привела. Ті, що загинуть, будуть сіячами, які кинуть самих себе у землю, як зерно для майбутніх жнив. Бо ніщо не гине. Із сьогоднішніх переможених будуть зброя і щити для завтрашніх переможців. Вони зберуть до купи всі сили, всі сили своєї хоробрости, військової дисципліни й непохитности, щоб перемогти. Їх бойовий оклик: »За Бога і Батьківщину!« З таким окликом підуть на смерть чи на перемогу в бій!

Так він говорив. Слова його лунали від краю до краю табору, милозвучні, короткі, все голосніше, гарячіше й немов іскри сипались на голови юрби, немов лан квіток на луговій долині — аж загойдалась ця юрба й викинула з сотень дужих грудей громовий оклик запалу й захоплення.

Потім тут все закипіло, заворушилося. Сіддали коней, надягали зброю, викликали, формували ряди, давали голосні накази й тихі доручення. Рух кипів, дзвонили голоси, тупотіли кінські копита, зброя виблискувала в повітрі, сповненому соняшним золотом і великим жаром.

Посланець громадянської пошти від'їжджав, вертався довгим і скучним шляхом туди, звідкіля прибув. Але ще зупинив коня перед одним із зформованих уже відділів піхоти і найменшому на зріст воякові подав такий маленький звиток, що його ледве можна було запримітити, кажучи:

— Від сестри!

Це був клаптик паперу, незвичайно дрібно записаний і скручений так, щоб у потребі його можна було легко проковтнути. Такі листи тоді посилали із світу до таборів.

Начальник кінноти на своїм гарнім арабі проїжджав побіч рядів і побачив, як гонець передав звиток Тарловському, кивнув йому головою і запитав:

— Від панни Анелі?

Обмінялись поглядами, на їхніх обличчях блиснула усмішка. Здавалося, що дівчина кинула не записку, а квітку на відкриті могили. Що вона писала? Не довідався про це її брат у цій хвилині, бо залунала голосна команда і він покwapно сховав клаптик паперу на грудях. Чи довідається будь-коли?..

Потім вирушали в бойовому порядку, мовчазно, і на опустілій галявині залишилися тільки стоптані трави, вмираючі квіти й порожні шатра. Шатро для ранених, яке стояло біля мого підніжжя, в час їхнього відходу також було порожнє, як і інші.

Вони не відійшли далеко. Плян битви був, як казали, кмітливий, умілий. Оборона і одночасно напад. Засідка, замаскована в непроникливій для ока гущавині, а на вільних просторах за кожним деревом причасне око цівки рушниць й на кожному моховім чи папоротевім полечку, в кожній тінистій алькові — оголені шаблі.

Чудно все це виглядало, кажу тобі, прудкий вітре, чудно серед поцяткованої квітами лісової зелені й серед травневих паростків сосон, які в мовчанці шкварної погоди підіймали вгору свої ясні, багатораменні свічки над темними обличчями, скам'янілими в мовчазному вижиданні.

Пробігали по тих обличчях усілякі відрухи і блиски: нетерплячки, захоплення, напруженого підслухування, приглушуваних силою волі й придушених на дні душі почувань журби й тривоги. В повітрі не було чути щебетання птахів, перелякані, вони відлетіли геть; було чути тільки віддихи кількох сотень чоловічих грудей, пристрасні і неспокійні.

Нарешті з глибини лісу почав надпливати раз-у-раз зростаючий шум... Він наближався, все дужчав, кріпшав, ставав усе більший і грізніший... Немов повітрям надлітало чи повзаючи лісом наближалося щось страшне...

Але ворога ще не було видно.

— Увага! Готувати зброю!

Немов відгомін цього наказу, що пролунав ось тут, майже позаду мене, відізвався інший голос, також наказний, короткий, гострий, пронизливий.

І показалися вони...

Мов величезна хмара сунула сіра маса, з трудом, поволі, пробиралася серед густих дерев уперед, котилась по землі, найженій гнучкою бростю верболозу, покритій сіткою обманного, підступного хмизняка. Тяжко, сутужно було просуватись оцій масі. В гармонії її кроків тріщали сухі галузки і цокав топір.

Але її вже виразно було видно, зовсім ясно... І тоді... Застуко-тіли, загрюкали за деревами, в чагарниках, залунали густі окремі

постріли і рій коротких, огненних блискавок розсипався серед дерев і хащів.

Незабаром і з того боку, звідки наближалися маси ворога, вибухнув і розкотився по лісу сильний, протяжний громовий грукіт, окутаний густими клубами диму. Ротний вогонь рушниць відповідав сальвами дрібному, роз'єднаному вогневі рушниць, розсипаному на значній відстані.

Це була розмова двох зовсім різних світів, від якої, із жаху, тремтіли найсильніші дерева в лісі.

— Чи довго ця розмова тривала?

— О, довго. Минали години.

В димах, що клубочилися, перемінившись у повітряне море, сіра маса, видовжена колонами або розкинена у вигляді півобручів, то наближалася, то знову відступала. Їй було невідгукливо, тісно, навіть тривожно серед димових заслон лісу, що дихали їдкою курявою і вогнем. Але вона росла постійно, безупинно, густішала й тужавіла, заповняла собою все більші й більші простори. Пливли все нові кінні й піхотні тисячі, немов розливчасті ріки з невичерпними водами. Але й тисячі перепон і перешкод зустрічали їх у цьому лісовому світі, що були створені непокірними руками тих, які у своїй власній державі посміли мати свою волю й силу. Тож тисячі тих швидких стукотів з-поза дерев і з-поза галявин, заповнених бурянами, плющами і хащами з лозняків, разом з роєм огненних блискавок виригали рої влучних пострілів назустріч ворогові.

За кожним разом, коли розривалося повітряне море диму, було видно, немов у мряці, близько й далеко, з одного і з другого боку, людські постаті, що лежали, простягнувшись на мохах і лозинах, як чорні, довгі тіні.

По обидвох боках падали трупи, але не всі, що падали, були трупами. Ось недалеко від мене впав і простягся на папоротях малий Тарловський.

Але жив...

Він із самого початку битви, сховавшись за вилкастою, кучерявою вільхою, припавши на одне коліно, безупинно набивав рушницю, прицілювався і стріляв, безупинно, шалено, швидко і вправно, згідно з таборовою муштрою. Так, немов ніколи він не поривався мрією до райської ери вічного миру світу. Так, немов ніколи, разом із поетом, не жалівся на вливу в серце людини краплю левиної скаженості... Щось левине чи тигрове горіло в його очах кольору розпаленої блакиті, під чолом, стягненим в одну зморщку напруженої уваги й гострої запеклості, немов кривава ненависть зцілювала у сувору лінію його уста, що час від часу, охоплені помстою, вдихали у слабовиті груди гадючки порохового диму.

Раптом надлетіло щось, що в сірому димі було подібне до видовженого тіла чорної бджоли, надлетіло й ударило його в руку, вона безсило, охляло повисла, рушниця випала з неї. Він хотів підвестися з

колін, але захитався й упав на високу папороть. Та був живий і за кілька хвилин дві пари дужих рук зняли його із закривавленої папороті й понесли в те шатро, яке стояло біля мого підніжжя. А воно вже не було порожнє.

Під високою покрівлею, виплетеною із зелених гілок, на мохових і папоротевих постільках лежало вже кільканадцять людей, у тіла яких чорні бджоли запустили свої жала. Над ними, йдучи від одного до одного, навколішки нахилялось двоє людей із зажуреними обличчями, з облитими потом чолами, з працьовитими руками. Це були таборові лікарі.

А навколо тієї галявини ставало вже дуже гаряче: із все частішими, довшими, густішими громами рушничного вогню сіра маса наближалася вже на таку віддадь, що можна було розпізнавати окремі постаті, обличчя, одержу, зброю. Із залізним законом численної переваги вона заокруглювалася в обруч та оточувала галявину все суцільніше і міцніше. Люди з цього і з того боку почали зударятися око в око, грудьми з грудьми.

У грюкоті й канонаді обопільних вогнів дим густішав, повітря наповнялося огненними блискавками, криками, прокльонами та гострими й голосними наказами, що ставали все більш уривчастими, смертельними. Духота й темрява збільшувалися, лилися струмки поту, текли ріки крові. Щораз тісніше ставало там, галасливіше, кривавіше, скаженіше, окайніше. Пékло, пékло, кажу тобі, прудкий вітре, казилося в цьому нашому тихому, пахучому, багатому на квіти, невинному лісовому раю... Людське пекло.

І могло видаватися, що понад те, що вже діялося, нічого жахливішого не може бути. А проте...

Коли дивився на людей, бистрий вітре, ніколи не кажи: »Тут кінець їхнім трагедіям!« Бо ніхто у всесвіті неспроможний відгадати чи передбачити того найвищого рівня, на який можуть підійматися їхні трагедії, їхні злочини, що викликають у всесвіті горе.

І ось...

З-поза гущавини вільх та осик, з-поза тієї, що ось стоїть напроти мене, з-посеред рунистих кущів чагарника виростає, висувається відділ кінного війська, наїжений лісом довгих списів над головами вершників. Нахилившись над кінськими гривами, з пронизливим криком вони мчали опустілою галявиною у напрямі шатра з раненими. Побачивши, що в ньому повно людей, кинулися до нього навпростець. Там лежали безсилі, без зброї, ранені люди, якими опікувалися таборові лікарі.

Гнався озброєний списками відділ, на легких конях мчали з вереском похилені вершники, обличчя яких були засмалені бойовим вогнем, а в їхніх жилах бушувала лев'яча кров...

Раптом, позаду мене, залунав сталевий голос, який заглушив гук бою:

— Кіннота! На оборону ранених!

В одну мить на чолі із своїм начальником кіннота влетіла на галявину. Чорні від пекельних димів вершники, на задиханих конях вискочили з-поза дерев і кущів шипшини та помчали, як стріла, на ворожий кінний загін із піднятими шаблями в руках...

Сонце вже хилилося на захід і з-поза диму сяяло щитом із розжареної міді. І на цей летючий загін, на його обгорілі лиця й обнажені шаблі впав іржаво-червоний блиск, безпромінний, понурий. У такому блиску вони примчали до шатра, вже оточеного ворогами. У шатрі була страшенна тіснота, розлягалися нелюдські крики, зойки і рев. З усією силою кінського розгону оборонці вдарили на ворогів, рубали направо й наліво шаблями, сипали пістольними пострілами. Чорноволосий начальник кінноти, схожий на архангела з полум'яним мечем, першим скочив до широкого отвору шатра і... раптом — немов ноги його коня прикувала до себе земля — зупинився.

О, Боже! В шатрі вже не було ні ранених, ні лікарів. Залишилися тільки трупи, що стікали кров'ю, а напасники далі їх кололи й рубали. Одні з них уже замовкли, інші ще харчали в жахливих передсмертних судорогах. Довершувався останній акт цієї різанини. На вістрях кількох списів, піднесених високо в повітря, біліло тіло малого Тарловського, а на його біле, як сніг, обличчя падав іржаво-червоний відблиск сонця. Це мученицьке обличчя з умираючими очима, з червоною смужкою крові, яка спливала від золотистого волосся аж до уст, що конвульсійно здригались, ще пізнало свого приятеля, командира загону вершників. Вже конаючи, малий Тарловський напівживою рукою кинув командирові якийсь червоний предмет і з його уст пролунали останні слова:

— Ягмін! Сестрі!

Останній подарунок, остання думка, останнє слово! Немов червоний птах злетіла напосена кров'ю хустина на широкі груди начальника кінноти, але в ту ж мить під ним упав його кінь, прошитий кулею, і він також зник серед натовпу, диму, вереску, пострілів і зливи вогнистих блискавок.

...Перестав шуміти бородатий дуб і нічна тиша оповила галявину, бо вже ніч настала. Похмура, але прозора, зоряна, травнева ніч.

На могильнім горбі, на високих травах лежав вітер, такий легкий, що під ним трава не припала до землі. Величезні крила вітру жалісно згорнулися по боках, скорботно розсипалось по землі його волосся, виткане із срібlistого павутиння. В подовгастих сувоях його кришталевого тіла було видно бліді відбитки зір. Та ось одна з таких відбиток почала збільшуватись, аж перетворилась у полум'яний вогник, від якого танув кришталь його грудей. Танув від полум'яного вогника кришталь грудей прудкого вітру і спливав на високі трави таким тихим лелінням, яким плачуть коси берези, коли з них спливають на

землю нічні травневі дощі. Так на безіменній, призабутій, незнаній лісовій могилі плакав вітер.

І нишком-тишком він зашелестів-запитав:

— А той хрестик?

Відповіло йому тихе подзвіння над самою землею:

— Ми, маленькі фіялкові дзвіночки, ми, маленькі дзвіночки, співчутливо охолоджували її розпалене й гаряче чоло і пили з її очей сльози, що лилися потоком.

Багато років потім, у похмуру осінь, вона прийшла сюди, темна, дрібна і під пагорком упала обличчям на підніжжя пожовклих трав.

Її обличчя вже не було блідорожевим, на ньому відбивались наслідки трагедії. Її білість і рожевість випило з неї життя.

Нещасне життя! Не знаємо, що робила на цьому світі, але в її очах залишились смуток, гіркота самотності й безмежна скорбота.

Нещасні її руки, що їх колись так любовно обцілював чорноволосий молодець! Нещасні очі, колись такі схожі на блакитні, дівочі, чисті очі її брата.

А він безпробудним сном спав на дні отієї могилки з останнім її поздоровленням, з грудочкою землі на грудях, що перетворились на порох.

І онтой...

Вона лежала на могилі, притуливши своє зів'яле обличчя до пожовклих трав, розпостерши на їх килимі свою темну, бідну одягу...

Ми тоді не мали квіток. Адже була осінь! Ми тільки обняли холодним листям її гаряче від ридання обличчя і пили сльози, що довго котилися з її очей.

Довго... Не швидко підвелась вона із землі, а коли підвелась — устромила між наші стеблини оцей малий хрест, що його принесла з собою. Потім дрібна її постать відійшла у вечірній присмерк, щезла серед жовтих дерев і вже ніколи не вернулася...

І знову зашумів могутній, бородатий дуб.

— І плили роки за роками... Птахи прилітали сюди зграєю... Кожної весни вивірки танцювали по смереках, бігали в травах, повзли, підлітали дрібні жучки, комахки, червячки. Відцвітали дикі рожі й літали метелики біля їхніх віночків. Сонце клало на трави широкі золотисті полотна. Вечірні зорі оздоблювали небо рум'яними жмарками. А в нічних сумерках високо сяяли зорі або темні, важкі савани низько розвішували хмари. Минали дні за днями, ночі за ночами...

В глибокі осені тут гуділи вихри, шуміли зливи, безперервно шаруділи дощі, а в сніжні морозні зими ми, дерева, споруджували над тим могильним горбочком надгробні пам'ятники із скляної паморозі та мармуру снігів... Деколи на ці могили злітали зграї вороння або галок і наповняли повітря могильним кряканням. Деколи з королівською пишністю зупинявся серед них величавий олень, перебігло стадо по-

лохливих кіз, промчав дрібний заєць, залишаючи по снігу кривульки темних слідів. Проходили весни за веснами, зими за зимами...

Незмінним залишалось ось що: Тут завжди царювали глибока самотність із німим обличчям.

І постійно пливла сюди безсмертна течія часу, безупинно, невтомно дзюркотіла: *Vae victis! Vae victis! Vae victis!*

... Бистрий вітер уже не плакав. Його кришталеве тіло піднялось над могильним горбком і підносилось усе вище, ставало сильніше, могутніше.

Вітер вставав і подібно до етеричної, повітряної колони зростав, сягав самих вершків дерев, а потім піднісся над їхнє верховіття і линув ще вище у гнівному шумі крил, із звихренням волоссям, що розкинулось навколо величезною павутинною сіткою, виблискуючи іскристим інеєм. Нарешті вітер, піднесений, недосяжний, розіскрений незліченними відблисками зір, розгорнув величезні крила орла-велетня і на весь ліс кинув могутній оклик: — *Gloria victis!*

І схопився з могили, злинув над ліс, повітряним шляхом долетів до темного неба, до мерехтливих зір, до сріблястих Чумацьких шляхів і залекотів: — *Gloria victis!*

Тоді знову злинув на землю і, невгомний, обхоплений сердитою чи священною юродивістю, перерізуючи шумливо шлях темряви, гукав над полями, над водами, над лісами, над містами й селами, на всю земну кулю й на ціле небесне склепіння: *Gloria victis!*

І дивувалися поля, води, ліси, села й міста, дивувались земна куля й повітряні простори етеру, з подивом питаючи: Хто ж це над світом голосить таку величезну, нечувану, фантастичну, несподівану новину? Чи казці виросли за спиною крила і вона, літаючи вночі, почала розповідати світові предивні, чудернацькі легенди? А може, так говорять духи, прогнані з інших планет? А може, це такі ілюзії та міражі? Примари або сонні уявлення і вигадки? Безтілесні візії, привиди й мари́ва? Химерні мрії? І що сповіщає цей голос: Перетворення світу? Чи його кінець?

А прудкий вітер летів і летів від незваної, безіменної, від великої у лісі могили, і ніс у простір, у необмежену далечинь, у час, у безко́нечність світу могутній клич, що гримів гомінким тріумфом далекої майбутности: — *Gloria victis!*

(З польської мови переклав Іван СТАВНИЧИЙ. З його недрукованої посмертної літературної спадщини).

Ярослав КУРДИДИК

АПОКАЛІПСА СУЧАСНОСТИ

В шуканні найпростіших речей ми втрачаємо спокій досконалости,
Нам розсвічують дорогу ті, що вогнями світ перепалюють і знищують,
Продаємо все вартісне і купуємо дешево, але найпевнішу згубу —
Наші творчі думки перепалюємо на попіл і по чужині розпилюємо...

Хочу повернутися знову до нескореної Вічної Правди на моїй землі,
І тому не вганяюся за славою, а буду воювати за її справжню силу,
Хочу бути рідній землі рибалкою, якому з пошаною вклоняються води,
Садівником, до якого завжди шелестітиме із щирою відданістю листя...

Розвіймо теперішній дим і кров'ю просякнене недавнє минуле —
Даймо змогу нашому задавленому болеві крикнути на повну силу:
»Ми приймаємо дійсність по-мужньому, хоч вона тривожна й нестерпна —
Й будемо відчувати і розуміти вартість життя і смерті аж до кореня!«

МАНДРІВКА

Скільки вже років мандрую по широчезних морях і суходолах,
У непорочну весну, черемхове літо і в горностаї приодіту зиму, —
позаду мене мертві шахівниці міст, попереду — порти із джетами,
і люди, що залітають і відлітають бджолами в пасіку з бетону...

Наперекір історії і на негодування химерним і змінним сезонам,
поети пишуть про модерну душу і малярі завзято малюють неони,
а я переходив почерез острови піль і гнідо-зелені оази горбів —
почерез ліси, що міняли колір та запах і тужили пристрасно за мною...

Ішов крізь видолі, де сизими крилами янголів шуміли потоки —
попід простір, що підносив і відкривав передо мною семафори неба,
зупинявся на принагідних, опорожнених станціях затишних вечорів —
і там при жирандолях зір писав тужну поему про своє минуле...

ТУТ ПРОХОДИВ БІЙ

Все тут лежить у глибокій затажній пошані і дивному непорусі,
тіло вояка із піднесеною, закостенілою у визові рукою —
забутий під купцем кулемет, шоломи і покороблені потрійні набійниці,
мертве потоптане листя і пільні квіти, змішані з землею...

Зенітка з перебитим колесом, ніби приклякнула з болю й досади,
вона беззубим глибоким ротом націлилася в порожнечу неба —
дощ почервонив іржею відламки заліза, шрапнель і гранатів
і вони розцвілися мертвими квітами та пахнуть нітролуолем...

Все починає тут всякати у щелепу чорнозему і м'якоту глини,
все обновує павутинням забуття час, обтулює спокоєм смерть,
а сонце, з виразом болю в очах, спершись на зламі пагорбу —
бачить, як люди з апокаліптичною ненавистю ображали землю...

Олекса ВОРОПАЙ

АНГЛІЯ ЗБЛИЗЬКА (Щоденник нового поселенця)

(48)

3-го червня. *Понеділок*. І вчора, і сьогодні я далі працював над манускриптом про Василя Григоровича Барського. Нарешті закінчив, є 24 сторінки машинопису. Стаття кінчається так: «Велика шкода, що записки Василя Григоровича Барського ще й до цього часу ніхто не переклав на сучасну українську мову і не видав їх по-українськи, якщо не всі, то бодай уривки. Це можна зробити навіть тут, на чужині, бо у великих бібліотеках Європи, як ось, наприклад, у бібліотеці Британського музею, раніші видання записок Василя Барського є і їх можна дістати».

6-го червня. *Четвер*. Знову працюю у бібліотеці. Вдома був кілька днів і зробив за той час чимало, але ще не закінчив підготовки до лекцій, що їх маю читати цього літа в УВУ.

Переглядав «Українську Думку» і натрапив на сумне повідомлення про смерть проф. д-ра Івана Марченка. Помер він на 73-му році життя, був доброю й чесною людиною, щирим українським патріотом. Вічна Йому пам'ять!

На роботі все гаразд. Натрапив сьогодні на цікаві видання з етнографії слов'янських народів, варто їх прочитати. Взагалі, є що робити, щоб тільки час і здоров'я.

11-го червня. *Вівторок*. Одержав журнал «Наше Життя» з Америки за квітень 1968 року. На сторінці 6-й знайшов таку замітку:

«Олекса Воропай: Звичаї нашого народу, тт. I і II; Етнографічний нарис. Українське В-во, Мюнхен, 1958-1966. У цій обширній праці зібрані народні звичаї в чотирьох циклах — зимовому, весняному, літньому й осінньому. Автор дбайливо зібрав і впорядкував велетенський матеріал. Із нього можуть користати всі, що вивчають чи пояснюють народні звичаї. У 2-му томі поданий також обширний опис народного вбрання з цінними даними про народний стрій центральних земель. Л. Б.».

Отже, замітка підписана «Л. Б.» — мабуть, ініціали Лідії Бурачинської. Я дуже вдячний їй за цю добру згадку про мою працю.

14-го червня. *П'ятниця*. Зробив сьогодні фотокопію статті «Шевченко як етнограф», що надрукована у «Віснику Академії Наук УРСР» (ч. 8, 1953 рік). Вона дуже тенденційна, із советської точки погляду, все ж є в ній і деякі цікаві матеріали, як ось: «... у Шевченка виникає думка

видати окрему невеличку роботу, де було б охарактеризовано побут українського народу. З цього приводу в листі до С. Чалого від 4-го січня 1861 р. він писав: «Думка есть за «Букварем» напечатать лічбу (арифметику) — ... За лічбою етнографію і географію...»

Отже, висловлюючись іншими словами, Тарас Шевченко хотів написати книжку про звичаї нашого народу.

18-го червня. Вівторок. На роботі я сьогодні був сам. Дружина хвора й залишилася вдома. Це мене турбує.

Переглядаючи газети слов'янськими мовами, я натрапив на статтю: «Софії Київській 930 років!» Тут прочитав, що тисячі туристів, які відвідують столицю України, Київ, «любуються златоглавим собором — Софією Київською, одним з найчудесніших пам'ятників стародавньої архітектури». Софія Київська гордість України, збудував її князь Ярослав Мудрий у 1037 році — 930 років тому! А в 1787-му році її перейменовано на Собор святої Софії.

В Києві я бував багато разів, бував і в самій Софії Київській, але тоді в ній вже не відправлялися Богослуження.

19-го червня. Середа. У журналі «Народна творчість та етнографія» (ч. 3, 1968 рік) я натрапив на статтю: «Свистунці з Громів». Прочитав і побачив, що тут мова про ті самі Громи на Уманщині, де колись я також жив і працював, там же й починав своє родинне життя з дружиною. А було це в 1937-му році — тридцять років тому!

Автор статті, Нарцис Кочережко, так описує Громи: «Село невелике, витягнуте по долині між двома лісами — «Гнидовим» і «Кругляком». Подалі від села, у лісі — великі давні сади-левади в чотири-п'ять десятин. Більше сотні літ тому тут жили садівники, — тепер нагадують про це хрести під одинокими здичавілими яблунями. Люди не зривають яблук на дереві, що над хрестом, на знак поваги до того, хто колись садив ці сади».

О, так! Ми з дружиною знаємо ті сади і ті яблуні. Ходили там улітку. Околиці Громів справді гарні, зелені й любоватися було чим. Добре пам'ятаємо це село і я з приємністю прочитав згадку про нього.

26-го червня. Середа. Одержав книжку Ганни Черинь «Чорнозем» з авторським підписом: «... д-ру і пані Воропай на згадку. 1968 р.». У книжці є і гарний портрет авторки. Пам'ятаю Ганну Черинь гарною дівчиною у вишитій сорочці, а тепер, ось на портреті, — це гарна молодиця в чорній, мабуть вечірній сукні.

«Чорнозем» — збірка поезій, що починається віршем: «Храм Святої Софії»:

В хвилини радості і миру
Молитву від душі складім
За церкву нашу, теплу й щиру, —
Святий наш український дім.

Далі:

Коли мене мій любий тато
Тримав, вже сонну, на руках...

Людей незлічено-багато
Кругом — на східцях, у дверях...

Кінчається вірш так:

Окрилить стяг Софійську площу,
Розкриються обійми брам,
І люди підуть, як на прощу,
В Софіївський величний Храм.

Цей вірш, мабуть, написаний для відзначення 930-ліття Святої Софії Київської. Він дуже добрий.

Збірка поезій «Чорнозем» має понад 230 сторінок друку, добрий папір і гарна тверда обкладинка. У віршах Ганни Черинь багато щирого патріотизму, як ось:

Там велич Юра й вічної Софії,
Там наш Франко, і Леся, і Тарас.
Туди летять листи, думки і мрії,
Там нас чекають в кожний день і час.

Ще сьогодні напишу листа і подякую їй за цей цінний подарунок.

27-го червня. Четвер. Переглядаючи газету «The Daily Telegraph», я натрапив на таку статтю: «Russians Against their Will. David Floyd on Ukrainian nationalism». (По-українськи це означає: «Проти своєї волі — під Росією. Дейвід Флойд про український націоналізм»).

У цій статті Дейвід Флойд пише про русифікацію України так: «Процес русифікації найвиразніше видно у видавничій ділянці. Хоч населення України, не зважаючи на зусилля Москви, все ще переважно українське, понад половина книжок в Україні видана російською мовою. Що більше, відсоток українських книжок і видань все меншає».

Стаття цікава і прихильна українцям. Варто, щоб її переклад на українську мову був надрукований також в українській пресі*.

29-го червня. Субота. Одержав від Івана Манила з Америки журнал «Волосожар» (ч. 6, 1968 року). Переглядаючи його, знайшов таку замітку: «Письменник О. Запорізький помер у США 20-го травня 1968 року, проживши 53 роки. Був талановитим критиком, драматургом і байкарем».

Для мене це прикра вістка. Олекса Запорізький помер у США. Я знав, що він із своєю дружиною, Надією, жив у Бразилії, звідки одержав від нього кілька листів. Він тоді ще не писав, що збирається переїжджати до США та, мабуть, переїхав. В Німеччині, в таборі Зомме-Казерне, ми були з ним в дружніх відносинах, а моя дружина приятелювала з Надією ще перед тим, як вона вийшла заміж за Олексу Запорізького. Велика шкода цього доброго чоловіка. Вічна йому пам'ять!

*) Був надрукований в «Українській Думці» з 11-го липня 1968 року.

В цьому ж числі «Волосожару» я прочитав і таку замітку: «Нострадамус, який жив 400 років тому в Франції, записав різні передбачення, що, за твердженням знавців цих записів, послідовно збуваються... Передбачення недалекого майбутнього припадає на 1970-1980 роки: Вогненний Бог із димом та громовицями зітре з поверхні землі міста і жовтий Схід залле Захід. Найтрагічніші будуть роки 1996-2006. Почнуться загальний світовий голод і чума. Одна з найдальших плянет почне наближатися до Землі, спричиняючи безперервні дощі. Через утрату рівноваги земної вісі океани заллють водою материки і людство загине...»

Отаке пророцтво Нострадамуса. Я взяв Енциклопедію Британіку і прочитав про нього ось що: Ностердамус (1503-1566) французький астролог жидівського походження, якого ще й тепер пам'ятають за його передбачування майбутнього. Його справжнє ім'я було Michael de Notredame або Nostredame. Народився в Ст. Ремі 14-го грудня 1503 року. Студював філософію, а потім вивчав медицину, яку закінчив в 1529 році.

Став відомий своїми пророцтвами десь біля 1547 року. В 1555 році видав у віршованій формі свої пророкування майбутнього під заг. «Centuries».

Астрологія, як наука, в той час була дуже поширена і в 1558 році він видав друге збільшене видання своєї книжки, присвятивши її королеві.

Деякі з Ностердамових пророкувань уже збулися. Помер Ностердамус 2-го липня 1566 року. Його передбачення майбутнього читають досьогодні.

Пророкування Ностердамуса викликали багато коментарів і суперечок, а в 1781-му році їх засудила римо-католицька церква*.

У всякому разі треба надіятись, що його пророкування ніколи не здійсняться і людство буде жити.

30-го червня. Неділя. Сьогодні був соняшний, теплий день. Ми з дружиною провели час у своєму садку, обідали під нашою крилатою вишнею і насолоджувалися природою. Наш зелений «Затишок» справді затишний і приймний.

1-го липня. Понеділок. Одержав «Вісті з Сарселю» за червень 1968 року, у яких є згадка і про 2-ий том моїх «Звичаїв нашого народу».

День понурий, небо захмарене, але тепло. Працювали ми в бібліотеці, як звичайно. А праці в мене було багато, довелося цілий день займатися перекладами із слов'янських мов на англійську мову.

2-го липня. Вівторок. О годині 11-й рано небо вкрилося густими чорними хмарами і стало темно, як вночі. Довелося включити світло. Подув вітер і зірвалася буря, а потім дощ бив об наші вікна так, що здавалося ось-ось із них посиплеться скло. Але десь за годину хмари

*) Англійською мовою є такі книжки: E. Bareste: «Nostradamus», 1840; C. A. Ward: «Oracles of Nostradamus», 1891; E. Leoni: «Nostradamus, Life and Literature», 1961. Останні дві є в бібліотеці, де я працюю, але за ними така велика черга читачів, що прочитати їх мені не пощастило.

розійшлися, з'явилося сонце і настав справжній літній день. В обідню перерву ми вже з приємністю гуляли надворі. Отакі несподіванки бувають тут із погодою.

3-го липня. Середа. У журналі «Волосожар» (ч. 5, за травень ц. р.), між іншим цікавим матеріалом, я прочитав уривок із листа поета Василя Барки. Він пише так: «Маю 60 років і гострі недуги, що через них не проживу довго...»

Свідомість близького кінця — дуже неприємна річ. Дай, Боже, прожити йому до ста років!

В нашій бібліотеці сьогодні був «форум» науковців, говорили багато про зміст і значення найновішої літератури з ділянки технічних наук.

7-го липня. Неділя. В сьогоднішній англійській газеті «The Sunday Times» є цікава стаття «Science gone mad» (наука стає божевільною), що її написав О. Мічель.

Стаття починається так: «Професор Нью-йоркського університету Барри Коммонер писав чотири роки тому: «Я вірю, що постійне занеочищення землі, якщо не буде припинене, знищить здатність цієї планети утримати людське життя». Сьогодні погляди проф. Коммонера зачерствіли, бо занеочищення стало значно інтенсивніше. Ситуація все більше загострюється, земне повітря і вода стають все менше здатними абсорбувати масову кількість бруду, спричиненого людиною...»

У дискусії про занеочищення повітря проф. Коммонер диспонує твердими аргументами, одним із яких є дуже небезпечний для людського здоров'я й життя радіоактивний опад...» Далі: «На його думку, ніхто не може втекти від наслідків божевільної науки».

Стаття кінчається так: «Мусимо шукати способів, щоб зупинити катастрофічну небезпеку для людства, бож повітря і вода занечищені, наслідком чого наші діти вмирають у ранньому віці. Нам печуче необхідно знайти засоби, щоб відновити силу науки для служби людству».

Стаття цікава, її варто перекласти на українську мову і надрукувати в українських газетах*, нехай люди знають, як тепер їм загрожує наука, в яку ми всі так вірили і віримо далі.

11-го липня. Четвер. В «Українській Думці» надруковані привітання 23-ім Річним загальним зборам СУБ-у. Між ними є і моє привітання, що починається так: «Я вірю в те, що Достойні делегати у своїх постановах звернуть більшу увагу на поширення й покращання роботи з молодими українцями, на поліпшення шкіл українознавства та на те, щоб ще ширше залучити нашу молодь до активної участі в культурно-громадському житті Союзу Українців у Великій Британії».

Так, я справді переконаний, що з нашими молодими людьми треба працювати більше, треба активізувати їх у наших громадських організаціях. Мусимо добитися того, щоб молоді українці в Англії читали не тільки англійські, а й українські книжки.

* Стаття «Наука стала божевільною» була надрукована українською мовою в газеті «Українська Думка» з 18-го липня 1968 року.

16-го липня. Вівторок. Одержав книжку проф. Н. Д. Полонської-Василенко »Дві концепції історії України і Росії«. На титульній сторінці рукою авторки написано: »Високоповажаним д-рам В. А. та О. І. Воропай на знак щирої приязні автора«.

Ми вдячні шановній Наталії Дмитрівні за такий цінний подарунок і приймний авторський підпис.

Сьогодні працювали в бібліотеці, як звичайно. Я мав багато роботи з перекладами з російської мови на англійську. Надворі падав дощ, було холодно, здавалося, що це не літо, а осінь.

25-го липня. Четвер. В »Українській Думці« на »Жіночій сторінці« надрукована стаття моєї дружини п. з. »Положення української жінки в Україні«. Стаття цікава, я прочитав її з великою приємністю.

28-го липня. Неділя. Година 10,30 рано. Ми з дружиною у Мюнхені (Німеччина), щойно прибули із станції до готелю. Влаштувалися і будемо відпочивати. Цілу ніч їхали і пароплавом, і потягом, відчувасмо втому. З нами їхала ціла група англійців із Йоркширу. Один з них під час війни був пілотом і бомбардував Німеччину, а тепер уперше побачив її із землі і вона йому подобалася.

О годині 3-ій по полудні ми з дружиною пішли до УВУ і зустрілися там із проф. Н. Д. Полонською-Василенко. Зустріч з Наталією Полонською завжди дуже приємна, ми любимо її і шануємо.

О годині 5-ій увечорі ми втрюх — проф. Полонська-Василенко, моя дружина і я — поїхали до панства Курінних. Професор Курінний і його шановна дружина зустріли нас дуже привітно. Ми всі говорили багато і охоче, розпитували і розповідали про все своє життя-буття на чужині. Дуже шкода професора Курінного, він уже зовсім кволий, йому важко навіть піднятися із стільця. Пані Курінна почуває себе ліпше, але теж скаржиться на здоров'я. Найліпше себе почуває проф. Н. Полонська-Василенко, хоч вона була найстаршою в нашому товаристві.

Вечір пройшов дуже приємно, ми попрощалися і о год. 10,30 увечорі вернулися до готелю. Тепер уже 11-та година і я записую свої враження.

29-го липня. Понеділок. Сьогодні від 11-ої години рано аж до вечора ми з дружиною були в УВУ. Знову зустрілися з проф. Полонською-Василенко, а потім з проф. Ю. Бойком і ректором В. Яновим. Всі зустрічі були дуже приємні, взагалі український університет у Мюнхені — для нас найкраще місце найцікавіших зустрічей. Я особисто ніде так добре себе не почуваю, як саме в цьому дорогому для мене УВУ.

О год. 4-ій по полудні я закінчив читати свої лекції. Читав про українську етнографію, говорив багато і про етнографа Хведора Вовка у зв'язку з 50-літтям із дня його смерті. Слухачів — повна зала. Після лекції до мене підходили студенти і ми знайомились, говорили... В Українському університеті я завжди читаю свої лекції з великою приємністю. З такою ж приємністю знайомлюсь із студентами, що при-

їжджають сюди з «усього світу». А читати лекції для своїх людей, у своєму університеті — це те, чого я завжди собі бажав би.

Потім ми були в університетському садку — я, моя дружина і проф. Полонська-Василенко.

О год. 6-ій увечорі проф. Полонська-Василенко взяла таксі і поїхала до свого мешкання, бо завтра рано від'їжджає до Ульму і цього літа ми вже не зустрінемося із нею. Це велика шкода.

30-го липня. Вівторок. Сьогодні рано я їздив до Українського Видавництва і там, між іншим, довідався й про те, що 2-ий том «Звичаїв нашого народу» має успіх — його читачі охоче купують і у Видавництві залишилося вже дуже мало примірників. Сказали мені й про те, що багато людей питають ще й за 1-им томом «Звичаїв...», але його вже зовсім нема.

З Українського Видавництва я поїхав до УВУ, де чекала на мене моя дружина.

О годині 2-ій по полудні я почав читати свою лекцію про історію української етнографії. Слухачів було багато, повна зала. Лекція пройшла добре. Закінчив о год. 4-ій, отже, читав дві години, але з 10-хвилинною перервою.

Сьогодні був гарний соняшний день. У вільний час ми з дружиною сиділи в садку і переглядали книжки та журнали з університетської бібліотеки.

Увечорі ходили оглядати місто і випадково зустріли на вулиці одну цікаву й балакучу українку. Разом пішли до ресторану, повечеряли і час пройшов приємно і весело.

31-го липня. Середа. Моя лекція почалася о год. 10-ій рано, а закінчилася о годині 11,30. Я знову читав про історію української етнографії. Це дуже цікава тема, тому хочу написати книжку «Нариси історії української етнографії».

Сьогодні знову був гарний соняшний день і ми з дружиною сиділи в садку і час від часу розмовляли із студентами або викладачами університету.

Познайомилися з проф. Р. Кухарем, що приїхав сюди аж з Америки. Я вже чув про нього раніше — він поет, науковець, приємна людина. Свої вірші друкує під літературним псевдонімом «Р. Володимир».

Почувши, що ми з Англії, він почав розпитувати нас про цю країну, особливо про Йоркшир, де є музей письменниці Емілії Бронте. Сказав, що з особливою пошаною ставиться до цієї англійської письменниці і хоче відвідати її музей, як буде вертатися з Європи до Америки. Проф. Р. Кухар подарував нам свою збірку поезій «Палкі серця», підписавшись на ній: «...О. Воропаєві на милу згадку мого семінару в УВУ». Я щиро подякував за цей милий подарунок.

Вечір ми провели в своєму готелі, мали гостей. Прийшли дві українки до моєї дружини і вони говорили про свої жіночо-організаційні справи. А мені сумно не було, бо я люблю жіноче товариство.

1-го серпня. Четвер. Сьогодні я знову почав читати свою лекцію о годині 10-ій, а закінчив о год. 11,30 рано. Читаю про «Етнографію — науку про націю». Слухачів було багато, лекція їм сподобалась.

Вийшовши із лекційної залі, на коридорі я зустрів свого давнього знайомого пана С. Він поет і старий «холостяк», що ось уже дожив до п'ятого десятка років і не одружився. Настрій у нього дуже песимістичний, він про все говорить скептично, навіть із злобою. Така «розмова» мені не сподобалась і я швидко пішов.

О год. 5-ій по полудні ми слухали лекцію Ростислава Єндика про «Погляди антропологів на расову структуру України». Лекція була цікава і я шкодую, що її не занотував.

Увечорі був дощ із грозами й блискавками.

2-го серпня. П'ятниця. Прочитав сьогодні свою лекцію про Василя Григоровича Барського, як етнографа. Говорив про його щоденник та інші записки. Слухачі дуже цікавилися цією темою і ставили мені багато питань, на які я радо відповідав.

Після лекції, я приймав екзамени від тих студентів, що студіюють українську етнографію. Екзамени склали шістьох студентів, я поставив їм добрі оцінки, бо вони були належно підготовані.

Тепер 8-ма година увечорі й ми вже з валізками сидимо на залізничній станції і чекаємо на потяг. Вертаємось додому, до «нашої» Англії... Ось тількищо попрощалися з трьома студентами, що прийшли нас проважати, за що ми їм щиро вдячні.

4-го серпня. Неділя. Ми вдома... Вернулися до свого «Затишку» аж перед ранком, о год. 4-ій. Втомилися і тепер відпочиваємо, бо завтра рано треба йти до праці.

5-го серпня. Понеділок. Наша відпустка закінчилася... Цілий тиждень ми з дружиною були в Німеччині, в Українському Вільному Університеті. Я прочитав там десять лекцій з історії української етнографії, прийняв кілька іспитів від студентів, зустрічався з цікавими людьми. Час пройшов швидко, приємно і корисно, особливо для мене.

Вдома все гаразд і сьогодні ми вже працювали в нашій бібліотеці, виконували свої щоденні обов'язки. А роботи назбиралося багато, бо під час відпустки нас ніхто не заступав.

12-го серпня. Понеділок. Сьогодні я на роботу не пішов, узяв одноденну відпустку, щоб підготувати до друку свою працю «Рослини у звичаях і віруваннях українського народу».

Над текстом багато не працював, тільки уважно перевірів його, дещо виправив і кілька сторінок переписав на машинці. І ось текст готовий до друку — біля 200 сторінок машинопису.

Зараз вишлю цей манускрипт до Мюнхену. Ми домовилися з проф. Р. Єндиком, що він буде надрукований у «Наукових записках УТГІ».

Одержав «Шлях Перемоги» і побачив статтю «Авторський вечір Р. Володимира», в якій написано таке: «Автор прочитав ряд своїх поезій із збірки «Палкі серця», яка появилася друком у 1964 р., а також де-

кілька своїх нових поетичних творів. Він прочитав і свій прозовий твір «Чужиною». Поезії і оповідання, що їх прочитав автор... дали нагоду слухачам, навіть тим, які досі не були ознайомлені з творчістю Р. Володимира, не тільки ознайомитися з тематикою його творчості, а й оформити собі погляд на її літературну вартість».

Далі: «Д-р Роман Кухар має тепер наукову відпустку... і готує наукову працю «Советизація української мовної культури в Україні». В Європі він перебуватиме до кінця 1968 року. У Мюнхені д-р Р. Кухар прочитав ряд лекцій на літньому семестрі Українського Вільного Університету на тему: «Сучасна лірика в Україні».

Я з цікавістю прочитав цю замітку про д-ра Р. Кухара, бо зустрічався з ним в УВУ і він справив на мене добре враження.

16-го серпня. П'ятниця. В «Українській Думці» з 15-го серпня ц. р. надрукована стаття «Гонимі режимом». Тут мова про Михайла Осадчого, що звільнений з Мордовських концтаборів вернувся в Україну, де живе його родина. Але міліція не хоче дати йому «приписки» і він, без права перебування в Україні, не може зайти навіть до своєї дружини, відвідати свого сина: «Як тільки наважиться прийти додому відвідати свого маленького сина Тарасика, то КГБ вривається в квартиру і штрафує дружину, а Осадчого виганяє геть».

Ось який жах у тій тюрмі народів! Ми тут, у вільній Англії, вже й забули, що таке «поліційна приписка».

18-го серпня. Неділя. Сьогодні день народження моєї дружини. Гарно, соняшно й тепло. Ми обідали надворі, в своєму садку, під розлогою крислатою вишнею. Я дуже люблю це місце. Випили по склянці вина, згадували своїх рідних в Україні, близьких, знайомих і приятелів... Це сумні спогади і краще про них не писати...

21-го серпня. Середа. Англійські газети пишуть, що минулої ночі Росія окупувала Чехо-Словаччину. Жандарм Європи!

Тепер година 5,30 увечорі. Ми з дружиною щойно вернулися з роботи. В нашій бібліотеці сьогодні всі багато говорили про російський напад на Чехо-Словаччину. Російські танкові частини залляли всі міста і села безборонної країни тільки тому, що теперішній чехо-словацький комуністичний режим видавався Москві надто «ліберальним». Для жандарма навіть елементарні людські відносини нестерпні.

22-го серпня. Четвер. Газети повідомляють, що Чехо-Словаччина вже повністю закута в російські кайдани. Дубчека москалі забрали і вивезли до Москви. Вчора в Лондоні з цього приводу була протестна демонстрація під советською амбасадю.

Одержав листа від проф. Полонської-Василенко. Між іншим, вона пише: «Мені дуже приємно, що у Вас лишилися такі гарні враження від перебування у нашому Університеті. Я прочитала ці рядки Вашого листа ректорові В. Янові і йому це також сподобалось...»

А я вже й не пам'ятаю, що писав у цьому листі. Але перебування в УВУ справді було приємне як для мене, так і для моєї дружини.

Сьогодні був теплий, тихий вечір. Ми з дружиною пили вечірню каву надворі, в садку...

26-го серпня. Понеділок. Вчора, в неділю, ми з дружиною їздили до «Тарасівки» — табору СУМ-у, що розташований поблизу Дарбі, біля села Вестон-он-Трент. Ми виїхали з дому о год. 7-ій рано автом містера Гаріса. На жаль, він не знав дороги, тому часто блукав, зупинявся і розпитував проходжих людей. На «Тарасівку» приїхали аж біля 10-ої години перед полуднем. Зустріли тут багато знайомих; нас частували кавою, а потім сніданком.

Після сніданку ми всі пішли на площу, де була невеличка каплиця. Тут стояли колони юнаків і юначок. О год. 12-ій почалася Служба Божа, правив о. д-р А. Михальський. Гарно співав мішаний хор. Потім о. д-р А. Михальський сказав гарну патріотичну проповідь. Звертаючись до молоді, він говорив про тяжке становище України, про любов до ближнього і любов до Батьківщини, а потім згадав про кардинала Йосипа Сліпого, що саме тепер відвідує Канаду й Америку.

Після Богослуження ми пішли на обід і провели час у веселому товаристві до 2-ої години по полудні.

По обіді почалося «засідання» Головної управи ОУЖ, на яке пішла і моя дружина. Ми ж, чоловіки — пан Остапук, пан Загаєвич, містер Гаріс і я — пішли оглядати табір.

Насамперед оглянули той будинок, що його СУБ хоче купити і влаштувати в ньому притулок для емеритів. Будинок гарний, великий і, як можна було бачити крізь вікна, добре влаштований. Біля будинку є невеличкий парк, де ростуть високі дерева. За парком — город, парники, оранжерія. Якщо СУБ-ові справді пощастить набути цю посілість, то це буде велике досягнення.

Від будинку ми пішли на площу, де вже почалися виступи на «сцені» (на помості) юнаків і юначок.

Підійшовши до помосту, ми побачили, як восьмилітнє дівча своїми пухнастими ніжками так славно вибивало «Козачка», що аж мило було дивитись.

Потім двоє малих дівчаток гарними голосочками співали дует, а за ними четверо дівчат проспівали «Повій вітре на Вкраїну». Гарна чорнява дівчина, Діна Марків, продеклямувала вірш Симоненка: «Задивляюсь на твої зіниці». Оленка Марченко з таким же партнером, як і вона сама (а їй вісім років) дуже добре проспівала пісню «Ой, ти гарний, Семене, іди сядь біля мене». Лариса Вітошинська разом з іншими юначками дуже гарно проспівала пісню «Іхав козак за Дунай».

Потім ще виступав хор молодих дівчат і хлопців, між іншими піснями, він проспівав якусь нову пісню «Про квітку папороті, що цвіте в ніч під Івана Купала». Вона мені дуже сподобалась, я чув її вперше.

Увесь цей юнацький «попис» був добре організований і справив на всіх нас миле враження. Це велика приємність слухати українських пісень молоді, яка вже народилася і виросла тут, на чужині.

«Попис» закінчився словом голови Крайової управи СУМ-у п. Деремнди, в якому він підкреслив, що цьогорічне таборування юнацтва проходить під гаслом: «Україно, в твоїм імені живу», — це слова поета Василя Симоненка.

Ми пішли до будинку, де п'ють пиво, і там же, в окремій кімнаті, «засідала» Головна управа наших жінок. Їхнє «засідання» вже закінчилося і вони відзначали день народження пані О. І. Андрущенко, якій вчора сповнилося 70 років.

Пані Анастасія Остапук, голова Головної управи ОУЖ, привітала ювілятку теплими словами і при цьому згадала, що в цьому ж місяці, серпні, відзначають свій день народження ще й пані Воропай (моя дружина) і пані Стецько.

Жінки хором проспівали «Многая літа» для всіх «серпневих ювіляток», а потім запили... кавою.

Біля 5-ої години по полудні ми попрощалися і поїхали додому. Спочатку знову блудили, але нарешті виїхали на головну дорогу і о год. 8-ій увечорі були вже вдома.

1-го вересня. Неділя. Ранок був соняшний, але досить холодний, а вдень почав падати дощ і стало холодно.

Я працював над історією української етнографії, вишукував етнографічні відомості в мемуарах і записках європейців, що мандрували по Україні в 17-му й 18-му століттях. Матеріал цікавий, але його мало. Більше такого матеріалу можна знайти в бібліотеці Британського музею, на жаль, я не маю можливості поїхати тепер до Лондону.

2-го вересня. Понеділок. Сьогодні «Банк-голідей» — загальна відпустка для всіх робітників. Я продовжував працювати над історією української етнографії. А надворі дощ і холодно, вже осінь...

3-го вересня. Вівторок. Рано був густий туман. Осінні тумани в Англії дуже докучають, але ми вже привикли до них.

Ми три дні були вдома, за той час я багато дечого зробив і провів його приємно у своєму «Затишку». Сьогодні ми вже на роботі, в бібліотеці, і я цілий день класифікував наукові видання. Натрапив на таку книжку: «Мандрівка Василя Барського», документальна повість. Київ, 1967. Цікава книжка, треба її прочитати.

4-го вересня. Середа. В журналі «Сучасність» (ч. 9, 1968 рік) я прочитав сьогодні відкритий лист до Григорія Костюка — голови комісії по вивченню і збереженню літературної спадщини Володимира Винниченка. Тут же надрукована і відповідь Григорія Костюка. З цієї відповіді я довідався, що Володимир Винниченко записував свій щоденник протягом сорока років, від 1911-го по 1951-ий рік. Отже, повинно бути в тому щоденнику багато цікавого матеріалу. Велика шкода, що сам Винниченко не підготував свого щоденника до друку, бо без такої авторової підготовки ледве чи можна його друкувати.

Одержав листа від В. К. з Мюнхену, в якому він, між іншим, пише: «Був я в ділових справах у Пряшівщині й цілій Чехо-Словаччині

(Кошиці, Прага, Братіслава), виїхав звідти в день інвазії...» Щасливий, що встиг виїхати, бо потрапити на цю інвазію українському емігрантові не дуже приємно.

5-го вересня. Четвер. В «Українській Думці» на «Жіночій сторінці» я прочитав статтю «Людмила Старицька-Черняхівська». Стаття цікава, бож і сама постать цієї славної жінки особлива в новітній історії України. Автор пише, що 22-го липня 1941 р. Людмилу Старицьку-Черняхівську москалі заарештували, а коли 18-го вересня 1941 року німці зайняли Київ, то знайомі кинулися шукати за Людмилою Старицькою-Черняхівською і довідалися, що енкаведисти розстріляли її в Дарниці біля Києва, хоч Людмилі було вже 73 роки! Отакі «герої»! Від німців втікали, як зайці, а стару жінку розстріляли! За що? Кати прокляті!

Тут же, на Жіночій сторінці, надруковане закінчення статті моєї дружини про «Положення української жінки в Україні».

9-го вересня. Понеділок. Минулої суботи рано дружина поїхала до Лондону на збори ОУЖ, а ми з котиком залишилися вдома самі. І в суботу, і в неділю я працював над своїм нарисом про історію української етнографії. Надрукував на машинці десять сторінок.

Вчора ввечері дружина вернулася додому і багато розповідала про Лондон, про знайомих, яких зустрічала, та про збори ОУЖ, на яких вона мала доповідь.

13-го вересня. П'ятниця. «Black Friday» — так англійці називають п'ятницю, що припадає на 13-те число будь-якого місяця. Вчора в бібліотеці один вже старший англієць розповідав мені, що ще не так давно в день «Чорної п'ятниці» з англійських портів кораблі не виходили, бо за народним віруванням це дуже нещасливий день. А ми з дружиною виїжджаємо сьогодні до Бангору, де має відбуватися Річна конференція Товариства для вивчення народного життя.

Рано одержав поштою «Український правописний словник» Дмитра Нитченка. На титульній сторінці рукою автора написано таке: «Дорогим землякам: д-ру О. Воропаєві з дружиною з незмінною пошаною від автора, 24-го липня 1968 року».

Ми щиро вдячні шановному Авторові за цей цінний подарунок і як тільки вернемося з конференції зараз напишу йому листа з подякою.

Тепер 10-та година увечері. Ми в Бангорі. Приїхали до цього міста потягом о год. 5-ій по полудні. Зупинилися в студентському гуртожитку і тут зустрілися з багатьма знайомими, а між ними і з українською родиною — Ніною і Богданом Марченками. Вони також приїхали на Конференцію, — для нас це дуже приємна зустріч.

Увечері, о год. 8-ій, в університеті почалося прийняття для всіх учасників Конференції. Подавали вино, закуски, були привітання і промови. Час пройшов приємно і весело. Завтра має початися Конференція.

(Далі буде)

Петро ТЕРЕЩУК

ПРОКУРОР У ВЛАСНОМУ ДЗЕРКАЛІ

(ПРАЦЯ В. ЖЕЛЕНСЬКОГО «ВБИВСТВО МІН. ПЕРАЦЬКОГО»)

Брак речевого опрацювання

Поява довшої праці колишнього прокурора Владислава Желенського п. з. «Вбивство міністра Перацького» не мала досі (поза трьома-чотирма статтями) об'єктивної аналізи з українського боку. Не зважаючи на те, що проминув уже цілий рік, жоден із 5-ох колишніх підсудних на Варшавському процесі, що перебувають поцейбіч океану, не висловив свого ставлення до праці колишнього їх обвинувача, немає ні заперечень, ні доповнень, ні справлення неточностей. А це велика шкода для історичної правди, бо ніхто не знає ні години, ні дня, коли вже не зможе взяти пера в руки чи сісти за писальну машину. Дні, тижні і роки втікають безповоротно, а з ними й факти, які деколи відомі одній особі, а інші — двом-трьом.

Владислав Желенський назвав парадоксом факт, що досі не появилось речеве опрацювання варшавського акту ОУН ні його генези. Немає стислих опрацювань з боку поляків, чехів і німців, а якщо і є, то фрагментарні й неповні, а висновки деяких публіцистів побудовані або на заслуханих вістках, або допасовані до їх припущень. Всі архіви, якщо вони збереглися, недоступні для науковців і заінтересованих.

В. Желенський на початку своєї праці зазначив, що до різних опрацювань вкралося багато помилок і неточностей. До цього питання ми ще повернемося, щоб виявити і помилки, і неточності також самого колишнього прокурора.

Автор, і одночасно державний прокурор, послідовно аналізує тло «замаху» і доходить до висновку, що організація «замаху» мала міжнародні пов'язання. Владислав Желенський єдиний залишився між живими з-поміж учасників судового складу і, згідно з його власними словами, доступними йому документами та свідченнями різних осіб, рішився все зібране забронзувати для сучасних і майбутніх істориків. Праця бож і появилась у Парижі на сторінках «Зешити гісторичне» (ч. випуску 25-те).

Коріння ініціативи та організації «замаху»

Залишаємо набоці історію варшавського атентату і його перебіг, бо вони до нашої теми не мають прямого відношення. Зрештою, ця справа переважно загальновідома і окремих доповнень не вимагає. Микола Лебедь авторові цих рядків сказав, що йому у Варшаві допомагали в

обсервації міністра Б. Перацького тамошні члени ОУН, мабуть, студенти високих варшавських шкіл. Цей факт ніколи не вийшов наверх і не був предметом Варшавського процесу. Але така деталь та пізніші інші допоможуть вияснити справу, що коріння ініціативи та організації «замаху» слід шукати в Крайовій Екзекутиві на чолі з Степаном Бандерою.

Виконавець атентату, Григорій Мацейко, та всі інші — підсудні на Варшавському процесі — працювали в системі КЕ і тільки дехто з них мав організаційне пов'язання з закордонним Проводом ОУН.

Міжнародні пов'язання

Цікава мозаїка високопоставлених осіб, що або брали безпосередню участь у досліджуванні атентату на міністра внутрішніх справ Броніслава Перацького, або посередньо були зацікавлені кулісами цієї справи. Ось вони: прокурор Апеляційного суду — Казімеж Рудніцький, прокурор Окружного суду — Юзеф Курковський, автор споминів — прокурор Владислав Желенський, прем'єр-міністер — Козловський, міністер справедливости — Міхаловський та інші члени уряду «з нетерпеливістю питали про деталі переслухування, часто слідкуючи з-поза плечей за списуваними протоколами». Слідство доручено у Варшаві слідчому судді для справ виняткового значення — Теодорові Вітунському, а слідство у Львові вів суддя такого самого звання — Казімеж Валігурський.

Галерія осіб на тому не кінчається. Треба згадати інспектора поліції Юзефа Пйонткевіча, який просив про «випозичення» Я. Карпинця і М. Климишина на 48 годин з метою «переслухування». Прокурор Рудніцький обстоював думку, що державна поліція занедбала справу безпеки міністра Перацького і могла бути заінтересована перебігом слідства. Владислав Желенський, нав'язавшись до споминів Адама Прагера про препогану роль минулого того ж інспектора державної польської поліції, заперечував деякі деталі із споминів Пйонткевіча, як незгідні з правдою.

Окремо слід згадати про роль комісара Білевіча у Львові і Кракові, спеціаліста від українських справ, директора політичного департаменту в міністерстві внутрішніх справ Генрика Кавецького, Вацлава Жиборського і Станіслава Кухарського — начальника відділу безпеки в міністерстві, сержанта Ю. Будного та інших. Коли мова про видачу німцями М. Лебеда в руки польської влади, то в цьому брали безпосередню чи посередню участь: директор політичного департаменту в міністерстві закордонних справ Тадеуш Шедець, амбасадор Польщі у Берліні — Ліпський, радник амбасад у Берліні — Стефан Любомірський, польський військовий аташе у Берліні — підполковник Антоні Шиманський, польський консул у Штетіні — Геліодор Старк, а з німецького боку — Гімлер, міністер Райхсвері — генерал Бльомберг, А. Гітлер, Г. Герінг, а пізніше від імені польської військової розвідки

майор Єжи Кшимовський, а від імені чехо-словацької військової служби керівник контррозвідки — майор Бартік; разом все це підтверджує тезу Владислава Желенського про міжнародні пов'язання з історією варшавського атентату.

Брак об'єктивності

Колишній прокурор прагне надати організації «замаху» у Варшаві значення міжнародних пов'язань, забувши про те, що закордонний Провід ОУН і Крайова Екзекутива на західноукраїнських землях створили організаційну цілість. Кожна політично-революційна організація, яка бореться за незалежність і свободу свого народу, як свідчить історія, мала і має пов'язання з різними політичними, військовими чи розвідувальними органами з метою знайти союзників. Що деякі союзники були зрадливі, підступні, продажні, а навіть ворожі, на це можна подати безліч прикладів. Поляки на власній шкурі також відчули «блага» союзників, хоч би під час другої світової війни і після неї.

В акті обвинувачення багато місця відведено грошовій та політичній допомозі ОУН з боку литовського уряду, а автор згаданої праці ще й додає від себе (без жодних прокурорських свідків і документів) про пов'язання ОУН з німцями. Знову пригадаймо деякі фрагменти з історії боротьби поляків у час неволі. Пізніший маршал Юзеф Пілсудський як соціаліст, правдоподібно, 1904 року їздив до мікадської Японії шукати допомоги проти царського російського режиму. Армія Крайова була фінансована з британської каси, хай би і альянтської, займалася розвідувальною роботою і звітувала про неї безпосередньо централі союзників. Армію ген. Берлінга озброїв і фінансував імперський центр у Кремлі. Не згадуємо ширше, звідки пливли гроші для армії ген. Андерса і польського уряду в екзилі, хоч тема цікава і дуже ілюстративна.

Виникає принципове питання, чи це саме, не є те саме? Чи може справа стоїть так, як серед поляків звикли говорити: «що вільно воеводі, то не тобі...»?

Колишній обвинувач на Варшавському процесі, мабуть, не належить до цієї категорії поляків, які готові в кожному українцеві добачати ворога польського народу. Але, на жаль, в автора праці і сьогодні збереглося прокурорське трактування деяких справ і осіб на базі ремінісценцій із Варшавського процесу, без глибшої аналізи пізніших років і психологічних змін та змін у політичному мисленні в зовсім відмінних політичних констеляціях. Маємо на увазі трактування і ставлення Владислава Желенського до Степана Бандери в час процесу, а зокрема після його смерті з рук КГБ-істського агента.

Для історичної правди

Автор цих рядків кореспондував з колишнім головою Проводу ОУН Степаном Бандерою і деколи з ним приватно розмовляв на різні теми. Степан Бандера ніколи не вертався до минулих років і не виявляв ні

жально, ні тенденцій реваншу за кайдани і кількакратне покарання до страти із заміною на досмертне ув'язнення. З-під його руки не появилася жодна стаття, ні жоден організаційний документ у 1939-1941 і 1945-1959 роках, який свідчив би про його вороже ставлення до польського народу і його прагнень жити у власній незалежній державі. Особисто він міг відчувати жаль до незнаних із прізвищ кількох поляків-в'язнів Осьвенціма, які вбили його двох рідних братів, але й ця справа не була стимулом для його будь-якої протипольської діяльності.

Кожна інтелігентна людина повинна відрізнати редакційне оформлення газети від політичної лінії і тактики організацій та партій. Кожна газета зазначає (але не в СРСР, ані в сателітних і диктаторських країнах), що опубліковані матеріали не завжди відповідають політиці газети і вона є голосами читачів. Якщо б українці потрудилися згромадити всі спомини поляків, дописи, видання і публікації, а навіть ті їхні праці, що претендують бути науково-історичними, цькувально-донощицькі антиукраїнські статті і т. д., то кілька споминів із діяльності ОУН з-перед 1939 р. на сторінках мюнхенського «Шляху Перемоги» — це мала крапля у порівнянні із зливою антиукраїнських польських публікацій. Але й цей факт, у конфронтації з польськими статтями і виданнями, не повинен був штовхнути, здавалося б, об'єктивного колишнього прокурора до наскрізь неправильного і фальшивого твердження, що Степан Бандера «залишився втіленням фанатизму і засліплення».

Степан Бандера загинув на 51 році як зовсім доросла і політично зріла людина, мавши за собою багату революційно-керівну діяльність, не згадуючи вже про довгі роки ув'язнення і перебування в гітлерівському концлагері Саксенгаузені. Покійний не був ні видавцем, ні редактором «Шляху Перемоги». Головним редактором довгі роки був нині також померлий Данило Чайковський, довголітній в'язень Осьвенціма.

Для історичної правди годиться нагадати, що Степан Бандера у співпраці із своїми найближчими співробітниками шукав доріг до поляків, які, визнавши етнографічний принцип, як тимчасову базу порозуміння і наближення, готові були б спільно боротися за визволення обидвох народів з неволі.

Не зашкодить також для правди пригадати, що Степан Бандера від 1940 р. аж до своєї смерті весь час або був ув'язнений у Саксенгаузені, або жив на волі, але поза кордонами рідних земель. Відповідає правді й факт, що вся революційна і визвольно-збройна боротьба в час другої світової війни й після неї проходила під знам'ям його прізвища і гітлерівські окупанти, поляки, а зокрема російсько-большевицькі наїзники називали її «бандерівським рухом», бандерівцями. Це названня, звичайно, відрізняло членів революційної ОУН від ОУН під керівництвом полковника А. Мельника, групи Бульби-Боровця та інших елементів. Але керівництво ОУН на рідних землях до квітня 1943 р. очолював Микола Лебедь (Рубан), а пізніше Роман Шухевич.

ОУН-УПА під московською окупацією навіть випустило брошуру підпільного автора П. Полтави «Хто такі бандерівці та за що вони борються» тому, що ця назва стала синонімом всенародного руху опору в Україні.

Ці вияснення і, одночасно, ствердження фактів, повинні допомогти Владиславові Желенському, а зокрема мало або фальшиво зорієнтованим полякам зрозуміти фактичний стан справ, що пов'язані із Степаном Бандерою. Засліплених і хворих манією переслідування українців може вилікувати лікар-психіатр, а інших патологічних українофобів навіть могила не виправить.

Боротьба була законною

Українці програли війну з поляками в 1918-1919 роках. З української політичної точки зору боротьба підпільна чи явна проти польської окупації західноукраїнських земель була законною і легальною, з точки зору інтересів польської влади — антидержавною. Аналогічно трактували гітлерівці підпільну боротьбу АК під час тимчасової окупації Польщі, а російсько-большевицькі займанці — визвольну боротьбу ОУН-УПА-УГВР. Порівнянь з історії різних народів і ставлення та трактування поневолених народів окупантами — можна б подати тисячі.

Такі приклади та наші міркування потрібні для вияснення порушень автором справ і питань минулого, зокрема його ролі державного прокурора.

Помилки і недотягнення у підпільній роботі значно зрозуміліші вже своїм характером і умовами. Але як назвати кардинальні помилки з боку польської поліції і органів безпеки, як не недбалістю, звичайним недбалим трактуванням справ? Вистачить згадати висмикнення «щуплого бльондина» з помешкання Я. Карпинця, занедбання охорони польських міністрів, або т. зв. «архів» О. Сеніка, який від осені 1933 року лежав у міністерстві внутрішніх справ і ніхто ним не цікавився аж до моменту атентату на міністра Перацького у Варшаві.

Польські провокації

Дві свідомі дезінформації застосували польські дипломати і розвідувальні органи, простіше сказавши, провокації, з метою схопити на території Німеччини Миколу Лебеда, як нібито вбивцю Перацького, а другу, грубу провокацію, супроти чехів.

Зв'язковий польської розвідувальної мережі у Празі до такої ж чехо-словацької мережі, майор Єжи Кшимовський, мавши за мету ліквідацію бази ОУН в тому районі, застосував пряму провокацію, мовляв, ОУН має контакти з Абверою і з нею співпрацює. «В ім'я логіки і консеквенції — пише на стор. 32 автор — він почав настоювати, щоб його чеські колеги вияснили цю справу на місці, в осередках Організації Українських Націоналістів у Чехо-Словаччині».

Офіцером, з яким розмовляв Єжи Кшимовський, був чеський майор Бартік — керівник контррозвідки, «дуже зичливий полякам».

Той же Бартік провів обшуки в кількох українців у Празі, мовляв, шукав доказів співпраці ОУН з Абверою.

Далі маємо зовсім неправдиве і, мабуть, зовсім фальшиве ствердження. Тому, мовляв, що «працівники Бартіка не знали української мови», весь т. зв. архів Сеника «випозичили» Єжему Кшимовському для простудіювання. А він відразу відвіз літаком архів Сеника до Варшави, де зроблено дві фотокопії з кожного документу, а архів повернули Бартікові.

Тодішня т. зв. Закарпатська Русь була складовою частиною Чехо-Словаччини. Українці служили в чеській армії, були громадянами тієї держави і напевно деяка частина з них працювала в різних державних органах. А ті ж громадяни знали українську мову!

Що ствердив архів Сеника?

Чому це була найпростіша з простих провокація? Як стверджує сам тодішній прокурор, ознайомлений із змістом архіву О. Сеника, в заграничних документах не знайдено жодної записки ні нотатки про будь-яку співпрацю ОУН з Абверою чи німцями. Відшифровано багаті пов'язання ОУН з литовцями, грошові дотації тощо, про грошові збірки на ОУН у США і Канаді, але нічого того, чого бажав польський майор.

Кожні розвідувальні органи застосовують у своїй праці різні методи: провокації, дезінформації, шантаж, часто-густо вдаються і до фізичної ліквідації людей.

Згадуємо про це тому, що Владислав Желенський не завжди справедливий до людей і справ, про яких мова у його праці.

Уривки з його промови на процесі у Варшаві, без пояснень і коментарів, свідчать, що Владислав Желенський і нині в аналогічному випадку поступив би так само.

Ми дуже хотіли б помилитися в наших висновках.

Владислав Желенський, інші прокурори, слідчі судді та поліційні органи, схопивши членів ОУН, задовільнилися їхніми зізнаннями, проте не простудіювали як слід їхніх позицій в ОУН, ні не вивчили психіки в'язнів під час допитів. Як приклад, беремо тодішнього організаційно-кадрового референта КЕ Івана Малюцу та Романа Мигалья. Незважаючи на їх погану поведінку під час зізнань і на процесі у Варшаві, вони обидва не виявили всіх справ і людей, яких знали з праці в організації. Іван Малюца був знайомий з провідниками Окружних ексекутив, знав персонально членів інших референтур, але тих справ не продав поліції. Навіть Роман Мигаль не зрадив усіх справ і зберіг деяких членів від підозрінь і ув'язнення. У всьому існують межі можливого і незнаного: В людини, під обухом над головою і ножом під горлом, якщо вона не зрадник у минулому, в моменті навіть тотального заламання відзивається інстинкт саморятівання, він бере в неї верх і разом із тим приходить свідомість потреби рятувати себе й інших.

Польська прокуратура у Львові не знищила архівів українських політичних процесів, а поліція залишила цілою картотеку «секції У». Можна припускати, що вона вчинила це свідомо в час готування капітуляції польської армії у Львові 1939 року. Частину актів Львівського процесу Степана Бандери і товаришів знайдено в 1941 році і вона зберігалась у помешканні Гр. Галаджуна аж до часу його заарештування гестапом і розстріляння на пісках в околицях Винник. Автор цих рядків «на ходу» був дещо ознайомився із зізнаннями окремих ув'язнених і мав нагоду перевірити, як тут і там Іван Малюца брехливо-тенденційно обдурював польську поліцію і слідчих суддів щодо ролі і функцій деяких ув'язнених, а навіть засуджених, хоч він точно знав дані про них. Це ілюстрація меж можливого і непередбаченого в людини, якщо вона насправді «гомо сапієнс».

У зв'язку із справою лябораторії Я. Карпинця в Кракові і транзиту літератури Тешин—Краків—Львів червневі масові арештування були фіналом раніших арештів на тій лінії, а зокрема серед членів референтури пропаганди і кольпортажу. Довший час польська поліція слідувала за дівчатами і чоловіками — членами ОУН, і згодом їх арештувала разом з матеріалами. Із вибуховими матеріалами після приїзду з Кракова заарештувала студента Володимира Івасика із Ставчан біля Львова. Його прізвище подаємо тому, що він уже не живе.

У зв'язку з тодішніми арештуваннями, а зокрема, із виявленням місць зберігання магазинів організаційної літератури, Олександр Пашкевич — член КЕ ОУН і референт розвідки — розпочав був слідство з метою викрити джерело провалів т. зв. бібулярів (від слова «бібула» — література). Воно не закінчилося з приводу і його заарештування 14-го червня 1934 року.

Олександр Пашкевич-Гіз був членом Пласту від 1926 року, а в 1928 став членом старшопластунського куреня «Лісові чорти». Був членом УВО, а від 1929 року — ОУН. В остаточно оформленій Крайовій Екзекутиві ОУН в 1932 р. на західноукраїнських землях, він, разом з лікарем Я. М., очолювали в КЕ розвідувальну частину. Згодом, коли тодішній кандидат медичних наук Я. М. пішов на організаційну відпустку, Олександр Пашкевич перебрав цілість справ. Замовив і перебрав, мабуть, наприкінці квітня або на початку травня 1934 р., військовий документ на прізвище Антона Любомира Сваричевського та передав його чи не С. Бандері. Він також єдиний знав про того гімназійного учня, що його, мовляв, мали застрелити. Це насправді був учень 7-ої клася головної української гімназії, а не філії. Його початкова літера прізвища — Б. Він зрадив польській поліції свого товариша, як той виходив з гімназійного будинку. Поліція була дуже заінтересована тим, що в римо-католика Ілярія Собашека знайдено юнацьку літературу ОУН. Сенсацією було для них і те, що батько Ілярія (Гіляри) Собашека був справжнім «мазуром»-поляком, а мати — українка. Він не живе, розстріляний російсько-большевицькими окупантами в роки першої окупації.

Олександр Пашкевич був також тією людиною, яка поінформувала Степана Бандеру про записку Григорія Мацейка, що він її залишив у своїй тітки Ганни Чучман у Львові, а в якій була мова, що виїжджає і може не вернутися. З обличчя Олександра Пашкевича і його негайного відходу можна було пізніше зробити припущення, що він, мабуть, дещо був втаємничений у варшавську справу.

Частина групи «рок» взяла участь в інвігіляції в'язничного комісара Коссобудського і Антона Крушельницького. Обсервація А. Крушельницького тривала досить довго, в його оточенні був інформатор. Коли прийшло підтвердження, що сім'я Крушельницьких вирішила виїхати до УРСР на постійне там перебування, Гіз-Пашкевич відкликав дальше слідкування, як зайве, неактуальне. Про іншого роду справи і завдання не згадуємо, бо вони не сходяться ні з особами, ні справами, що про них мова в праці колишнього прокурора. Мабуть у слідстві і на процесах — Варшавському і Львівському — не вийшла справа поїздки О. Пашкевича до Перемишля для перевірки причин арештів та фактів, які викликали підозріння до окремих осіб.

Олександра Пашкевича агенти «Смершу» заарештували в Берліні в моменті виходу з будинку 1945 року. Пізніше була вістка про його перебування в советському концтаборі, а про трагічну смерть О. Пашкевича є згадка в книжці-споминах д-ра А. Княжинського.

Такі доповнення, з одного боку, підтверджують тезу й Владислава Желенського про те, що ініціатива та організація атентату у Варшаві виникла в Крайовій Екзекутиві, а з конспіративних мотивів, правдоподібно, знало про нього тільки кілька осіб, з другого, що не всі куліси і деталі справи були знані польським судовим і поліційним органам. Не відповідає правді твердження в акті оскарження (стор. 18), що Сваричевський був підозрілий у приналежності до ОУН, навпаки, опінія про нього була негативна. Цілком розійшовся із власним актом обвинувачення колишній прокурор у своїх споминах у «Зешитах гісторичних» на стор. 20, де мова про зголошення Григорія Мацейка з метою реабілітації тому, що він «рік раніше несвідомо причинився до схоплення... бойовика ОУН». На 33-ій сторінці акту обвинувачення правдиво сказано, що не «рік раніше», а 16 червня 1931 року, себто три роки раніше, Григорій Мацейко справді несвідомо придержав бойовика ОУН Івана Мицика.

Владислав Желенський, користуючись власними записками з минулого, чи актом обвинувачення, прізвище «Дацько», яким у 1933 р. користувався М. Лебедь у Варшаві, бере в знаки наведення. Насправді Йосип Дацько, тодішній студент політехніки, був членом ОУН і, мабуть, його військова посвідка була свідомо передана для користування комусь із ОУН. Він помер у Чикаго.

На сторінці 26-й своєї праці В. Желенський пише що в травні 1934 року «бойовик ОУН»... знищив у Львові вибуховим матеріалом українську друкарню, яка друкувала комуністичну літературу («чужом не було жертв у людях»). А на 86-ій стор. акту обвинувачення

стоїть чорне по білому, що 2 травня 1934 р. неznана молода жінка в друкарні Яськова підклала бомбу. «Молода жінка» М. Р. (нині М. М.) не була членом ОУН, а погодилася підкласти бомбу з особистого довір'я до знайомої їй людини і з патріотичних мотивів.

Група Пашкевича раніше досліджувала редакційні приміщення комуністичної газети «Праця», але тому, що редакція приміщувалася на другому поверсі, існувала небезпека для мешканців будинку. Під час вибуху бомби в друкарні, О. Пашкевич і ще один з його групи були поблизу і тільки випадок врятував їх від «неприємної зустрічі» з агентами — працівниками «секції У», які оглядали знищення.

Складна політична ситуація

Владислав Желенський, що часто покликається на німецького історика проф. Ганса Роса і не в усьому з ним згідний, призабув нагадати уривок з книжки Г. Роса «Полен унд Европа» з 1957 р., в якій (на 177 стор.) є мова про секретні договори польського уряду (в тексті названо маршала Йосифа Пілсудського) з липня і листопада 1932 року з урядом СРСР про ізоляцію українського національного руху і про взаємне поборювання української іреденти. Дотепер від польських істориків і публіцистів не було ні спростування, ні заперечення, ні підтвердження цього факту. На Варшавському процесі цієї справи не згадували. Промовчав це питання і Владислав Желенський.

Слід однак ще повернутися до 1933 року. 7-го червня 1933 р. в Римі підписано договір чотирьох — Німеччини, Італії, Франції і Великої Британії, який свідчив про арбітральну ревізію кордонів та ізоляцію Малої Антанти і Польщі. Тоді прийшло до тимчасового наближення між Чехо-Словаччиною і Польщею і навіть передбачалася візита міністра закордонних справ Польщі Ю. Бека в президента Чехо-Словаччини. Але Прага далася підмовити Парижеві, бо договір чотирьох не ратифіковано, а гітлерівська Німеччина вийшла з Ліги Націй. Чехо-Словаччина, мавши за плечима Францію, вирішила розв'язати німецьку націонал-соціалістичну партію на території Судетів. З тієї хвилиної ситуації скористала польська контррозвідка і разом з чеським польонофілом Бартіком дістала в руки «архів» Сеника.

В січні 1934 року, не зважаючи на протест президента Чехо-Словаччини Е. Бенеша, Польща підписала договір з гітлерівською Німеччиною. Згодом міністер Франції Барту запропонував підписання Східного договору, залучивши до нього й СРСР. Чехо-Словаччина підтримала цю концепцію. СРСР став членом Ліги Націй і нав'язав дипломатичні зв'язки з Чехо-Словаччиною. Хвилює приходить обмеження свободи рухів бази ОУН в Чехо-Словаччині.

В такій зовнішньо-політичній констеляції приходить до візит у Польщі пізніших воєнних злочинців Г. Герінга, а в червні 1934 року д-ра Геббельса.

Це були медові місяці польсько-німецької співпраці. Постріл Григорія Мацейка в міністра внутрішніх справ Польщі кілька днів після виїзду Геббельса з Варшави тоді і донині не сходить із сторінок різних авторів. Але їхні міркування переважно мають не речевий, а спекулятивний характер.

Містерія з документом

Підписаний 26-го січня 1934 р. німецько-польський договір не передбачав клявзулі про екстрадицію втікачів чи навіть кримінальних злочинців. Коли мова про Миколу Лебеда, справа мала наскрізь політичний характер. Все ж німці, з порушенням власних і міжнародних умов, передали М. Лебеда в руки польської влади.

В. Желенський твердить, що німці допомогли втекти Лебедеві з Гданська (Данцігу), видавши йому посвідку на фальшиве прізвище Євгена Скиби. Відповідає правді, що тодішній вільний Данціг (Гданськ) мав характер німецького міста і мав власний поліцейний та адміністративний апарат у своїх руках. Слово «німці» не уточнене колишнім прокурором. Чи гданські німці, чи інші? Якщо нібито паспорт видала гданська влада, то гітлерівський уряд у Берліні формально не відповідав за цей крок і не він допомагав Лебедеві у виїзді з Гданська кораблем «Пройсен» до Свінемінде.

Проте на суді свідчив польський свідок про щось зовсім інше. Зараз по вбивстві Б. Перацького у Варшаві зі Львова вислано сержанта («пшодовніка») Ю. Будного (слід припускати, що не тільки його самого!) для обсервації помешкання керівника гданської експозитури ОУН Андрія Федина, який, як інженер, кілька років тому помер у Торонті. Ю. Будний не запримітив зв'язків А. Федина з органами гданської влади, проте 22 червня виявив контакт Федина з молодим чоловіком і молододо жінкою, потім у Сопотах, і відплив корабля.

Велика втрата для виявлення об'єктивної правди, що інж. А. Федина за життя не виявив куліс тієї справи. Відповідає проте правді, що пізніше він мав великі неприємності з боку гданської поліції і мусів покинути Гданськ (Данціг). Микола Лебедь може втаємничений у справу посвідки, але й не виключене, що документ був власністю іншої людини, або просто підроблений, себто допасований до особи. Це, звичайно, спекулятивні наші міркування. Німці, видаючи Миколу Лебеда в руки полякам, не повернули довідки-паспорту, який, мовляв, виставив Генеральний консулат Німеччини в Гданську. Ніхто того паспорта-довідки з польської прокуратури не бачив, можна припускати, що й німецька поліція в Свінемінде не дуже спішилася показати польському консулові цей документ. А якщо польський консул у Штетіні справді бачив «бешайнігунг» з фотографією Євгена Скиби, то не зумів запримітити чи йде тут про правдивий, чи фальшивий документ.

В акті обвинувачення, у виготовленні якого брав активну участь прокурор Владислав Желенський, на 12-ій сторінці є важливе ствер-

дження, що Будному було відомо, що А. Федина допомагає «діячам ОУН, скомпромітованим у Польщі, забезпечує їх фальшивими особистими документами і грішми та полегшує їм дальшу втечу».

На стор. 13-ій акту обвинувачення помішані назви. Раз названо Цоппот, декілька рядків нижче ця місцевість вже — Сопот. Куди важливіше чергове ствердження: «Скиба заявив, що цей документ одержав за посередництвом знайомого українця і з таким документом їде до Німеччини вже вдруге!». «Як запримітив консул Штарк (в «Зешитах гісторичних» його прізвище подано як Старк), підпис «Скиба» на документі був несправним і виглядав штучним».

Це не тільки не виключає гіпотези про зфальшований документ — «бешайнігунг» (в акті обвинувачення написано «гешайнігунг», стор. 13), а радше її підтверджує. В роки тимчасової окупації Польщі німцями тисячі «кєннкарте» були зфальшовані і ними користувалися не тільки керівні члени АК, а й члени польського і непольського руху опору.

Політичний шантаж і наслідки

Існує розходження між виготовленим В. Желєнським актом обвинувачення і реляцією того ж автора в його цитованій праці. На сторінці 13-ій акту обвинувачення занотовано, що «начальник Слідчого уряду у Варшаві 22-го червня увечорі звернувся телеграфічно до портової поліції в Свінемінде із проханням задержати того чоловіка».

Також на стор. 13-ій, але вже в праці кол. прокурора, ця справа відтворена так: «Того ж вечора (22-го червня, — П. Т.) о год. 23-ій директор політичного департаменту в міністерстві закордонних справ, Тадеуш Шецель, зателефонував до амбасадора Ліпського в Берліні, доручаючи йому негайно інтервеніювати в німецької влади і вимагати арештування і видачі того чоловіка, як правдоподібного (домневаного) убивці міністра Перацького».

Правдоподібно, польська влада користувалася різними можливими каналами, поліційними і дипломатичними, щоб дістати в свої руки Скибу-Лебеда.

У споминах амбасадора Ліпського, що появилися після його смерти в 1968 р., виявлено деякі куліси цієї справи і показано, який шантаж застосовано до німців.

Пресія і погрози як засоби політичної тактики

Щоб вимогти у Берліні видачу польській владі М. Лебеда, амбасадор Ліпський під час розмови з Гіммлером застосував тактику політичного шантажу, м'яко назвавши — пресію-погрози. Ліпський сказав Гіммлерові, що відмовиться від дипломатичної місії в Берліні, виїде із столиці Німеччини, якщо німці відмовляться видати М. Лебеда. Далі він загрозив, що відмова в результаті матиме якнайгірші наслідки у взаєминах між Польщею і Німеччиною. А це був час медових місяців німецько-польської співпраці, згідно з підписаним договором із 26-го січня 1934 року.

Одночасно, як про те пише в своїй праці Владислав Желенський, згідно з директивою Варшави, в тій самій справі зголосився у міністра Райхсвери, ген. Бльомберга, польський військовий аташе в Берліні, підполковник Антоні Шиманський, і від імені маршала Юзефа Пілсудського заявив, що, на думку Варшави, німецькі військові кола «відповідальні за український терор у Польщі».

Далі автор зазначив, що справа видання Миколи Лебеда «двічі заторкнула самого Гітлера і, остаточно, по багатогодинному зволіканні, в результаті дальшого тиску Ліпського через Гіммлера і Герінга, Лебеда доставлено на аеродром...»

Гітлерівській Німеччині дуже залежало на тому, щоб з Польщею якнайдовше втримувати добросусідські взаємини, попусувати на Заході стосунки Варшави з Парижем і таким чином забезпечитись від оточення з двох боків. Незважаючи на відому заяву польського військового аташе у Берліні про відповідальність Райхсвери за терор у Польщі, незалежно від того, що між Польщею і Німеччиною не було договору про екстрадицію політичних втікачів, гітлерівська влада видала Миколу Лебеда.

Якщо пригадати, що вбивство міністра Б. Перацького відбулося кілька годин пізніше, коли з Варшави від'їхав німецький міністер Геббельс, а від імені уряду прощав його саме мін. Перацький, ранішу розмову Геббельса з Й. Пілсудським, то тодішня ситуація була складна, скомплікована і делікатного характеру.

Слід ще звернути увагу на два інші історичні факти, коли Варшава, за тихим погодженням Берліну, вжила ультимативну форму дипломатичного тиску разом з концентрацією збройних сил. 17-18 березня 1938 року Польща була рішена окупувати Литву, коли б литовський уряд відхилив її 48-годинний ультиматум. 2-го жовтня 1938 р., за погодженням з Німеччиною, Польща взяла участь у першому розчленуванні Чехо-Словаччини, зайнявши під командуванням ген. Бортновського т. зв. Заользе, мешканцями якого були поляки.

Пізніша доля Литви, Польщі, Чехо-Словаччини — відома. Конфронтація фактів історії Польщі та боротьби українського народу за незалежність і державу з років минулого допоможе зрозуміти політику ОУН. Колишній прокурор однобічно навітлив відомі йому події, втікаючи від конфронтації з історією боротьби свого народу за незалежність в минулому і в роки німецької окупації та політикою польського уряду від 1919-го до 1939-го років. Наші порівняння і міркування викликані бажанням якомога об'єктивно проаналізувати деякі факти і події без будь-яких тенденцій і ознак хвороби — польонофобії чи ненависти до польського народу.

(Далі буде)

НА МАРГІНЕСІ Т. ЗВ. СПОМИНІВ Д. ШУМУКА*

Не треба бути фаховим критиком, щоб відразу розпізнати, що спогади скомпільовані щонайменше з двох рукописів, або, може, писали її два різні автори. Перша частина, приблизно до моменту, коли Шумука заарештовано, укладом, мовою, літературною композицією та «обробіткою» дуже відрізняється від решти книжки. Виглядає, якби писали її інші особи. Але й деякі місця в другій частині зраджують те саме перо, тому на загальному тлі розповіді автора, вони відбиваються виразніше. Мова там краща, чистіша, багатша на лексику, розповідь котиться гладко, коли в решті книжки помітна деяка рубашність, грубуватість у словах і думках, що прозраджують незвичну до пера руку. Не входжу в подробиці, це зроблять, може, літературні критики, стверджую тільки, що таке враження в уважливішого читача постає. А справа ця немаловажна, бо може родити сумніви щодо автентичності книжки, щодо того, що насправді походить від Шумука, а що від когось іншого. Між іншим, цікаво, що в тій першій частині говориться тільки загально про ОУН і подані там правдиві чи фальшиві факти свідомо чи несвідомо в автора *компромітують усю ОУН*, не тільки ОУНр. Слово «бандерівець» з'являється вперше аж на 126 сторінці і далі повторяється вже часто.

Неприємно вражає схильність автора вивищувати себе самого морально й політично понад своє оточення, зокрема, коли мова про чільніших націоналістичних діячів. За винятком Ростислава Волошина й невідомого ближче «Славка», в автора помітна тенденція поменшувати, знижувати, легковажити, а то й *осмішувати всіх націоналістів на вищих щаблях ієрархії*. Він із насміхом і деколи з погордою говорить про таких людей, як Дужий чи д-р Горбовий, що були ідейні, боролися і терпіли за націоналістичну ідею і досі до нас ні від кого не дійшла будь-яка вістка про те, щоб вони сплямили свою честь чи ім'я, навпаки, деякі чужинці, що зустрічалися з ними в кагебістських таборах, а потім їм пощастило звідти видістатися, висловлювалися про них з повагою і з пошаною.

«Шумук» усе знає ліпше від інших, тільки він один не помиляється в оцінці вартости людей, на все в нього готова відповідь і розв'язка, тільки він пізнав правду й добро, всі ж інші помиляються або свідомо використовують інших.

Вслід за тим іде другий крок: систематичне і послідовне вбивання клина поміж низовиків УПА й ОУН та їхні Проводи. Читаємо це не раз, не два й не десять у різних місцях. Зацитую тільки два приклади:

*) Данило Шумук: «За східним обрієм», спомини. Українське В-во «Смолооскип», Париж—Балтимор, 1974 р.

«Ось у чому секрет тоталітарних режимів. У тих юнаків було незрівняно більше віри й відданості тим ідеям, ніж у всього центрального проводу ОУН» (стор. 47). Або:

«А ви думаєте, члени центрального проводу далеко кращі від них? (себто від нижчих провідників, — І. З.). Я був 1940-1941 рр. у Кракові. На моїх очах відбувався розкол на мельниківців і бандерівців і я бачив, як вони билися між собою по мордах, обзивали одні одних найгідкішими словами і друкували одні на других усяку гідоту».

Виховне, правда? Навіть, якби це було правдиве, чи є такий безглуздий Провід, щоб рекомендував своїм членам таку лектуру для «надхнення в боротьбі», як це чинять пп. Олег Штуль і О. Зінкевич?

З таким поділом на «закоханих у себе і жадібних влади» провідників та «хороших і скромних людей» нанизую зустрічаємося на кожному кроці. Чи не віє звідти добре знаний нам дух большевизму підривати в противника довір'я до його проводу, оплюгавляючи його, щоб насамперед обезголовити противника, а потім вистріляти.

Дуже приkre й гірке враження справляють на читача-націоналіста ті описи концтабірного життя, де «Шумук» говорить, що націоналісти організували банди на зразок «урків», «блатних» чи як там ще називаються кримінальні злочинці в ССР, щоб грабувати спів'язнів, стягати з них чоботи й добрий одяг, відбирати харчі тощо, послуговуючись для цього ножами та прикриваючи все це «націоналістичними ідеалами». Я не скажу, що перечитав усю мемуаристику колишніх в'язнів большевицьких концтаборів, але читав її багато, і то чужих, неукраїнських авторів. Але ані в одному з них я не знайшов найменшої згадки про те, над чим так широко розводиться «Шумук», навпаки, всі — німці, жиди, американці — ставили поведінку українських політичних в'язнів за зразок, писали про них із симпатією, пошаною, навіть із подивом. Тільки один «Шумук» рівняє їх із злочинськими бандами.

А вже аж ніяк не можна погодитися з «Шумуком» у його поглядах на ОУН, її діяльність, ідеологію, політичну програму. Можна б про це написати книжку не меншу, як самі його спогади. Подамо тут кілька характеристичних прикладів:

«... Чи справді націоналізм є виходом з цієї облудної ситуації?.. Люди закохані самі в себе, жадібні влади, швидше пролазять до керми, ніж скромні й хороші... Не доктрини, не ідеї, а живі люди вирішують усе. Системи, мабуть, тільки або сприяють злу, або гальмують його. Але, чи може боротися зі злом тоталітарна система? А ОУН же і є носієм тоталітарної системи...» (стор. 21).

Отже, чи варто йти за таким Проводом і працювати в організації, що не може боротися зі злом у житті і де наверх впливають не найліпші, а тільки залюблені в собі егоїсти?

«... Сама ОУН створена «по образу і подобию фашистських партій з тією ж ідеологією» (стор. 28).

»На наших землях перехрещувалися дві антагоністичних одна одній ідеології. Одну підживляла Москва, а другу Берлін« (стор. 356).

Отже в «Шумука» ОУН — це «фашистська» партія, з фашистською ідеологією, підсичувана з Берліну, себто німецьким націонал-соціалізмом.

» — ... Для мене основними маяками в житті є правда, добро, краса й любов, — відповів я.

— А чи ви вірите в те, що ОУН носить у собі всі ті перелічені вами чесноти? — з виразом докору на лиці, прищуливши очі, запитав Братунь.

— Ні, я в це ніколи не вірив і не вірю. Своїм духом ОУН є анти-демократична організація. Це тоталітарна організація, зовсім не відповідає моїм духовим потребам і естетичним смакам, та що поробиш, коли в нас кращого нема« (стор. 78).

Висновок читача: коли ОУН антидемократична й тоталітарна організація, така ж сама, як большевицька, фашистська й гітлерівська, то по якого біса йти до неї, терпіти й жертвувати своїм добром, здоров'ям, волею та життям?

»Мені ж хотілося знайти таку партію чи організацію, яка б очищувала людей, робила б їх ліпшими, а вийшло навпаки — я забруднився в тих партіях, у притаманному їм бруді« (себто, насамперед в КПЗУ, а потім в ОУН).

Отже з морального й етичного боку «Шумук» ставить ОУН нарівні з КПЗУ, для нього ОУН повна бруд, яким він заплямив свою «чисту» душу. Те ж саме чекає всіх членів ОУН. Якими б вони людьми не ввійшли в ОУН, вийдуть із неї брудні душевно, бо цей «бруд» істотний для ОУН, притаманний їй.

» — ... Ми повинні десь роздобути надійні документи і тим часом виїхати на Донбас. А якщо нам там вдасться закріпитися на роботі і зробити собі хороше ім'я, то треба буде пробувати десь поступити вчитися. Оце наша мета.

— А як організація ОУН на це подивиться? — з сумом в очах запитав Василь.

— Зараз ми самі для себе організація. Ми повинні робити так, щоб бути лише в згоді зі своєю совістю, а все останнє — дурниця« (стор. 157).

Це вже просто вершок! Відмова послуху організації, винниченківська «чесність з собою», як і «наплювати» та «єрунда» все, що поза самим собою. Пропаганда проти всіх вузлів, що лучать людей у політичну організацію, не зважаючи на те, яка вона — націоналістична, соціалістична чи демократична, а це якраз і є мета большевиків — розбити суспільність на атоми, не допустити до жодної організованої дії.

І накінець:

»... Я просто не міг триматися на ногах, але в душі був гордий з того, що так категорично обстоював свою особисту гідність, і тільки особисту,

бо насправді то я тоді був уже в своїх переконаннях так само далекий від націоналізму оунівського зразка, як і від комунізму» (стор. 173).

Ось вам і корона всього! «Дороговказ» і «надхнення», що його ОУНм ставить націоналістам до наслідування: формальне відречення від ОУН, духове пірвання з нею, звільнення себе від її ідейних впливів та вузлів нарівні із звільненням себе від таких же впливів та вузлів комуністичної партії.

Даремне було б шукати у «Шумукових споминах» якогось позитивного ідеалу, образу життя й обов'язків людини в політичній боротьбі за волю України. Коли націоналізм повний бруду і моральної гнилі, що тільки опаскує людину, коли відкинений з подібної причини більшевизм, то якою ж повинна бути партія чи організація, під прапором якої повинні єднатися «хороші, скромні і чисті душею» люди — українські патріоти? Її у «Шумука» нема, йому непотрібно жодної суспільно-політичної сили в Україні і тут він згідний із більшевиками, що нищать усяку спробу якогонебудь, навіть духово-морального осередку, довкола якого могли б єднатися українці. Свій же власний, приватний ідеал організації суспільного й державно-політичного ладу «Шумук» згадує мимоходом в одному місці:

«Мені треба такої волі, щоб кожна людина могла сама собі влаштувати своє життя так, як вона хоче жити і де вона хоче жити, щоб кожний мав запевнену змогу сам собі робити добро, щоб закон забороняв лише будь-кому будь-які вигоди за рахунок інших, цебто за рахунок зла для іншого. Там, де організація чи партія робить для народу «добро», то це вже не добро, а горе, неволя, бо за це так зване добро вимагають від усього народу рабського послуху й усілякого роду зобов'язання на все життя».

Іншими словами й коротко: туманний анархізм і примітивне самосіпанство. Читає це член ОУНм чи її прихильник і пригадує собі, що:

ОУНм постійно, при всяких нагодах, закликає своє членство читати т. зв. «крайові матеріяли», які подає йому виданнями через «Смолоскип» та «Українське Слово» в Парижі.

Спогади «Шумука» видав «Смолоскип». Кожен горобець на вербі знає, що це видавництво ОУНм, весь український та й неукраїнський поінформований світ зв'яже його з ОУНм.

А коли так, то ОУНм з тими матеріялами й висловленими в них думками щонайменше погоджується, якщо не бере їх за свої.

І в передмові до споминів «Шумука» написано, що «для багатьох вони будуть дороговказом і надхненням у боротьбі за свободу для нашого народу».

Яке ж це «надхнення», які «дороговкази», до яких ідей та до якої боротьби і під чийм проводом дає читачеві світоглядова система, що проявляється з книжки «Шумука»?

З кожної сторінки б'є там критика націоналізму, плямуючи його «оунівським» націоналізмом, не подаючи, як повинен виглядати

справжній націоналізм, корисний для українського народу. Віє з неї недовір'ям до Проводу ОУН, нема показано, котрий провід ліпший від ОУН, навпаки, виходить, що «начхатъ» на всякий провід, бо тільки кожен сам собі організація і сам собі провід та влаштовує собі життя, як йому потрібно і вигідно. А що ідеальних умовин до того в наявній дійсності нема — то це означає: пристосування. Звивай собі кубло, як можеш, учися, здобувай «хороше ім'я», щоб тебе не переслідували й не саджали в тюрму.

Скаже хтось: але Шумук гідно і з честю зносив терпіння в конц-таборах і не зламався. Це не має значення. Були ж і комуністи та й інші політичні в'язні, що, як одиниці, не ламалися і витримували переслідування з честю та гідністю. *Особиста постава в конечності, в крайній потребі, не в боротьбі з власної волі, з власної духової й ідейної потреби не уповноважує та не виправдує нікого за морально-розкладові й політично-шкідливі погляди.* Шумука могли б і розстріляти, та це не означає, що смерть з руки большевиків виправдує голошені ним політичні думки і повинна схилити нас до їх наслідування.

І навпаки, людина може зламатися, відректися своїх ідеалів, а її висловлені думки можуть надалі лишитися віфлеємською зіркою для багатьох. Дзюба «покаявся» і відрікся того, що написав і голосив. Ніхто з нас не буде ставити його іншим за приклад, щоб робили так само. Але те, що він написав, лишиться і, не зважаючи на поведінку автора, нічого й ніхто не зможе того вирвати з дійсности.

Пускаючи в світ спогади Шумука не то що без жодної критики, без коментарів та інтерпретації, навіть ще й з прихильною передмовою, ОУНм власними руками лле отруту в душі читачів. Книжка через те шкідлива, деморалізуюча, розкладова. Не зважаючи на те, чи писав її Шумук, чи підробили її кагебісти.

Іван ЗАДОРЖНИЙ

«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» — ДЕШЕВИЙ, АЛЕ КОРИСНИЙ ПОДАРУНОК ДЛЯ ВАШИХ РІДНИХ І ВЛИЗЬКИХ З НАГОДИ ЇХ ІМЕНИН, УРОДИН ЧИ ІНШИХ ПОДІЙ. ВИСИЛАЙТЕ ЗРАЗКОВІ ЧИСЛА «В. Ш.» СВОЇМ ЗНАЙОМИМ І ЗАОХОЧУЙТЕ ЇХ СТАТИ ПЕРЕДПЛАТНИКАМИ. ПОДАВАЙТЕ НАМ АДРЕСИ ВАШИХ ДРУЗІВ, ЩОВ ВИСЛАТИ ІМ ЗРАЗКОВЕ ЧИСЛО ЖУРНАЛУ.

Степан ЧОРНИЙ

СПОДВИЖНИКИ ПРАЦІ Й МИРУ

(Яр Славутич, *»Завойовники прерій«*, друге видання, Едмонтон, *»Славута«*, 1974, стор. 112)

Славутичевому поколінню довелося проковтнути *»житейської«* долі з гіркої чаші, зазнати нелюдських поневірянь під московсько-більшовицькою окупацією.

Яр Славутич народився 11 січня 1918 р. в селі Благодатному, Долинського району на північній Херсонщині, в той час, коли з попелищ Російської імперії виринула Українська Народна Республіка, яка 22 січня 1918 року Четвертим універсалом перекреслила хижацьке панування Росії над Україною і могутнім голосом на повні груди заявила всьому світові про непохитну волю українського народу жити й працювати вільно в незалежній Суверенній Українській Державі.

Та не довго життєдайне проміння волі гріло душу знедоленого українського народу. Розбишацькі орди сусідів-загарбників сплюндрували нашу землю, забрали волю й поневолили народ. Жорстокий наш північний сусід намагається усіма засобами знищити духовість українського народу. Але народ не здається.

У тяжких підневільних обставинах народжується, росте й виховується молоде українське покоління. В таких умовах ріс і виховувався Яр Славутич. Москва не в силі зламати національний хребет українського народу, наперекір усім ворогам народжується нове й сильне покоління. Покоління Симоненка й Чорновола, Мороза й Плюща, яке відважно підносить голос в обороні поневоленої України.

Яр Славутич, за влучним висловом Святослава Гординського, один із перших *»скинув забруднену сорочку радянської ідеології«* і став на твердий ґрунт поета-патріота окраденої України.

Почавши збіркою поезій *»Співає колос«* (1945) аж до ювілейної збірки *»Завойовники прерій«* (1968) включно, Славутичева муза звучить широким, як херсонські степи, діапазоном поета-громадянина з найтоншими відтінками почуттів і своєрідною поетичною архітектонікою.

І будуть до Карпат — як до Синаю,
Мов до Йордану — до Дніпрових вод,
До краю нашого, святого краю,
Гучати відгрови врочистих од
За те, що ми — усміхнені з відчаю —
Життя складаючи, як гідну дань,
Шляхи встеляючи кістками
В кільці облуд і полювань,
Скрижалі правди, ковані віками,
— Як стяг —
Несли по селах і містах!

(*»Правдоносці«*, 1938-1948)

Аналізуючи поетичну творчість Яра Славутича, всі рецензенти підкреслюють його небуденний поетичний талант, культуру й чистоту мови, конкретність і реалістичність образів та високий рівень поетичної досконалості.

І справді, Яр Славутич незвичайно вимогливий і працьовитий поет. Він відшліфовує і зміст, і форму своїх віршів до подиву гідної філігранності.

Яр Славутич — співець завзяття й героїзму, чарівної природи й корисної праці; співець стійких і чесних характерів, які своєю повсякденною працею перетворюють дикі пустирі у цивілізовані житлові міста й селища.

Глибока філософічна синтеза, пластичність поетичних образів та високоартистична мистецька форма ставлять Славутича в перші ряди сучасних авторів не тільки еміграційної, а й загальноукраїнської літератури.

У збірці *»Завойовники прерій«* (перше видання 1968 р.) Славутич яскраво віддзеркалив західні й північні канадські безкраї степи та їх мешканців — перших українських поселенців, завзятих шукачів волі, якої вони не могли знайти на рідній землі.

Прекрасними поетичними образами Славутич стверджує, що тільки українці, — оті нездоланні нащадки Трипілля — принесли життя в прадавню глухомань — канадські прерії.

Прибульче, корчуй і плужань
Цю давню, як світ глухомань.
(Стор. 32)

Автор підкреслює, що:

Сокира і плуг, і коса —
Твого неспокою краса.
(Стор. 32)

Психіка української людини гуманна, чутлива й сумирна. Це психіка людини праці, творця, вічного будівничого, а не вандала-руїника.

Яр Славутич слушно стверджує, що українські поселенці завоювали канадські прерії не вогнем і мечем, а ралом і плугом:

Ця земля, завойована плугом,
Новознайдений, рідний дим,
Окриляє серця недолугим
І снаги додає слабим.

Чую, далі співної Канади
Вишумовують зерна дощем,
Лопотять прапорами принади —
Українського слова кличем!
(Стор. 38)

Дуже цікаво схарактеризував Славутич силу волі, стійкість характеру, наполегливість і працьовитість українських поселенців у баладі «Трое». Порівнюючи силу волі представників трьох різних народів, що прибули до Канади — англійців, французів і українців — в особах Джона, Жана та Івана, автор підкреслює, що тільки українці, завдяки стійкості свого характеру й наполегливості праці, могли боротися з дикими канадськими преріями, перетворювати їх у цивілізовані житлові околиці.

Та не такі Джон і Жан. Вони легковажні, не люблять тяжко працювати, шукають веселого, пригодницького життя:

Та годі! Ліпше в Монтреалі
Вертаймося на пиво.
І стріне нас, немов на баль,
Не 'дна мамзель щасливо! . .
(Стор. 22)

Невтомно й уперто працює Іван, долаючи цілинні масиви безмежних прерій. У процесі самовідданої праці постать його виростає до нечуваної величини казкового велетня, який виконує свою історичну місію, перетворюючи дикі степи у родючі простори.

Та ба!

Трудивсь Іван, зорав Іван
Тугі цілини прерій.
Тоді вернулись Джон і Жан
Вести ім'ям імперій.
(Стор. 24)

У баладі «Трое» Славутич правдиво віддзеркалив реальну історичну правду канадської землі. Джон і Жан прибули до Канади з нудьги, приїхали шукати авантюриницьких пригод і звад. Після їх прибуття, полились гіркі сльози розпачу тубільного населення, застогнали прерії від диму пожарищ і невинної людської крові.

»Нудьга гнітила, — каже Джон. —
Я прагнув зриву, звади,
І через десять перепон
Таки добивсь Канади.
Поклав я сотню індіан,
Не пожалівши дробу . . .«
»І я, — додав глумливо Жан, —
Півсотні вбив на пробу«.

(Стор. 22)

У цих рядках бачимо яскраве відтворення історичної правди з часів поселення в Канаді різних поселенців — виходців з європейського континенту.

В образі Івана автор створив повнокровний, живий і гуманний тип українського поселенця, який від початку до кінця не зрадив «слову» і виконав чесно задуману місію.

Іван приніс мир із собою і щире братерство на нове місце поселення. Він не вбиває місцевих мешканців, а хоче жити з ними в щирій злагоді, як це правдиво підкреслює автор у баладі «Чорностопець»:

»Иди, — не вгаває Іван, —
І з нами у дружбі живи,
Скликай непокірних краян,
Волай до душі й голови:
Ми прагнемо жити у мирі,
Братерства провісники щирі«.

(Стор. 27)

Але, не зважаючи на безпосередню щирість українських поселенців та їх бажання жити дружньо з індіанцями, вони часто-густо нападали на українських поселенців, палили їхні садиби й безпощадно вбивали наших трударів, як це описує Славутич у баладі «Спадщина»:

Сідає в авто господар сивий,
На поле їде, на буйні ниви,
З гори на гору і з балки в балку,
Йому одному знайомі змалку...
Отут палала його садиба,
Коли буланий здіймався диба;
Прошила тіло стріла із лука —
Не стало сина, не буде внука!

(Стор. 28)

Але господар-українець не відплачує за вбивство вбивством. Згодом він їде до вігвамів і просить, щоб вони віддали йому нащадка вбивці, якому дає все своє господарство.

Зразком інтимно-філософської лірики є вірш «Ювілейне». Тут автор пристрасно висловив своє мистецько-поетичне «credo» і по-новому на-світлив призначення поета в суспільному житті. Славутич у цьому вірші розкриває перед нами свій внутрішній духовий світ:

Неопалима ватра самострати
Мого піввіку відгула.
Дотла згорівши, з попелу зростати
І досягати високостей тла!

Мені доба, немов гранчає жито,
Родила радість ваговитих слів,
Коли світами грала снаговито
Прадавня правда, як Орфеїв спів.

(Стор. 50)

Як поет-патріот, Славутич глибоко вріс у суспільно-громадське життя свого народу, вболіваючи над усіма порухами долі його історичного буття. Із кожним новим віршем бачимо зростання творчого таланту Славутича; його зв'язок з народом та його долею глибшає й набирає мистецько-філософського змісту:

Я присягався краяти живу дич
І переможно братися добром.
О ні, недарма клекотав Славутич
Гінкою кров'ю під важким пером!
(Стор. 50)

У цих рядках бачимо глибоку філософську медитацію автора над ролею і значенням поезії та місцем і призначенням поета у суспільному житті.

Мотив ностальгії срібlistим серпанком пронизує «Полярні сонети» та «Північне сяйво»:

Навкруг невідоме холодне
Мовчанням, як фатум лягло.
Розкрийся, блакитна безодне,
Впади на стуманене тло.

Між вами я звагло конаю,
Полярних пустель пілігрим;
Шукаю для слова Синаю
І мрію про соняшний Крим.
(Стор. 76)

Славутич — «полярних пустель пілігрим», знеможений тугою за соняшним Кримом і степовою Україною — повільно конає серед полярних канадських пустель і думками лине в рідний край. Образ матері-України стоїть завжди перед очима поета. Такий мотив перекликається із Шевченком, коли він говорить у своєму «Посланні»:

Нема на світі України,
Немає другого Дніпра...

Для української людини ніщо не може заступити батьківщини. Де б українець не був, у яких достатках не проживав би, він завжди тужить за рідним краєм, а багато наших людей навіть умирає з туги за батьківщиною.

Яр Славутич — поет талановитий, багатогранний і своєрідний. Його поетичні образи яскраві й монументальні. Своєю поетичною творчістю він зарепрезентував себе як епик і лірик. Мова Славутичева різьблена, запашна й чиста, як гірський струмок; він майстерно володіє всіма видами віршування. Всі вірші Славутича сповнені глибиною філософського змісту і гармонійною майстерністю поетичного вислову.

Друге видання збірки «Завойовники прерій» має понад 10 нових поезій, яких не було в першому виданні. Усі вірші (їх 50), крім балади «Чорностопець», супроводжені англійськими перекладами австралійського поета Р. Г. Моррісона. Аналізі цих точних перекладів треба присвятити окрему аналітичну статтю, що зможуть зробити лише добрі знавці англійської поетичної мови.

НА ФОНД ОБОРОНИ УКРАЇНИ

Акція за створення мільйонного Фонду Оборони України — продовжується. Подаємо 7-ий список Жертводавців на Фонд Оборони України:

Велика Британія:

Український Товариський Клуб «Лиман» у Брадфорді	1,000 фун.
Viddal СУБ-у в Лестері	500
Український Товариський Клуб у Галіфаксі	500
Український Товариський Клуб у Болтоні	500
Ярослав і Марія Саламаха (Брадфорд)	200
Михайло Ховзун (Бірмінггам)	200
В. Б. (Ноттінгем)	150
Н. Н. (Манчестер)	125
М. Р. (Брадфорд)	101
Василь Петрушак (Глостер)	100
Михайло Терлецький (Лондон)	100
Петро Заяць (Вейкфільд, — раніше 200 ф., разом — 300 ф.)	100
Старий Лемко (Сток-он-Трент)	100
Іван Новий (Манчестер)	100
Кость Рудий, емерит (Манчестер)	100
Михайло Штогрин (Манчестер)	100
В. Карапата (Манчестер)	100
Прокіп Панчак (Брадфорд)	100
Петро Стасюк (Челмсфорд)	100
Юрко Свирида (Свіндон)	100
М. Гавришко (Свіндон)	100
Дмитро Бойко (Свіндон)	100
Михайло Ткачук (Лондон)	100
І. Вергун (Глязгов)	100
Петро Могила (Блекбурн)	100
Іван Токарик (Олдгам)	100
В. Т. (Галіфакс)	100
Петро Кричковський (Рочдейль)	100
Ю. Вишняковський, В. Бойчук (Брадфорд)	100
Український Товариський Клуб в Бедфорді	100
А. Качкан (Свіндон)	100
Петро Николишин (Ноттінгем)	100
Гнат Фульмас (Ноттінгем, — раніше 20 ф. разом — 120 ф.)	100
Василь Циган (Галашілс, Шотляндія)	100
Український Товариський Клуб в Галашілс (Шотляндія)	100
Петро Дюк (Ковентрі)	100
Осередок СУМ в Лестері	100
Е. М. (Бірмінггам)	100

Т. Ф. Шаянський (Бірмінгем)	100 фун.
Микола Грицяк (Тілсгед, Салсбері)	100
Т. Каритник (Бері)	100
М. Дулеба (Бері)	100
С. Незнаний (Ноттінгем)	100
Василь Бобецький (Лондон)	100
Відділ СУБ-у в Болтоні	100
Осип Юрків (Мансфілд)	100
Д. Мирдж (Рочдейль)	60
М. М. Прихідний (Бедфорд)	60
Відділ СУБ-у в Глостері	50
Григорій Бацик (Лондон)	50
Михайло Шкроміда (Лондон)	50
М. Кундеревич (Ковентрі)	50
І. Андрусак (Манчестер)	50
Остап Марковський (Манчестер)	50
П. А. К., емерит (Манчестер)	50
В. Андрусишин (Манчестер)	50
М. Слободян (Манчестер)	50
Зенон Богданський (Манчестер)	50
Теодор Кохан (Манчестер)	50
Н. Н. (Манчестер)	50
В. П. (Блекбурн)	50
Ярослав Федик (Свіндон)	50
А. Бойко (Свіндон)	50
Антін Хомів (Свіндон)	50
В. Калитчук (Свіндон)	50
Григорій Дума (Ноттінгем)	50
Михайло Костів (Ноттінгем)	50
Степан Гнатківський (Глостер)	50
Микола Кіт (Олдгам)	50
Василь Походай (Олдгам)	50
М. Кріслатий (Ноттінгем)	50
О. Ост (Дерби)	50
О. Василичин (Дерби)	50
М. Окіпний (Дерби)	50
Петро Назарук (Дерби)	50
І. Сологуб (Дерби)	50
Петро Кухтар (Буртон-он-Трент)	50
М. Коваль (Буртон-он-Трент)	50
М. Командовський (Рочдейль)	50
М. Кішко (Рочдейль)	50
Т. Коновалек (Брадфорд)	50
Гурток ОУЖ ім. Н. Кобринської у Брадфорді	50
М. Д. (Брадфорд)	50
В. П. (Брадфорд)	50
І. Походай (Бедфорд)	50

Іван Іванюк (Бедфорд)	50 фун.
Теодор Вовк (Свіндон)	50
В. Мотовильчик (Ноттінгем)	50
М. Бартош (Барнслей)	50
Василь Сколоздра (Аштон)	50
Яків Миськів (Дукінфілд)	50
Володимир Мілько (Аштон)	50
Володимир Бучок (Аштон)	50
Онуфрій (Стокпорт)	50
Ярослав Супрун (Олдгам)	50
Округа СУМ Захід, Лянкашір	50
С. М. М. (Брадфорд)	50
Д. Яворський (Брадфорд)	50
М. К. (Брадфорд)	50
А. С. (Брадфорд)	50
Іван Кратко (Ноттінгем)	50
М. Гайва (Лондон)	50
М. Хробак (Галашілс, Шотляндія)	50
Г. Старчак (Галашілс, Шотляндія)	50
Дмитро Балабан (Галашілс, Шотляндія)	50
П. Зембаль (Галашілс, Шотляндія)	50
М. Зорик (Галашілс, Шотляндія)	50
Василь Лучка (Галашілс, Шотляндія)	50
Микола Турик (Галашілс, Шотляндія)	50
М. Ферко (Галашілс, Шотляндія)	50
Степан Сидор (Галашілс, Шотляндія)	50
Григорій Голубко (Галашілс, Шотляндія)	50
С. К. (Лестер)	50
Петро Пісковий (Ковентрі)	50
Михайло Возвода (Бірмінгем)	50
К. Я. (Бері)	50
І. Сухар (Бері)	50
М. Дубенко (Мансфілд)	50
Н. Незнаний (Лондон)	50
О. Товкач (Лютон)	50
І. Ковальчук (Лідц)	50
Адам Колтун (Лідц)	50
Т. Верба (Ноттінгем)	30
В. Сівач (Ноттінгем)	50
І. Мороз (Ноттінгем)	50
С. Ділай (Ноттінгем)	50
О. Микицей (Ковентрі)	50
Петро Чурак (Блекберн)	50
Володимир Лучка (Болтон)	50
Василь Гес (Болтон)	50
Гурток ОУЖ в Болтоні	50
В. Грам'як (Болтон)	50

Григорій Лесюк (Едінбург, Шотляндія)	50 фун.
Іван Богун (Лестер)	50
О. Журавінський (Лестер)	50
Михайло і Анна Дідюк (Лій)	50
Василь і Юстина Щербатюк (Лій)	50
Петро і Катерина Юрків (Віган)	50
Іван Симкович (Лій)	50
Степан Цайклер (Мансфілд)	50
Ф. Вердик (Брадфорд)	45
А. Матвійв (Бірмінгем)	44
Остап Іван Снедак (Ноттінгем)	40
С. Г. (Лестер)	40
Юліян Олексюк (Мансфілд)	40
Василь Лютак (Мансфілд)	40
М. Б., пенсіонер (Манчестер)	40
Микола Нанівський (Манчестер)	40
С. Гарбуз (Буртон-он-Трент)	40
Роман Ревко (Аштон)	40
Степан Київ (Аштон)	40
Микола Хибин (Брадфорд)	40
М. Юрків (Ноттінгем)	40
Дмитро Пушкар (Дентон, Манчестер)	35
В. Голільчин (Мансфілд)	35
М. С. Лупаца (Брадфорд)	35
П. Холявка (Манчестер)	35
С. М. (Бірмінгем)	30
М. Андрусів (Тодморден)	30
О. Гуменний (Тодморден)	30
Мирон Штогрин (Манчестер)	30
В. Балицький (Манчестер)	30
С. Бутрій, пенсіонер (Манчестер)	30
В. Савіцький (Манчестер)	30
В. Ф. (Акрінгтон)	30
Василь Дем'янчук (Лондон)	30
Михайло Юхман (Рабі)	30
Михайло Кінаш (Глостер)	30
Мирон Патра (Олдгам)	30
Н. Н. (Ноттінгем)	30
Володимир Федичин (Ноттінгем)	30
М. Мокрий (Ноттінгем)	30
Осип Семчишин (Лютон)	30
Я. Шлапак (Пітерборо)	30
П. Копровський (Рочдейль)	30
Петро Підкович (Брадфорд)	30
П. Б. (Спалдінг)	30
В. Петришин (Бедфорд)	30
Микола Руцький (Гайд)	30

Іван Сем'янчук (Кіхлей)	30 фун.
А. М. К. (Ноттінгем)	30
М. Рідош (Галашілс, Шотляндія)	30
М. Гаргай (Бері)	30
Я. Дем'янчук (Бері)	30
С. Гайдук (Бері)	30
Дмитро Мартинів (Ноттінгем)	30
Іван Курдиба (Ноттінгем)	30
Федьо Фігурик (Гінор, Ноттінгем)	30
Василь Цапар (Ковентрі, — раніше 20 ф., разом 50 ф.)	30
Б. Івасюк (Саттон ін Ашфілд)	30
П. Сараник (Галлівел, Болтон)	25
М. Хомин (Ноттінгем)	25
І. Ткачук (Ноттінгем)	25
Володимир Петноцький, емерит (Ноттінгем)	25
Управа Музею Визвольної Боротьби ім. Степана Бандери у Ноттінгемі	25
Дмитро Микуляк (Мансфілд)	25
В. Ф. (Ньюварк)	25
Теодор Думич (Мансфілд)	25
Михайло Кулешір (Тілсгед, Салзбери)	25
І. Б. (Бері)	25
В. Тріш (Бері)	25
Григорій Янішевський (Блекберн)	25
Ірина Зорик (Галашілс, Шот.)	25
Петро Воляр (Галашілс, Шот.)	25
Степан Кавулч (Галашілс, Шот.)	25
Петро Кунтий (Ноттінгем)	25
М. П. К. (Ноттінгем)	25
М. С. (Брадфорд)	25
М. О. (Брадфорд)	25
Т. О. (Брадфорд)	25
І. Копелців (Брадфорд)	25
М. Луців (Брадфорд)	25
А. І. (Брадфорд)	25
С. Ткачук (Лондон)	25
Микола Гайдаш (Глоссон)	25
М. Скалич (Рашден)	25
О. М. Н. М. З. (Брадфорд)	25
М. Лесенчук (Брадфорд)	25
М. Жук (Брадфорд)	25
А. Канюка (Рочдейль)	25
Відділ ОБВУ в Рочдейлі	25
В. Семчук (Рочдейль)	25
В. Туцький (Рочдейль)	25
Іван Явчак (Рочдейль)	25
Теодор Рудий (Рочдейль)	25

В. Дорош (Рочдейль)	25 фун.
М. Лісний (Рочдейль)	25
Павло Ковалишин (Алфретон)	25
О. Слабодух (Галіфакс)	25
Й. Ц. (Ноттінгем)	25
Михайло Коцан (Ноттінгем)	25
Я. Д. (Ноттінгем)	25
С. Гузан (Ноттінгем)	25
М. Сорока (Ноттінгем)	25
Володимир Шклянка (Олдгам)	25
П'як (Дурслей)	25
В. С. (Глостер)	25
Сновидівський (Рабі)	25
Т. Н. (Рабі)	25
О. Мазур (Глязгов, Шот.)	25
М. Петрик (Ковентрі)	25
Дмитро Литвин (Манчестер)	25
М. Сало (Манчестер)	25
Осередок СУМ ім. полк. Івана Богуна у Манчестері	25
Д. Павлюк (Манчестер)	25
Гр. Врубель (Манчестер)	25
В. Б., пенсіонер (Манчестер)	25
М. Р. С. (Манчестер)	25
В. Рутковський (Манчестер)	25
І. Гриджук (Манчестер)	25
Т. Панько (Манчестер)	25
Я. Соколик (Манчестер)	25

По 20 ф.: І. Ярема (Глостер), Ст. Луцак (Тодморден), Михайло Кітчак (Глостер), Данило Орішко (Ноттінгем), Іван Ганачівський (Ноттінгем), Василь Романовський (Воррінгтон), Дмитро Голіяш (Пітерборо), М. Паска (Рочдейль), Лев Лапчинський (Рочдейль), Іван Яцик, емерит (Брадфорд), Михайло Сулим (Брадфорд), Г. Фарина (Брадфорд), С. Жолубак (Брадфорд), І. А. Нискоклон (Брадфорд), М. Лановий (Брадфорд), Г. Ч. (Брадфорд), С. Балюк (Тодморден), Василь Івасик (Бедфорд), Микола Волосянський (Аштон), Микола Яремчак (Аштон), П. Д. (Брадфорд), Іван Ждан (Брадфорд), Архип Киричик (Бедфорд), П. Гарбуз (Бері), І. Гайдук (Бері), Михайло Кофлінський (Лідс), В. Шевчук (Лондон), Теодор Кісіль (Лестер), М. С. (Лестер), М. П. (Лестер), П. Х. (Лестер), Гнат Фульмас (Лестер), Іван Кравчук (Честерфілд).

По 15 ф.: М. Слободян (Брадфорд), В. Стецівка (Брадфорд), І. Стецук (Брадфорд), В. Граб (Брадфорд), М. Івасівка (Бедфорд), С. Б. (Брадфорд), Іван Лихолат (Брадфорд), Іван і Катерина Чапля (Брадфорд), Микита Загородний (Гейвуд), Гурток ОУЖ (Пітерборо), О. Сич (Ноттінгем, — раніше 10 ф. — разом 25 ф.), М. Кривінський (Ноттінгем), Теодор Гарун (Лестер), С. Василиць (Тодморден), М. Х. (Бері), М. Войціховський (Бері), М. Борсук (Честерфілд), І. Горичко (Честерфілд).

По 10 ф.: М. Яструб (Челмсфорд), Д. Остап'як (Свіндон), Михайло Лінк (Свіндон), Я. Павлишин (Дурслей), І. Федоришин (Дерби), В. Козюпа (Честерфілд), Олекса Дзиндза (Рочдейль), Р. Богуш (Брадфорд), С. Рожків (Брадфорд), І. Коваль (Брадфорд), Гр. Кондрат (Брадфорд), п-во Притуляк (Брадфорд), Ф. Радик (Брадфорд), Василь Сенчишин (Брадфорд), Ярослав Демчук (Брадфорд), І. Ш. (Брадфорд), Відділ ОБВУ (Бедфорд), Гурток ОУЖ (Бедфорд), А. Балашевич (Бедфорд), Микола Король (Свіндон), І. Ільків (Свіндон), Михайло Комашка (Свіндон), І. Андрусак (Брадфорд), М. Ф. К. (Брадфорд), С. П., емерит (Брадфорд), В. Яворний (Брадфорд), С. Д. Замулінський (Брадфорд), Р. Стахів (Брадфорд), М. Яворський (Брадфорд), М. К. (Брадфорд), М. Ж. (Марстон), Степан Лахман (Лестер), І. Даниляк (Бері), Я. Стецик (Бері), І. Г., емерит (Ковентрі), О. Івасенко (Ковентрі), А. Я., емерит (Лестер), Михайло Квічка (Лестер), П. Марущак (Лестер), О. Малиновський (Честерфілд), В. Лис (Честерфілд), Ілько Мороз (Честерфілд).

Учасники одноденної голодівки в Пітерборо, що її zorganizував місцевий Окружний Комітет Оборони Українських Політ'язнів в СРСР на знак протесту проти арештів і переслідувань в Україні, склали на Фонд Оборони України 189 ф. 70 п.

Під час прощального прийняття з нагоди виїзду п-ва Костюків із Ковентрі до Австралії, присутні гості з ініціативи пп. О. Красія і П. Дюка склали на ФОУ 40 фун.

З нагоди шлюбу сумівців Вікторії Дяківської і Ореста Мульки, що їх звінчав 10 серпня ц. р. о. протоєрей С. Морозюк у Лестері, присутні гості склали на ФОУ 35 ф. 81 п.

З нагоди вінчання Лесі Юрків з п. Таче, що відбулося 29 червня ц. р. в Лїй, присутні гості склали на ФОУ 31 ф.

З нагоди вінчання Марії Герелюк з Іваном Фінів, що відбулося 3-го серпня ц. р. в Ковентрі, із проведеної збірки між гостями призначено 20 ф. на ФОУ.

З нагоди срібного ювілею подружнього життя П-ва Ратичів у Кіхлїй, присутні гості з ініціативи п. Т. Коновалика склали на ФОУ 26 ф. 35 п.

З нагоди вінчання М. М. Барон, що відбулося 27 липня ц. р. в Лїй, присутні гості склали на ФОУ 18 фун.

Після поминальної Служби Божої за спокій душі Матері п. Березовського в Едінбурзі, учасники тризни склали на ФОУ 15 фун.

У першу річницю смерті сина п. Константюка в Шотляндії присутні на поминках склали на ФОУ 7 фун.

З нагоди поставлення пам'ятника бл. п. М. Готрі в Ноттінгемі засобами-пожертвами пп. П. Кузіва і С. Оленчука із США, залишених 20 фун. п. Г. Старух передав на ФОУ.

Справлення помилки: У 6-му списку жертводавців на ФОУ подано неправильно прізвище п. Андрія Шологіна з Лестеру (як Шалабін), що жертвував 25 ф. на ФОУ.

США:

Богдан Крук (Дітройт, Міч.)	1,100 дол.
Іван і Марія Ровенчуки (Дітройт, Міч.)	1,100
Юрко Ровенчук (Дітройт, Міч.)	1,100
Петро і Ольга Рогатинські (Дітройт, Міч.)	1,100
10-ий Відділ ООЧСУ (Дітройт, Міч.)	1,000
Відділ УККА Південно-Східнього Мічігену (Дітройт)	1,000
Теодор і Зеновія Шевчуки (Дітройт, Міч.)	1,000
Українська Народна Поміч в Америці і Канаді	1,000
3-ій Відділ ООЧСУ в Клівленді, Огайо	1,000
Микола Воскрес (Дітройт, Міч.)	600
Володимир Кушнір (Дітройт, Міч.)	600
Євген Лобас (Дітройт, Міч.)	600
Григорій Озарків (Дітройт, Міч.)	600
С. і М. З. (Дітройт, Міч.)	600
Тома Штоник (Лос Анджелес, Каліфорнія)	500
Я. Т. (Лос Анджелес, Каліфорнія)	500
Ілярій Дідуник (Дітройт, Міч.)	500
Микола Кавка (Дітройт, Міч.)	500
Антін Кобилянський (Дітройт, Міч.)	500
Володимир Рижий (Дітройт, Міч.)	500
Богдан Федорак (Дітройт, Міч.)	500
Григорій Філь (Дітройт, Міч.)	500
Василь Щербій (Дітройт, Міч.)	500
Відділ Об'єднання Жінок ООЧСУ (Дітройт, Міч.)	500
Відділ ПАБНА (Американських Приятелів АБН, Дітройт)	500
Головна Управа ООЧСУ (Нью-Йорк, Н. Й.)	500
Євген Галушак (Денвер, Кольорадо)	500
А. Мак (Клівленд, Огайо)	500
Микола і Олена Климишини (Дітройт, Міч.)	350
Василь Білик (Дітройт, Міч.)	300
Григорій Гарбар (Дітройт, Міч.)	300
Микита Дмитрів (Дітройт, Міч.)	300
Осип Коваль (Дітройт, Міч.)	300
Євген Крижанівський (Дітройт, Міч.)	300
Євген Репета (Дітройт, Міч.)	300
Маріян і Марія Заблоцькі (Дітройт, Міч.)	300
Теодор Токарчук (Дітройт, Міч.)	300
Григорій Ціхановський (Честер, Пенсільвенія)	300
Мартин і Ірина Новаківські (Дітройт, Міч.)	250
Михайло і Іванка Терлецькі (Дітройт, Міч.)	250
Володимир Ворик (Дітройт, Міч.)	250
Петро Вох (Седар Ноулс, Нью Джерзі)	250
Відділ Т-ва кол. вояків УПА (Дітройт, Міч.)	200
Володимир Брунець (Дітройт, Міч.)	200
Дмитро і Марія Івасишини (Дітройт, Міч.)	200

Теодор Качан (Дітройт, Міч.)	200 дол.
Микола Легета (Дітройт, Міч.)	200
Василь Мельник (Дітройт, Міч.)	200
Василь Огар (Дітройт, Міч.)	200
Михайло Пиц (Дітройт, Міч.)	200
Ілько Рожак (Дітройт, Міч.)	200
Дмитро і Марія Сулими (Дітройт, Міч.)	200
Володимир Стрихар (Дітройт, Міч.)	200
Іван Терлецький (Дітройт, Міч.)	200
Теодор Тимочко (Дітройт, Міч.)	200
Володимир Тустанівський (Дітройт, Міч.)	200
Іван Філійович (Дітройт, Міч.)	200
Семен і Марія Чорній (Дітройт, Міч.)	200
Григорій Юрків (Дітройт, Міч.)	200
Олекса і Анна Барткові (Клівленд, Огайо)	200
С. Бойко (Клівленд, Огайо)	200
Відділ Т-ва кол. всяків УПА (Клівленд, Огайо)	200
Іван Микита (Лорейн), (Клівленд, Огайо)	200
Оселя СУМА «Хортуця» (Клівленд Огайо)	200
Володимир Шудан (Клівленд, Огайо)	200
П-во Твардовські (Нью-Йорк) з нагоди вінчання їхньої доні Ірини з п. Богданом Гошовським	150
Пилип Янкевич (Дітройт, Міч.)	150
С. Г. (Нью-Йорк, Н. Й.)	100
Василь Пастушок (Честер, Пенсіл.)	100
Т. Камінський (Бруклін, Нью-Йорк)	100
І. Стеткевич (Мічіген)	100
Петро Турчин (Рено, Невада)	100
Іван Бак (Клівленд, Огайо)	100
Теодор Бриздун (Клівленд, Огайо)	100
Олександра і Петро Волошини (Клівленд, Огайо)	100
Тарас і Софія Бурі (Клівленд, Огайо)	100
Роман Возьняк (Клівленд, Огайо)	100
Роман Воляник (Клівленд, Огайо)	100
Степан Воляник (Клівленд, Огайо)	100
Мирослав Гейниш (Клівленд, Огайо)	100
Теодор Глуховецький (Клівленд, Огайо)	100
Володимир Головатий (Клівленд, Огайо)	100
Петро Гуналовський (Клівленд, Огайо)	100
О. Андріяшко (Дітройт, Міч.)	100
Р. Андрушків (Дітройт, Міч.)	100
В. Бабій (Дітройт, Міч.)	100
В. Вінковський (Дітройт, Міч.)	100
П. Блонський (Дітройт, Міч.)	100
М. і В. Брездені (Дітройт, Міч.)	100
І. Бутрій (Дітройт, Міч.)	100
І. Василюк (Дітройт, Міч.)	100

І. Ващук (Дітройт, Міч.)	100 дол.
А. Вовк (Дітройт, Міч.)	100
М. Волощук (Дітройт, Міч.)	100
А. Воронович (Дітройт, Міч.)	100
В. Гавілей (Дітройт, Міч.)	100
Г. Галамушка (Дітройт, Міч.)	100
І. Галич (Дітройт, Міч.)	100
Олена Гевко (Дітройт, Міч.)	100
М. Готра (Дітройт, Міч.)	100

Ананій Никончук (Піттсбург), замість квітів на могилу
сл. п. Степана Блажкова — 100 дол.; по 50 дол.: Володи-
мир Коваль, Володимир Мазур; по 25 дол.: Юліан
Іваськевич.

Юлія Петришин (Філядельфія), замість квітів на могилу
сл. п. Ганни з Дубиняків Середяк у Буенос-Айресі — 100 дол.

Данило Даниляк (Вернон, Вермонт) — 50 дол. По 25 дол.: Степан
Михайлишин (Вернон, Вермонт), Н. А. Лопатинська. По 20 дол.: Микола
Богдан; по 10 дол.: І. Кузич-Березовський (Беркелей, Міч.), М. Зве-
решук.

Канада:

Є. Медвідь (Оттава, Онт., плос 1,000 дол. на Визвольний Фонд)	1,000 дол.
Осип Масляний (Ріджайна, Саскатун)	1,000
Юрій Середич (Ріджайна, Саскатун)	1,000
Відділ ЛВУ в Гамілтоні (Онтаріо)	1,000
Відділ ОЖ ЛВУ у Гамілтоні (Онтаріо)	1,000
Організації УВФронту у Віндзорі (ЛВУ, ОЖ ЛВУ, СУМ)	1000
Петро і Марія (Віндзор, Онт.)	1,000
Лука Лукіянів (Віндзор, Онт.)	1,000
Липовець 24 (Віндзор, Онт.)	1,000
Юрій Середич (Ріджайна, Саск.)	1,000
Інж. Мирон і Марта Барабаші (Торонто), замість квітів на могилу сл. п. інж. Михайла Кравціва	1,000
Володимир Сагаш (Ріджайна, Саск.)	500
Степан Потикевич (Ріджайна, Саск.)	500
Андрій Федорків (Торонто, Онт.)	500
Осередок СУМ ім. І. Климова-Легенди в Гамілтоні	500
Микола Попович (Едмонтон, Алберта)	400
Михайло і Катерина (Віндзор, Онт.)	250
Петро і Анна Мицаки	250
В. Василько (Торонто, Онт.)	250
Українська Католицька Парафія (Лондон, Онт.)	250
Степан Гутира (Ріджайна, Саск.)	250
О. М. (Едмонтон, Алта, раніше — 200 дол., разом 400 дол.)	200
Володимир і Марія Кудли (Емтерстбург, Онт.)	200

Володимир Гошовський (Віндзор, Онт.)	200 дол.
Микола і Анастасія Маціборки (Віндзор, Онт.)	200
С. Цвик (Вінніпег, Ман.)	150
Володимир Пальчук (Торонто, Онт.)	150
о. крилошанин Семен Їжик (Вінніпег, Ман.)	100
П. Білас (Вінніпег, Ман.)	100
І. Вапляк	100
Т. Гуменюк	100
І. І.	100
І. Ілько	100
А. С. К.	100
С. Куцик	100
П. Лостовський	100
І. Мандзюк	100
І. М.	100
П. Ф.	100
Т. Цвик	100
Г. Яцик	100
Іван Лупинець (Велланд, Онт.)	100
Петро Під'ярківський (Едмонтон, Алта)	100
Д. К. (Калгари Алта; раніше — 250 дол., разом 350 дол.)	100
Відділ ЛВУ в Кіркленд Лейк, (Онтаріо)	100
Український Центр (Лондон, Онт.)	100
Роман Водвуд	100
Степан Козак	100
Юліян Макаран	100
І. П.	100
Степан Яцик	100
Відділ ЛВУ в Ріджайні (Саск.)	100
Відділ ОУЖ СВУ в Ріджайні (Саск.)	100
Іван Щудло (Ст. Кетеринс, Онт.)	100
Іван Федусь (Портедж ля Прері, Ман.)	100
Павло Швець (Торонто, Онт.)	100
Семен і Анастасія Семковичі (Чатам, Онт.)	100
С. Березюк (Гамільтон, Онт.)	100
Григорій Блашків (Гамільтон, Онт.)	100
В. Г.	100
О. Гриневич	100
В. Д.	100
М. Ж.	100
Зенон Крамар	100
Михайло Кривокульський	100
Василь Купич	100
В. Л.	100
М. і Т. Огородники	100
Дмитро Сенів	100

М. Соб'як	(Гамільтон, Онт.)	100 дол.
П. П.		100
П.Т.		100
Григорій Устинський		100
Іван Чепига		100
Михайло Шемрей		100
Степан Яворський		100
Б. Обух (Калгари, Алберта)		100
Відділ ЛВУ в Кембриджі (Престон, Онт.)		100
Осередок СУМ в Кембриджі (Престон, Онт.)		100
Український Народний Дім у Кембриджі (Престон, Онт.)		100
Юрій Богдан (Кембридж, Онт.)		100
Степан Вілюра		100
Іван Голіяд		100
Петро Голіяд		100
Степан Заліщук		100
Петро Нич		100
Маріян Славський		100
Ярослав Андрійович (Віндзор, Онт.)		100
Василь Антонів		100
Іван Бакса		100
Іван Винарчук		100
Ілько Вітрак (Емгерстбург, Онт.)		100
Іван Петрусак (Емгерстбург, Онт.)		100
Григорій Гоцуляк (Віндзор, Онт.)		100
Роман Гавадзин (Віндзор, Онт.)		100
Микола і Зіна Матвійів (Віндзор, Онт.)		100
Никола (Віндзор, Онт.)		100
Н. Н. (Віндзор, Онт.)		100
Микола Олексиниш (Віндзор, Онт.)		100
Павло і Марія Панціви		100
Павло Панців (молод.)		100
Петро Савицький		100
Олекса Савчинський		100
Василь і Розмарія Шмирки		100
Ярослав Тинівський		100
Йосиф Яворський		100
Михайло Солук (Брентфорд, Онт.)		100
Осип Кокіль (Едмонтон, Алберта)		100
Тиміш Тютюко (Калгари, Альберта)		100
Микола Бородайлюк (Монтреаль, Квебек)		100
Федір Бородайлюк (Монтреаль, Квебек)		100
Антін Доманчук (Монтреаль, Квебек)		100
С. К. (Онтаріо)		100
Василь Гайда (Етобікоок, Онт.)		100
М. О. Берекета (Бімсвил, Онт.)		100

Д. Гетьманчук (Бімсвил, Онт.)	100 дол.
Григорій Семенчук (Давнсвил, Торонто, Онт.)	100
Михайло Саламон (Данвил, Велланд, Онт.)	100
Михайло Турок (Чемайнус, Б. К.)	100
Олена і Артим Коломийчуки (Калгари, Алберта)	100
Богдан Пришляк (Ст. Кетеринс, Онт.)	100
Українська кредитова спілка «Віра» у Гамілтоні (Онт.)	100
М. Боднарук (Мирнам, Едмонтон, Альта)	75
А. В. (Вінніпег, Ман.)	70
В. Білоус (Калгари, Альберта)	60
Іван Хмелик (Едмонтон, Алта; раніше — 500 дол., разом 550 дол.)	50

По 50 дол.: А. Підгаєцький (Вінніпег, Ман.), Г. Станович (Вінніпег, Ман.), І. Цяпута (Вінніпег, Ман.), І. Проць (Лондон, Онт.), М. Фуревич (Лондон, Онт.), А. Ч. (Лондон, Онт.), Ст. Блашків (Гамілтон, Онт.), Петро Клиш (Гамілтон, Онт.), Д. Корчак (Гамілтон, Онт.), С. Коцінський (Гамілтон, Онт.), Петро Омелюх (Гамілтон, Онт.), Ф. Помайба (Гамілтон, Онт.), В. Прийма (Гамілтон, Онт.), Ст. Романишин (Гамілтон, Онт.), Богдан (Емгерстбург, Онт.), М. Наконечний (Торонто, Онт.), Іван Падик (Торонто, Онт.).

По 25 дол.: В. Дудук (Вінніпег, Ман.), Г. Андрусишин (Гамілтон, Онт.), А. Василів (Гамілтон, Онт.), В. Демчук (Гамілтон, Онт.), Володимир Драбик (Гамілтон, Онт.), Лев Дубай (Гамілтон, Онт.), М. Івасюк (Гамілтон, Онт.), М. Матвійчук (Гамілтон, Онт.), М. Сидор (Гамілтон, Онт.), С. Г. (Кемрбидж, Престон, Онт.), Михайло Хом'як (Гамілтон, Онт.).

По 20 дол.: Д. Благут (Гамілтон, Онт.), Р. Дусановський (Гамілтон, Онт.).

По 15 дол.: Н. Стеткевич (Віндзор, Онт.).

По 10 дол.: О. Рибка (Лондон, Онт.), Ю. Павлів (Гамілтон, Онт.), Д. Піхоцький (Гамілтон, Онт.), Микола Устинський. Дрібними 8 дол.

Замість квітів на могилу сл. п. інж. Михайла Кравціва (Торонто):

Д-р Іван і Зиновія Мосійчуки (Бофало, Н. Й.) — 100 дол.; Роман Бойцун (Торонто) — 50 дол.; д-р Р. і М. Малащуки (Торонто) — 25 дол.; Яр. Клос — 25 дол.; мгр Я. Онищук — 20 дол.; В. і І. Безхлібники (Торонто) — 20 дол.; І. Бойко (Торонто) — 20 дол.; В. Макар (Торонто) — 20 дол.; В. і М. Солонинки — 20 дол.; Михайло і Марія Онишкевичі (Ніпігон, Онт.) — 15 дол.; по 10 дол. — М. Бартків, п-ні К. Бігус, С. Горлач, п-і О. Заверуха, І. Козак, С. Кузь, О. Кушнір, О. Матла, разом 290 дол. П-во Ярослав і Слава Стецьки — 100 нім. марок.

Замість квітів на могилу сл. п. Іванни Марціновської, яка загинула трагічно 22. 8. 1974 р. (Тандер Бей, Онт.):

Відділ ЛВУ — 20 дол., С. Пуляк — 20 дол.; В. Мазничка — 15 дол.; 10 дол.: О. Гар, І. Гринюк, В. Кахнич, І. К. К., Т. Козак, П. Кузик, Р. Проців, Т-во «Просвіта» (Порт Артур), Г. Солтикевич. Дрібніші датки на суму 155 дол.; — разом 300 дол.

Аргентина:

Володимир Лех (Вільде)	1,450 пез.
Філія «Просвіти» у Віжа Аделіна	500
Евстахій Королевич (Валентін Альсіна)	150
Замість квітів на могилу сл. п. Ганни з Дубиняків Середяк:	
Колишні вояки УПА в Аргентині	500
Об'єднання Жінок «Просвіти» в Буенос-Айресі	500
Об'єднання Жінок «Просвіти», Філія Вільде	300
Василь Костюк з дружиною (Буенос-Айрес)	250
Іван Жибак з дружиною (Буенос-Айрес)	100

Франція:

Степан Заграй (Фюме, Ардени)	1,000 фф.
Зенон Нагірянський (Мілюз)	250

Всім Жертводавцям — щира подяка. Звертаємося до всіх Українських патріотів, зокрема до членів і відділів Організацій Українського Визвольного Фронту, включитися в акцію за створення мільйонного Фонду Оборони України якнайщедрішими пожертвами. Деклярації і гроші просимо надсилати до централі СУВФ у кожній країні.

Канцелярія Президії СУВФ

ЧИТАЙТЕ!

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!

ПОШИРЮЙТЕ!

Суспільно-політичний тижневик

ГОМІН УКРАЇНИ

Видає Видавнича Спілка «Гомін України» з обм. порукою в Торонті, 140 Bathurst St., Канада.

«ГОМІН УКРАЇНИ» — заступає позиції революційно-визвольної боротьби і наголошує потребу усунення з нашого національного світогляду ворожих ідей та шкідливих впливів на справу визволення.

«ГОМІН УКРАЇНИ» — подає вісті з життя українців в Канаді і цілому світі, а зокрема найновіші вісті з життя в Україні.

«ГОМІН УКРАЇНИ» — містить сторінки літератури і мистецтва, мови, жіночих об'єднань, спорту і т. д.

«ГОМІН УКРАЇНИ» — містить оголошення, реклами підприємств, помагає в розшуках рідних і знайомих.

Передплату у Великій Британії приймає:

Українська Видавнича Спілка
200, Liverpool Road, London, N.1. 1LF

ВІДИЙШЛИ У ВІЧНІСТЬ

ІНЖ. МИХАЙЛО КРАВЦІВ

31-го серпня ц. р. в Торонті (Канада) помер на 88 році життя *інж. Михайло Кравців* — сотник УГА, багатолітній провідний член УВО і ОУН, член Ради Сеньйорів у липні 1941 року, в'язень польських і німецьких тюрем, визначний український політичний і громадський діяч, один із сеньйорів українських націоналістів.

Михайло Кравців народився 15 лютого 1887 року в Станковій, Калуського повіту. Загартований ще в юнацькому віці боротьбою за Українську державу в 1918-1920 роках, у якій брав участь у ранзі сотника УГА, Покійний не зійшов з обраного ним шляху борця за визволення України до кінця свого життя. Поразка наших Визвольних Змагань не зневірила його, він включився в ряди Української Військової Організації (УВО), а потім у ряди Організації Українських Націоналістів (ОУН), де займав провідні становища, а одночасно працював на різних ділянках українського життя, як визначний громадський і політичний діяч. Перед другою світовою війною за свою діяльність зазнав багато переслідування від польської влади, але ні тюрми, ні Береза Картузька не зламали його духової сили і він завжди був прикладом для інших.

В липні 1941 року, коли з ініціативи ОУН Національні Збори у Львові покликали Державне управління на чолі з Ярославом Стецьком у відновленій Українській державі, він став членом Ради Сеньйорів і директором Інституту української освіти і культури. Арештований німцями, сидів у німецькому концтаборі в Ашвіці. Вийшовши на волю після другої світової війни, був головою Українського Допомогового Комітету в Інсбруку (Австрія). В 1949 році виїхав до Канади і до 1954 року жив у Вінніпегу, а потім, аж до кінця свого життя — у Торонті. Ввесь час був активним провідним членом ОУН, а одночасно стояв у центрі життя Організацій Українського Визвольного Фронту в Канаді. Був членом Головної управи, а згодом головою Контрольної комісії ЛВУ, Контрольної комісії «Гомону України», управи Української Спілки образотворчих Мистців, АДУК, членом Товариства Українських Інженерів та інших українських організацій і установ.

Покійний інж. Михайло Кравців на протязі свого трудолюбного життя в усіх ситуаціях і на кожному місці — на рідних землях і на еміграції — як у безпосередній боротьбі за волю і державну незалежність України, так і в багатогранній творчій праці на політичному, громадському і культурно-мистецькому відтинках українського життя завжди був зразком українського патріота, націоналіста-соборника, і таким залишиться для майбутніх поколінь. Був людиною кристального характеру та високих моральних і національних принципів, безкомпромісовим за-

хисником націоналістичних ідей, повністю відданим справі визволення України, зразковим головою родини, сердечним другом у праці й боротьбі та глибоко віруючим християнином.

Із його смертю Організація Українських Націоналістів утратила ветерана-сенйора, що гідно стояв на сторожі ідейних позицій українського націоналізму і його концепції безкомпромісової революційно-визвольної боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу.

Дочкам сл. п. інженера Михайла Кравціва — Дарії і Марті, зятєві інж. Миронові Барабашеві, їхнім дітям і внукам та всій ближчій і дальшій Родині складаємо найглибші вислови співчуття.

Хай чужа земля буде Йому легкою, а пам'ять про Нього залишиться назавжди у наших серцях.

МИХАЙЛО МУХИН

2-го вересня ц. р. у Равенсбурзі (Німеччина) помер на 79 році життя *Михайло Мухин* — визначний літературознавець, критик і блискучий націоналістичний публіцист.

Михайло Мухин народився 1896 року в Києві. Батько його був світським професором Київської Духовної Академії. Національна свідомість зродилась у нього ще в гімназії під впливом його друзів, зокрема Юрія Русова і Максима Рильського. У той час прийшло і відродження Української держави, позначене героїчною боротьбою Крутянців і українських армій. Уже тоді в Михайла Мухина зродився гарячий український патріотизм і сформувався світогляд безкомпромісного українського націоналіста.

Після поразки наших Визвольних Змагань, Михайло Мухин, разом з іншими українськими патріотами, мусів залишити Київ, а потім і Наддніпрянщину та перейти всі поневіряння на чужині. Осівши в Чехо-Словаччині, жив у Празі і в Подебрадах, де завершував свої студії. Активно включившись у студентське життя, був співзасновником Центрального Союзу Українського Студентства і редагував «Студентський Вісник», орган ЦеСУС, аж до 1931 року. В другій половині 1930-их років переїхав на Закарпаття, де працював в редакціях українських часописів. Після збройного наступу Угорщини на Карпатську Україну, М. Мухин перейшов через концтабір Ниредьгазу, а потім, через Відень, вернувся до Праги, де працював у націоналістичному видавництві «Пробоем», як член Референтури Культури ПУН. Після ліквідації Гестапом видавництва «Пробоем», його забрали на примусову працю до південної Німеччини, де він залишився і по закінченні другої світової війни.

Михайло Мухин був прекрасним знавцем української, французької, німецької, англійської і російської літератури. Відзначався аристократичністю духу, безкомпромісовістю своїх націоналістичних поглядів, скромністю і особливою шляхетністю. Доживав свого віку в чужому (німецькому) домі емеритів у тяжких умовах, без жодної опіки й допомоги з боку українського суспільства. Жив особливо убого, але ніколи

не нарікав і не вимагав за свою особливо цінну публіцистичну працю будь-якої винагороди.

М. Антонович подає таку характеристику Покійного («У. С.», Париж, 29 вересня 1974 р.):

«... Нема змоги обговорити всіх публіцистичних і літературних праць М. Мухина. Можемо лише коротко вказати на його дуже рідкісне уміння створювати культурну й творчу атмосферу. Там, де він опинявся, розмова ставала завжди цікава, інтригуюча і жвава. І хоч сам він мистецькою літературною творчістю не займався, вмів створити атмосферу для літераторів і поетів, які вміли це завжди належно оцінити. М. Мухин ставав немов центром, довкола якого формувалося творче мистецьке життя. В цьому відношенні і його перебування в Празі, і в Подєбрадах, і на Закарпатті дали плоди, яких нікому з української літератури ніколи не стерти.

Своїм суто Сократівським способом життя, байдужістю до матеріальних, земних багатств він корисно відрізнявся від свого довкілля, яке, ніде правди діти, не завжди його належно розуміло, часом його осуджувало, а часом і нехтувало ним, а все ж без таких людей, як М. Мухин життя стає завжди біднішим, буденнішим, нецікавішим. Той факт, що люди формату Михайла Мухина переводяться і дає відповідь на питання, чому наше літературне життя є на такому рівні, на якому воно є».

У своїй публіцистично-критичній творчості М. Мухин присвятив особливу увагу причинам нашого духового рабства, яке привело до поразки наших Визвольних Змагань у 1917-20 роках. Він бачив ті причини, як і Д. Донцов, в українському провансальстві, у шкідливих, розкладових ідеях М. Драгоманова, що до кінця 1920-их років був божком і духовим лідером українського космополітизму, який ідейно й політично роззброїв провідників української революції 1917-1920 років. М. Мухин був співробітником «Вісника» Д. Донцова і саме в ньому він опублікував свою першу працю на тему «Драгоманов без маски», а далі ціле своє життя зосереджував свою увагу на шкідливому для українства драгоманівстві.

Наш журнал із смертю Михайла Мухина втратив не тільки щирого приятеля і цінувальника, а й одного з найкращих націоналістичних співробітників. На сторінках «Визвольного Шляху» на протязі багатьох років друкувалися такі цінні розвідки-есеї М. Мухина: «З минулих літ», «У путях шайтана», «Чумацьке навернення», «Більше світла», «Із життєпису академіка А. Кримського», «Професор Михайло Грушевський», «Драгоманов без маски» (в новій, доповненій редакції), «Іван Франко, як критик політичних поглядів М. Драгоманова», «З листування І. Франка», «Драгоманов в очах москалів та москвофілів», «Космополіти і націоналісти» та інші. Друкувався також під псевдонімом К. Подоланин.

Треба окремої розвідки, щоб належно з'ясувати і оцінити вклад сл. п. Михайла Мухина в розвиток української націоналістичної думки. Як безкомпромісовий націоналістичний публіцист, він не знав жодного хитання, тому кожна його праця була просякнена глибоким патріо-

тизмом і такою ж послідовністю та безкомпромісовістю супроти космополітизму, москвофільства, драгоманівства, малоросіяництва та всіх тих декадентських явищ, які сковують або руйнують духові сили української нації.

Покійного Михайла Мухина треба уважати за одного з тих визначних українських націоналістичних публіцистів, спадщина яких має тривалу, непроминальну вартість, тому і ім'я Його залишиться назавжди в пам'яті вдячних нащадків.

ОТЕЦЬ Д-Р АНТІН МИХАЛЬСЬКИЙ

6-го вересня ц. р. в Ноттінгемі (Велика Британія) несподівано помер на 50-му році життя о. д-р *Антін Михальський* — парох Ноттінгему й округи, радник Апостольського Екзархату, багатолітній капелян СУМ-у, автор багатьох наукових есеїв християнсько-національного значення, зразковий український священник-патріот.

Отець д-р Антін Михальський народився 12 серпня 1924 року в Гайворонці, Підгаєцького повіту, в національно-свідомій родині. Здобував знання у вирі другої світової війни, коли Україна, окупована німецькими нацистами, боролася за свої права і волю. Тоді повністю сформувався і його національний світогляд і він став на шлях вірної служби своїй Батьківщині в рядах Юнацтва ОУН. Згодом, як вояк I-ої Дивізії УНА, деякий час перебував у таборі інтернованих у Риміні (Італія), звідки перейшов на богословські студії у Римі й закінчив їх академічним докторським ступенем. Був висвячений на священника Владикою Іваном Бучком 3-го травня 1951 року. Деякий час обслуговував українських біженців у Триєсті, а з 1953 року, прибувши до Великої Британії, був душпастирем Лондонської округи. З 1955-го року сповняв обов'язки душпастиря Ноттінгему й округи, був членом Єпископської Консисторії, президентом Церковного Подружнього Трибуналу, капеляном СУМ-у і активним культурним, науковим і громадсько-національним діячем. Як ревний прихильник Патріархату УКЦеркви і Верховного Архiepіскопа Блаженнішого Кир Йосифа, глибоко переживав все те, що перешкоджає встановленню Помісности УКЦеркви.

Отець д-р Антін Михальський відзначався особливою шляхетністю, талановитістю, глибоким національно-християнським патріотизмом, скромністю і палкою любов'ю до Рідної Церкви і свого поневоленого народу. Глибоко цікавився визвольними процесами в Україні та українським політичним, науковим, культурним і суспільно-громадським життям в різних країнах поселення української еміграції. Прекрасний промовець-проповідник, запалював серця своїх вірних любов'ю до Бога і України, особливо серця молоді, для якої був не тільки капеляном, а й другом, батьком, дорадником, зокрема у формуванні релігійно-національного світогляду.

Займався також науковою і публіцистичною працею, був членом кількох наукових товариств, друкував свої наукові, філософські й національно-виховні есеї у «Логосі», «Визвольному Шляху», «Нашій Церкві»,

»Християнському Голосі«, »Українській Думці«, »Шляху Перемоги« та інших часописах і журналах, писав також глибокофілософські поезії (під псевдонімом А. Гайворонський). В усіх своїх працях уміло пов'язував в одну цілість обидва рівнобіжні компоненти духовості українського народу — релігійний і національний, вглиблюючись в основи українського християнського націоналізму.

Отець д-р А. Михальський відійшов у Вічність у розгарі свого творчого життя, як зразковий священник-патріот, тому пам'ять про нього залишиться назавжди в серцях не тільки його парохіян, а й усіх, хто його знав або чув про нього — вірного сина Рідної Церкви і України. Його сестрі, братові й цілій Родині складаємо найглибші вислови співчуття. Хай Всевишній дасть йому вічне життя в небесних хорах.

АРХИЄПИСКОП КИР ІВАН БУЧКО

22-го вересня ц. р. у Римі помер на 84 році життя *Архiepископ Кир Іван Бучко* — д-р богослов'я, єпископ-помічник Галицької Митрополії, титул. Архiepископ Леокадії, асистент Папського престолу і римський граф, консултор Конгрегації Східних Церков, дійсний і почесний член НТШ, почесний д-р УВУ і УТГІ, член численних чужинецьких і українських установ, визначний церковний і громадський діяч, меценат української науки і культури, опікун молоді й оборонець української політичної еміграції.

Народився 1-го жовтня 1891 року в Германові біля Львова, середні студії закінчив у Львівській Академічній гімназії, а вищі богословські студії — у Римі в 1911-1915 роках. Тут був рукоположений 21 лютого 1915 року, а в 1922 році одержав докторат богослов'я.

В 1923-1928 роках був професором Богословської Академії у Львові, першим організатором і ректором Малої Семінарії. 17-го березня 1929 року став найменованим єпископом-помічником Галицької Митрополії, а 20-го жовтня 1929 року в Римі його найменовано єпископом. В 1929-1939 роках був генеральним вікарієм і візитатором Греко-Католицької Архiepархії, відзначався як безстрашний оборонець Української Церкви і її вірних, зокрема під час польської пацифікації західноукраїнських земель, коли організував лікарську опіку і відвідував скатованих священників та селян. У липні 1939 року виїхав на візитації вірних Греко-Католицької Церкви у Південній Америці. У 1940-1941 роках сповняв обов'язки єпископа-помічника екзарха Кир Константина Богачевського у США.

В 1942 році переїхав до Риму, де став консултором Конгрегації Східних Церков та заступником українських церковних і національних справ у Ватикані. В 1944-1945 роках завдяки його заходам і інтервенції Папи Пія XII припинено видачу вояків І-ої Української Дивізії УНА московсько-большевицькій владі. 13-го грудня 1947 року його іменовано Апостольським візитатором українців-католиків у Західній Європі, де він організував мережу Апостольських делегатур. В 1949 році завдяки його заходам кардинал Тіссеран закупив для НТШ осідок у Сарселі (Франція).

В 1951 році заснував Малу Духовну Семінарію у Люрі (Франція), яку згодом перенесено до Риму. В 1952 році його найменовано асистентом Папського престолу і римським графом. У 1953 році піднесено до гідності Архієпископа.

З того часу постійно жив у Римі, брав активну участь в опрацюванні наукових видань з історії Української Церкви, постійно цікавився і захищав інтереси української політичної еміграції, завжди був щедрим меценатом українських наукових і культурних установ.

Покійний Архієпископ Кир Іван Бучко залишив по собі пам'ять українського Архипастиря-патріота, що ціле своє життя присвятив Українській Церкві й українському народові.

БІБЛІОГРАФІЯ

В. Трембіцький: УКРАЇНСЬКИЙ ГИМН ТА ІНШІ ПАТРІОТИЧНІ ПІСНІ (Присвячено в 100-ліття НТШ). Записки Чину Св. Василя Великого (ЧСВВ). Серія II, Секція I. В-во оо. Василян, Нью-Йорк—Рим 1973. М'яка обкладинка, стор. 126.

Микола Гнатишак: ДЕРЖАВНІ ГРОШІ УКРАЇНИ 1917-1920 РОКІВ (Ілюстрований історично-іконографічний нарис). Друк офсетом. Редактор і компілятор Додатку Степан Кікта, мовний редактор Іван Ставничий, обкладинка і заставки Олександра Канюка, видавничий референт Леонід Вачинський. Видання «Українського Музею-Архіву» в Клівленді, США. Випуск ч. 15. Клівленд, 1974 р., стор. 356, м'яка обкладинка.

Р. Володимир: НАЦІЯ НА СВІТАНКУ (роман у двох томах). Том перший: «МИР». «Українське Видавництво», Мюнхен, 1973 р., стор. 365, м'яка обкладинка.

Д-р Петро Мірчук: КОЛІВНИЦНА (Гайдамацьке повстання 1768 року). Мовний коректор Микола Верес. Накладом Наукового Товариства ім. Т. Шевченка, Нью-Йорк, 1973 р., стор. 319, тверда обкладинка.

Мо-Ло (Сан-Кай): «ЖИТИ СТАЛО ВЕСЕЛО» (Збірка гумористичних оповідань). Обкладинка й оздоба книги Михайла Лавренка. Накладом Українського Видавництва «Рідний Край», Нью-Йорк, 1974 р., стор. 176, тверда обкладинка.

Мішель Куаст: ШЛЯХ ДО УСПІХУ. Переклав із французької мови о. Лев Гайдуківський, ЧДБ. Видавництво оо. Василян, Рим, 1974 р., стор. 242, м'яка обкладинка.

Анна Ахматова: РЕКВІЄМ (Цикл віршів — 1935-1940 рр.). З російської мови переклав Борис Олександрів. Обкладинка Мирона Левицького. Відбитка з журналу «Сучасність», ч. 4, квітень 1973 р., стор. 22, м'яка обкладинка.

Данило Шумук: ЗА СХІДНІМ ОБРІЄМ (спомини). Передрук самвидавного твору з України. Перша Українська Друкарня у Франції. Українське Видавництво «Смолооскип» ім. В. Симоненка. Париж—Балтимор, 1974 р., стор. 447, тверда обкладинка.

ЗАПИСКИ ЧИНУ Св. ВАСИЛІЯ ВЕЛИКОГО, 350-ліття мучеництва св. Йосафата. Серія II, випуск 1-4. Накладом оо. Василян, Рим, 1973 р., стор. 492, м'яка обкладинка.

